

**ORYANTALİSTLERİN KLASİK DÖNEM ARAP
ŞİİRİNE BAKIŞLARI**

Naci ÖZSOY

Doktora Tezi

Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2022

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Naci ÖZSOY

**ORYANTALİSTLERİN KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİNE
BAKIŞLARI**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI**

ERZURUM – 2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **“Oryantalistlerin Klasik Dönem Arap Şiirine Bakışları”** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[23.12.2022]

[Naci ÖZSOY]

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Naci ÖZSOY tarafından hazırlanan bu çalışma 23 /12 / 2022 tarihinde savunulmuş ve Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Ahmet GEMİ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Prof. Dr. Selami BAKIRCI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi :Doç. Dr. İsmail EKİNCİ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TRANSKRİPSİYON	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI KONUSU VE SINIRLARI	2
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	3
III. DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR VE BU ÇALIŞMALARIN ALANA KATKILARI	3
IV. ARAŞTIRMANIN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKILARI	4
V. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
VI. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
VII. KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİ.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM VE ORYANTALİSLER

1.1. GENEL YÖNLERİ İLE ORYANTALİZM	20
1.1.1. Oryantalizm	22
1.1.2. Oryantalizm Faktörleri	29
1.1.2.1. Dini Faktör.....	29
1.1.2.2. Sömürü Faktörü	30
1.1.2.3. İlmi Faktör	31
1.1.2.4. İktisadi Faktör.....	32
1.1.2.5. Siyasi Faktör	33
1.1.3. Oryantalizmin Muhtemel Etkileri	34
1.1.3.1. Oryantalizmin Fikriyata ve Kültüre Etkisi	36
1.1.3.2. Oryantalizmin Toplumsal Etkileri	37
1.1.3.3. Oryantalizmin İslami İlimlere Etkileri	39
1.1.3.4. Oryantalistlerin Günümüz İslam Düşüncesine Etkileri.....	53
1.2. ORYANTALİSTLER	58

1.2.1. Oryantalist Kimliği.....	61
1.2.2. Oryantalist Karakteri	68
1.2.3. Oryantalist Psikolojisi	69
1.2.4. Oryantalistlerin Arap Diline Hâkimiyetleri.....	71
1.3. ORYANTALİZM VE MEDENİYETLER BULUŞMASI.....	74
1.4. ORYANTALİZM VE KLASİK ARAP ŞİİRİ.....	76
1.5. ORYANTALİZM VE DİNLER.....	77
1.5.1. Oryantalizm ve Yahudilik	78
1.5.2. Oryantalizm ve Hristiyanlık	80
1.5.3. Oryantalizm ve İslamiyet	83
1.6. ORYANTALİZM VE SİYASET	86
1.6.1. İngiliz Oryantalizmi	87
1.6.2. Alman Oryantalizmi	88
1.6.3. Fransız Oryantalizmi	90
1.6.4. Amerikan Oryantalizmi.....	92
1.6.5. Rus Oryantalizmi.....	93
1.6.6. Diğer Ülkeler ve Oryantalizm	95
1.7. ORYANTALİZM VE MİSYONERLİK.....	95
1.8. ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK.....	97

İKİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİSTLERİN KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİNE BAKIŞLARI

2.1. ORYANTALİSTLER VE KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİ.....	101
2.1.1. Arap Şiiri İle İlgilenen Oryantalistler.....	101
2.1.2. Klasik Dönem Arap Şiiri ile İlgilenen Oryantalistler.....	103
2.2. CAHİLİYE ARAP ŞİİRİ İLE İLGİLENEN ORYANTALİSTLER	104
2.2.1. Theodor Nöldeke (ö. 1930)	104
2.2.2. Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909)	110
2.2.3. Reynold Alleyne Nicholson (ö. 1945).....	118
2.2.4. Charles James Lyall (ö. 1920).....	122
2.2.5. David Samuel Margoliouth (ö. 1940)	127
2.2.6. Erich Braunlich (ö. 1945).....	137

2.3. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI İLE İLGİLENEN ORYANTALİSTLER.....	140
2.3.1. Albert Schultens (ö. 1750)	141
2.3.2. Sir William Jones (ö. 1794).....	141
2.3.3. Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1832)	142
2.3.4. Antoine Isaac Silvestre de Sacy (ö. 1838).....	142
2.3.5. Celestino Schiaparelli (ö. 1919)	143
2.3.6. Vasilij Viladimiroviç Barthold (ö. 1930)	143
2.3.7. Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938)	144
2.3.8. Ettore Rossi (ö. 1955).....	145
2.3.9. Carl Brockelmann (ö. 1956).....	145
2.3.10. Louis Massignon (ö. 1962).....	146
2.3.11. Hellmut Ritter (ö. 1971)	147
2.4. DİL BİLİMCİLERİN CAHİLİYE ARAP ŞİİRİNE BAKIŞLAR.....	148
2.4.1. Klasik Dönem Dil Bilimcilerin Cahiliye Şiirine Bakışları.....	148
2.4.2. Tâhâ Hüseyin.....	150
2.5. ORYANTALİSTLER VE CAHİLİYE ŞİİRİNİN GÜVENİRLİLİĞİ	155
2.6. ORYANTALİSTLER VE İSLAMİ DÖNEM ARAP ŞİİRİNİN	
GÜVENİRLİLİĞİ.....	159
2.6.1. İslami Dönem Arap Şiiri İle İlgilenen Oryantalistler	160
2.6.1.1. İlk Dönem (Dört Halife Döneminin Sonuna Kadar)	160
2.6.1.2. Emeviler Dönemi.....	164
2.6.1.3. Abbasiler Dönemi.....	168
2.6.1.4. Endülüs Emevileri Dönemi	171
2.6.1.5. Memlükler Dönemi	174
2.6.1.6. Osmanlı Dönemi.....	175
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA	183
ÖZGEÇMİŞ.....	201

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ORYANTALİSTLERİN KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİNE BAKIŞLARI

Naci ÖZSOY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2022, 200 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Oryantalistler dini ve siyasi kaygılarla Doğu araştırmalarına başladıkları günden beri dünyada Doğu adına pek çok şey değişmiştir. Onların İslam araştırmalarına hız verdikleri dönemlerde, Batıdaki akademik dünyaya Klasik İslam edebiyatı ve kültürüne olumsuz eleştiri boyutunda sonuçlar doğuran bir bakış açısı hâkim olmuştur. Aynı bakış açısı ile Klasik Arap Şiirine yaklaşımları ve bu yaklaşımlarının dil-edebiyat ve İslami ilimlere yansımalarının günümüze kadar etkileri, farklı boyutlarda ve dönemlerde devam etmiştir. Bu bize şunu göstermiştir ki oryantalistlerin özellikle Arap Cahiliye şiiri yaklaşımlarının ayrıntılı bir biçimde kendi orijinal kaynaklarından istifade edilerek ortaya konmaya çalışılması önemli bir ihtiyaçtır. Oryantalistlerin kurdukları teorilerde referans aldıkları klasik kaynak hakkındaki görüşleri ve bu görüşlere yaklaşımları kaynak, süreç ve gaye açısından tespit edilmelidir.

Bu çalışmada oryantalizmin ve oryantalistlerin çoklu yönlerine, Cahiliye Arap Şiiri hakkında çalışan öncülerine, kurdukları teorilere, klasik ve modern oryantalistlerin birleştikleri ve farklı düşündükleri noktalara, diğer İslami alanlarda oluşturulan oryantalist eğilimlere, bu eğilimlerin ardışık etkileri, uzanımları ve sonuçları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Meselenin sadece Arap şiiri ile alakalı veya onunla kısıtlı olmadığı, gerçekte amacın çok daha geniş bir alana yayıldığına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Klasik Arap Şiiri, Cahiliye Şiiri, Oryantalizm, Oryantalistler.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****THE LOOKS OF ORIENTALISTS ON CLASSICAL PERIOD ARAB POETRY****Naci ÖZSOY****Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2022, 200 Pages****Jury: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Assoc. Prof. Dr. Nurullah YILMAZ****Assoc. Prof. Dr. Mevlüt YÜKSEL**

Since the day orientalists started their research on the East with religious and political concerns, many things have changed in the name of the East in the world. During the periods when they accelerated their Islamic studies, a perspective that produced negative criticisms of Classical Islamic literature and culture dominated the academic world in the West. With the same point of view, their approaches to Classical Arabic Poetry and their reflections on language-literature and Islamic Sciences have continued in different dimensions and periods until today. This has shown us that there is an important need to try to reveal the orientalists' approaches to Arabic Jahiliyya poetry in detail by making use of their original sources. The views of orientalists about the classical source they refer to in their theories and their approaches to these views should be determined in terms of source, process and purpose.

In this study, it has been tried to reveal the multiple aspects of orientalism and orientalists, the pioneers working on jahiliyyah Arabic poetry, the theories they established, the points where classical and modern orientalists converged and thought differently, orientalist tendencies formed in other Islamic fields, the successive effects, extensions and results of these tendencies. It has been mentioned that the issue is not only related to or limited to Arabic poetry, but that the purpose is actually spread over a much wider area.

Keywords: Arabic Language and Literature, Classical Arabic Poetry, Ignorance Poetry, Orientalism, Orientalists.

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Hız.	Hazreti
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edit.	Editör
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
neş.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
TDK	Türk Dil Kurumu
ty.	Tarih yok
vb.	ve benzeri
yay.	Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON

أ: A, a	آ: Â, â
إ: Î, i	ي: Î, î
و: U, u	و: Û, û
ء: ’	ع: ‘

Yukarıdaki transkripsiyon sistemine ek olarak:

1. Harf-i tarifler her zaman küçük harflerle latinize edilmiştir. el-Behiy, el-İslâmu ve'l-Hadâretu'l-Garbiyye, el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi gibi.
2. Arapça kökenli olduğu halde Türkçeye yerleşmiş fiil, fail, idğâm, hemze, elif, zamir, tekit vb. kelimelerde transkripsiyon uygulanmamıştır.
3. İzafet terkibi şeklinde olan ifadelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasıl gerektiren yerlerde gramer kurallarına riayet edilmiştir. Örneğin Dîvânu'l-Havâric, Usûlu's-Şi'ri'l-'Arabî, Mevķifu'l-Müsteşriķîn, Edebu'l-Hulefâi'r-Râşidîn gibi.

ÖNSÖZ

Batının Doğuyu araştırma serüveni diyebileceğimiz kurumsal oryantalizm ve temsilcileri olan oryantalistler İslam dünyasının tarihini, kültürünü, medeniyetini, din ve dilini ele almışlardır. Bu çaba İslam dünyasının kültürel, siyasi ve sosyal çehresinde büyük değişimlere sebep olmuş ve bir kısım etkileri günümüze kadar devam etmiştir.

İlk kuşak oryantalistler, Sâmi dillerine hâkim olmuşlar fakat Arapça konusunda kendilerinden sonra gelen oryantalistler kadar yetkili olmamışlardır. Arapça seviyeleri daha ziyade yaptıkları seyahatlerde elde ettikleri kültürü aşamamıştır. Fakat bu kültür seviyesi ile İslami ilimler konusunda çalışmalar yapmaktan geri durmamışlar, İslam ve Hz. Peygamber hakkında eleştirel bir gözle bakmayı tercih etmişlerdir. Bu gayretlerinin sonucunda Klasik Arap Şiirinin konumunu fark etmişler ve kabiliyetli olanları bu alanla da ilgilenmişlerdir. Bu oryantalistler pek çok alanla ilgilenmişler ancak oryantalizmin çıkışının ilk dönemlerinde ihtisaslaşamamışlardır.

Bu çalışmada oryantalistlerin klasik dönem Arap Şiirine bakışları ana hatlarıyla ele alınmıştır. Birinci bölümde oryantalizm ve oryantalistlerin genel yönleri konu edinilmiştir. Oryantalistlerin din, siyaset ve sömürgecilik bağlamındaki çalışmaları gözetilerek Klasik Arap şiiri üzerinden oryantalist düşüncenin Batıdaki ve Doğudaki etkileri incelenmiştir.

İkinci bölümde oryantalistlerin klasik Arap Şiirine yaklaşımı ele alınmıştır. Özellikle Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistlerin Cahiliye dönemi ve İslam tarihinin çeşitli merhaleleri temel alınarak tarih sırasına göre eserleri ve görüşleri tasnif edilmiştir. Bu çalışmada amaç her asrın gereklerine göre şekillenen ve günümüze kadar ulaşan oryantalizm ve oryantalistlerin Klasik Arap şiirine yaklaşımlarının önemine dikkat çekmek ve genel hatlarıyla tanınmasına katkı sağlamaktır.

Konunun işlenmesinde ve kaynak temininde beni her zaman destekleyen, yönlendiren ve cesaretlendiren tez danışmanım sayın Prof. Dr. Selami BAKIRCI'ya, çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen ve güvenen Tez İzleme Komisyonu hocalarım sayın Doç. Dr. Nurullah YILMAZ ve sayın Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL'e, gönül dünyamda beni yalnız bırakmayan rahmetli eşim Safiye Gülay ŞEKER ÖZSOY'a, beni sürekli diri ve uyanık tutan oğlum Akif Sinan ÖZSOY'a ve tüm aileme teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Oryantalistlerin İslam kültürü diye sundukları çalışmaları bugün hala Müslümanların nazarında birçok soru işaretleri ve tartışmaları gündeme getirmektedir. Oryantalistlerin bu çalışmalarda, İslam ve Arap toplumlarında öne çıkan inanç ve kabulleri eleştirdiği görülmektedir. Müslüman âlimler kendi kültürlerine inanç olarak yaklaştıkları için oryantalizme dış kültürden bir inançtan bir temenni şeklinde bakmaktadırlar. Bundan dolayı Müslüman âlimler kendilerine ait tahsile dayalı bir araştırma yöntemi geliştirmişlerdir. Bu yöntemin karakteristiği; tarih, yazılı kültür ve medeniyet analizi şeklindedir. Müslüman araştırmacılar erken dönemlerden itibaren bu yazılı literatür ile diyaloga geçmişlerdir. Klasik kaynaklarda oluşturulan bu literatürü oryantalistler de tetkik etmişlerdir. Müslüman araştırmacılar Arap kültür geleneğini tahlil, niteleme ve çıkarsama konusunda objektif bir yönteme dayandırmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Müslüman araştırmacılar yaklaşım ve söylem açısından iki farklı ekole ayrılmışlardır:

1. Müslüman araştırmacıların bir kısmı toplumsal ve sosyal bilimlerin imkânlarını kullanmak istememişlerdir. Modern bilimin imkânlarını kullanmaya yaklaşmamışlardır. Onlara göre bu söylemler Arap toplumlarına sonradan eklenmiştir. Çünkü bu modern yaklaşımlar genelde Yahudi, Hristiyan ve seküler Batılı kişiler tarafından savunulan düşüncelerdir.
2. Müslüman araştırmacılardan diğer bir grup oryantalistlerin sosyal ve toplumsal bilimleri tenkit, tahlil ve dini metinler konusundaki çalışmalarını, onların ortaya koydukları karşılaştırmaları benimseyip kendi çalışmalarına uygulamaları gerektiğini söylemişlerdir.

Oryantalistler İslam bilimleri ve tarihinin sonuçlarını araştırmaya yoğunlaşmışlar, dini ve tarihi malzemeye sahip olmaya çalışmışlar ve kendilerinde yaygın olan yöntemleri kullanmışlardır. Ayrıca kendi bulup geliştirdikleri ilmi tahlil, özgün yöntem ve usulleri kullanarak objektif olduklarını iddia etmişlerdir. Nitekim Edward Said (ö. 2003) bu konuyu oryantalistlerin ağzından şöyle ifade etmektedir: “Biz bu iş için kendimizi soyutluyoruz ve tamamen objektiflik gömleğini giyiyoruz”¹ Oryantalist düşüncesinin zahiri bu şekilde oluşturulmuştur.

¹ Edward Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ğarbiyye li's-Şarķi*, ter. Muhammed Anânî, Ru'yetu li'n-Neşri ve't-tevzî', Kâhire 2006, 20-43.

Oryantalistlerin yöntem ve metotları temelde farklı bir medeniyetin başka bir medeniyete ait bir malzemenin tahlil edilip yorumlanmasına dayanmaktadır. Müslümanların ve Batılıların bakış açılarını göz önüne aldığımızda ve karşılaştırdığımızda bu farklılık iyice belirginleşmektedir. Bu yüzden genel anlamda oryantalizm olgusunun, Arap kültürünün, şiirinin ve edebiyatının inceliklerine vakıf olunmalıdır. Müslümanların oryantalistlere nasıl baktığının sebepleri tespit edilmelidir. Oryantalist bakış açısının yöntem ve meziyetleri incelenmelidir. Özel anlamda ise oryantalistlerin Klasik Arap Şiirine bakışları ve Arap Şiiri ile neden bu kadar ilgili oldukları tespit edilmelidir.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI KONUSU VE SINIRLARI

Tarihi sürece bakıldığında Klasik dönem Arap Şiiri hakkındaki tartışmalar yeni değildir. Klasik Arap Şiiri ilk dönem araştırmacılarının “Cahiliye döneminden İslami döneme intikal eden şiirlerin miktarı ve ne kadarının o dönemdeki şairlere ait olduğu” problemine yönelik çalışmaları olmuştur. Cahiliye Şiirinin sözlü rivayete dayanması, nakledilirken karşılaşılan muhtemel sorunlar, unutmaya ihtimali ve ravilerin güvenilirlik problemi bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Özellikle Klasik Dönem Arap Şiiri ile ilgilenen ve bu tartışmalara katılan oryantalistler olaya yeni teorilerle iştirak etmişlerdir. Bu çalışmamızda oryantalistlerin Klasik Dönem Arap Şiirine yaklaşımları ve bu yaklaşımlarının dil-edebiyat ve diğer alanlara olan etkileri incelenecektir.

İlk olarak oryantalistlerin özellikle Klasik Arap Şiirine yaklaşımları ayrıntılı bir biçimde kendi orijinal kaynaklarından istifade edilerek ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu aşamada oryantalistlerin konumuza ilişkin yaklaşım ve görüşlerinde referans edindikleri klasik kaynaklardaki görüşleri ve bu görüşlere oryantalistlerin yaklaşımları ilke, süreç ve gaye açısından tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci aşamada oryantalistlerin Klasik Arap Şiiri hakkında yaklaşım ve görüşlerinden hareketle diğer alanlarda oluşturulan oryantalist eğilimler, bu eğilimlerin ardışık artçıl etkileri, uzanımları ve sonuçları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Aslında meselenin sadece Klasik Dönem Arap Şiiri ile alakalı veya onunla sınırlı olmadığı, diğer alanlarda da belirli bir süreç içerisinde yansıdığı kanaati hâkimdir. Biz burada farklı disiplinlerde tartışılan benzer konuların hareket noktasının Klasik Arap Şiiri olduğunu ortaya

koymaya çalışacağız. Ayrıca çeşitli ilmi disiplinlerdeki bu tür yaklaşımların hedef ve sonuçları üzerinde durmaya çalışacağız.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Klasik dönem Arap Şiiri hakkında oryantalistlerin eserleri ve çalışmaları incelendiğinde bu çalışmaları yapmalarının esas ve en önemli nedenlerinden birinin de Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki temel kaynaklar üzerinde değişik şekillerde çalışmaların olduğu, daha doğrusu bu kaynakların orijini, mevsukiyeti ve sıhhati ile ilgilendikleri görülmektedir. Gerek klasik dönem gerekse çağdaş dönem oryantalistlerin Klasik Dönem Arap Şiirini diğer ilmi disiplinlerinden daha önce çalışma alanı edinmeleri dikkat çekici olduğu kadar, özellikle yayımlanmamış kaynakları kendilerine ait koleksiyonlarda toplamaları ve bu kaynakların mevsukiyeti gibi tartışmalı konuları hararetle ele almış olmaları teorik düzeyde de olsa konuya ilişkin birtakım düşünceleri akla getirmektedir. İşte bu çalışma ile özellikle Klasik Dönem Arap Şiirine özel bir ilgi duyup ömrünü bu sahaya adayan Oryantalistlerin konuya ilişkin temel görüşlerini, yaklaşımlarını ve eğilimlerini ortaya koymaya çalıştık.

Oryantalistlerin, Klasik Dönem Arap Şiirine yönelik çalışmalarında kendi teolojilerinde eleştirel yaklaşımlarının izlerini görmek mümkündür. Aynı tavır hem oryantalistler hem de bu tavırdan etkilenen Müslüman ilim adamları tarafından diğer ilmi sahalara süreç içerisinde aşamalı bir biçimde geçirildiği düşünülmektedir. Bu etkileşim ve sonuçların ilmi disiplinler çerçevesinde farklı bir hüviyete bürünerek yeni ve farklı bir çıkış açtığı varsayılmaktadır.

III. DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR VE BU ÇALIŞMALARIN ALANA KATKILARI

Ülkemizde oryantalistlerin Klasik Dönem Arap Şiirine bakışları ile alakalı ne yüksek lisans ne doktora düzeyinde ne de müstakil bir eser olmadığı gözlenmiştir. Bununla birlikte oryantalizm, oryantalistler, onların İslami ilimlerle ilgili çalışmaları, Cahiliye Şiirinin mevsukiyeti problemi ile ilgili makaleler mevcuttur. Aynı türde çalışmalar özellikle Arapça kaynaklarda ülkemizde mevcut olanlardan çok daha fazladır.

Tezimizde bu konuda klasik ve modern pek çok eserden istifade edilmiş olup bu kitaplar arasında bazılarına daha çok müracaat edilmiştir. Özellikle şiirlerin muhteva yönünden tahlilinde, birkaç klasik edebî esere sıkça başvurulmuştur. Bu eserler, şiirlerde işlenen konular hakkında Arap Şiirinde yer alan esasları ve kaideleri ihtivâ etmeleri yönüyle büyük önem arz etmektedir. Şiirlerde şekil, dil ve üslûp konularında ise dil, edebî tenkit ve belagat alanında yazılmış bazı klasik eserler en önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bunun nedeni oryantalistlerin bu konularda sıkça eleştiri yapmaları konuya bilimsel açıdan yaklaşıyor olduklarını söylemeleridir. Ayrıca Klasik Arap Şiiri üzerine çalışan oryantalistler üzerinde duran Yahya Vehîb Cubûrî'nin (ö. 2019) *el-Musteşriḳûn ve's-şi'ri'l-Câhili beyne's-şekki ve't-tevsîk* adlı eserinden çalışmamızın ikinci bölümünü yakından ilgilendirdiği için mükerrer olarak istifade edilmiştir.

Çalışmamızı diğer çalışmalardan farklı kılan özellik genel yönleri ile oryantalizm ve oryantalistler hakkında ayrıntılı bilgi vermesi ve Klasik Arap Şiiri hakkında kendi orijinal eserlerinin incelenip karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesidir. Arap dünyasında oryantalizm, oryantalistler ve Klasik Arap Şiiri mevsukiyeti hakkında pek çok çalışma olmasına rağmen bizde geniş kapsamlı ve doyurucu bir eser olmaması çalışmamızı daha da önemli hale getirmektedir.

Araştırmamızın kaynaklarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Klasik Dönem Arap Şiiri, Cahiliye Şiiri mevsukiyeti, oryantalizm, oryantalistler ve Klasik Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistler hakkında yazılmış yerli-yabancı eserler, makaleler, tezler ve çalışmalar.
2. Arap grameri metodolojisinin temel dayanağı olan Fıkıh, Arap kültürü, edebiyat, tasavvuf ve kelâm ile eş zamanlı gelişen ve Arap biyografi tarihinin dayanağı olan Hadis ilmi gibi İslami ilimlerle ilgilenen oryantalistler, görüşlerini ortaya koyan yerli ve yabancı eserler, makaleler, tezler ve çalışmalar.

IV. ARAŞTIRMANIN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKILARI

Arap dili ve edebiyatı alanında Klasik Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistler üzerine ülkemizde geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Daha ziyade çalışılan

konular lokal bazda bulunmaktadır. Oryantalizm ve oryantalistlerin genel yönleri ile ele alınmış olması araştırmamıza özgün ve farklı bir özellik katmaktadır. Oryantalistlerin Klasik Arap Şiirine bakışlarını mercek altına alması ve böylece Arap Şiirinin oryantalizm açısından büyük tablosunun görülmesine yardımcı olmasıdır.

Özellikle ülkemizde az çalışılmış olan Arap dilinde yerleşmiş oryantalizmin hedefleri ve etki alanlarının günümüze uzanan serencamına yeni bir ufuk katacak olan çalışmamız, aynı zamanda oryantalistlerin ne kadar programlı ve kararlı çalıştıklarının bir tespiti olacaktır.

Batının genelde yüzyıllar boyunca sömürgeleştirdiği ülkeleri idare edebilmek için o ülkelerin dillerini, dinlerini ve kültürlerini önemsedikleri belirlenmiştir. Özelde ise İslam coğrafyasının dili olan Arapça bilmenin önemi üzerinde duran oryantalistlerin bu konudaki ciddiyetlerini inceleyen araştırmamız, oryantalistlerin Arap Kültürü ve Edebiyatında akademik ve ilmi yönlerini tespiti çalışması yönünden de alana yeni bir bakış açısı getirmeye adaydır.

V. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilimsel bir araştırmada doğru sonuçlara ulaşabilmek için araştırma konusuna en uygun düşen yöntemin uygulanması esastır. En uygun yöntemin uygulanması, aynı zamanda çalışma ve araştırmanın mümkün olan en kısa sürede nihayete erdirilmesine hizmet edecektir. Diğer taraftan yöntem, araştırma sürecinde en uygun verileri toplamayı, bu verileri belirli bir sistem dâhilinde somut sebep-sonuç ilişkilerini belirlemeyi ve bu örgünün esasını teşkil eden verilere ulaşmayı sağlayan yoldur.

Veriler sayesinde hedefi; teşhis, tahlil, tenkit, tespit ve tercih yönlerini gösteren ve düşünceleri en iyi biçimde düzenleyip sunmaktır. Sonuç olarak yöntem, araştırmayı hedefine ulaştıran yoldur. Biz de bu kapsamda çalışmamız için iki aşamalı bir yöntem izleyeceğiz: Birinci aşamada konumuzla ilgili çalışmalar tarih ve önem sıralamasına uygun bir biçimde okunacak ve tespitler yapılacaktır. Bu sayede konu etraflıca tanınmaya çalışılacaktır. İkinci aşamada elde edilen veriler eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilecek, konu teorik bir çerçeveye kavuşturulacak ve elde edilen sonuçlar, muhtemel tercihler eşliğinde ortaya konulup, konuya ilişkin teklifler sunulacaktır.

Materyal olarak öncelikle Klasik Arap Şiirine dair klasik ve modern literatür taranacak ve tespit edilecek; ikinci etapta oryantalistlerin zaman ve sebeplerden hareketle konuya müdahil oluşları ve daha sonra yaptıkları çalışmalar detaylı bir biçimde incelenecek, konuya ilişkin görüş ve yaklaşımları ana hatlarıyla ortaya konulup çağdaş tartışmalar taranacaktır. Yapılan tespitler, ilgili bölüm başlığı altında işlenecektir.

VI. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Oryantalizm kelimesi modern bir kavramdır. Arapçada aynı manaya gelen “*İstişrâk*” kelimesi, “*ş-r-k*” kökünden türetilmiş “*istif’âl*” babından gelen bir kelimedir. Manası Doğuya yönelik Batılıların çalışmalarını içeren ilme delalet eder. Özellikle Doğunun dili, tarihi, sanatları, gelenekleri ve adetlerinin hepsini içine alan bir kavramdır.² Müsteşrik (Oryantalist) ise bu işi yapan kişiye denmektedir. Ancak bu kişi mutlaka Batılı olmak zorundadır. Doğuluya Müsteşrik (Oryantalist) denemez. Oryantalist çalışmaları ise bu oryantalistlerin ortaya koyduğu eserlerdir.³

Bununla birlikte yeni bir kavram daha ortaya çıkmıştır. “*İstiğrâb*” (oksidantalizm) kavramı oryantalizme karşılık olan ilmi eğilimin adıdır. Bu kavram Müslüman ve Arapların Batı medeniyetini çalışmalarının adıdır. Ayrıca kültür, tarih, edebiyat, sosyoloji ve Doğu-Batı arasındaki ikili ilişkiler bağlamında ilişkisini anlamak için bu çalışmalar yapılmıştır. Oksidentalistler Doğulu “*ben*” ile Batılının “*ben*”inin ilişkisini çözmek için de çalışmışlardır. Ayrıca bu çalışmalar içinde gittikçe Arap-İslam toplumunda genişleyen Batılılaşma mevzusunu çözmek ve yüzleşmek meselesi de vardır. Bu çalışmaları yapanlar hem Arap hem de gayrimüslim olabilmektedirler.⁴

Oryantalizm mefhumunun geçmişten gelen bir serüveni vardır. Çünkü oryantalizmin İslam fetihlerinin yapıldığı ve İslam topraklarının genişlediği bir döneme kadar uzandığı düşünülmektedir. Oryantalizmi ikinci hicri asırda Emeviler dönemine tarihleyen araştırmalar vardır. Rahip Yuhanna ed-Dımeşkî’nin (ö. 749) eliyle oryantalizmin ilk defa aktif olduğunu düşünenler de mevcuttur. Bu kişi “*Muhammed’in*

² İbn Manzûr, “*ş-r-k*” maddesi, *Lîsânu’l-‘Arab*, Cilt 6, Dâru’s-Şadr, Beyrût 1996.

³ ‘Abdullah ‘Ulyân, *el-İstişrâku beyne’l-inşâfi ve’l-ichâf*, Merkezu’s-şekafiyyi’l- ‘Arabî, Dâru’l-Beydâ, Beyrût 2003, 7-8.

⁴ ‘Ulyân, *el-İstişrâku beyne’l-inşâfi ve’l-ichâf*, 9.

Hayatı” ve “*Mesîhî ve Müslüman Arasındaki Diyalog*” adlı iki kitap yazmıştır. Yuhanna ed-Dımeşkî’nin ilk hedefinin Hristiyanları Müslümanlar ile dinleri hususunda tartışmaya sokmak olduğu görülmektedir.⁵

Bu durumda oryantalizm tanımlarını iki grupta toplayabiliriz:

1. Doğu ilimlerini talep etmektir.
2. Doğu ilimlerini bilmeye yönelik uzmanlık eğilimidir.

Oryantalist; Doğu ilimleri, medeniyetleri, kültürleri, dinleri ve sanatları hakkında uzman olan kişinin ismidir. Oryantalist kelimesi ilk defa 1630 yılında Doğu kiliselerinden birinin adı olarak kullanılmıştır.⁶ Başka bir görüşe göre oryantalist kelimesi ilk defa 1799 yılında Fransa’da kullanılan bir kelimedir. Oryantalizm kelimesi ise daha sonra kullanılmıştır. Doğu ilimlerine mahsus (Le Petit Robert) adlı sözlükte “*Oryantalizm*” kelimesini açıkça kullanılmıştır.⁷

Fakat bu kavram sonraları daha da genişlemiş ve Doğu dillerini bilen kişiye ad olmuştur. Edward W. Said (ö. 2003) kaynak niteliğinde olan “*Oryantalizm*” adlı kitabında bu konuda derin bir tahlil yapmıştır. Bu mefhumun Batıya yerleşmiş olan emperyalist eğilimle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Ona göre oryantalizm bir söylem üslubu, bir düşünce biçimi ve bir söylevdir. Bu tür bir organizasyonu çeşitli müesseseler, ilmi araştırma heyetleri, fikri eğilimler ve forumlar güçlendirmiş hatta sömürgeci bürokrasi, yönetimler ve yöntemler bunu desteklemiştir.⁸

Oryantalist çalışmalar yapanlar için ayrıca “*Müstağrib*” terimi de kullanılır. Buna rağmen Oryantalist ıstılahı çok daha yaygındır. Oryantalist dediğimizde Doğuya yönelik araştıran ve yazan kişi diyebiliriz. Araştırma konularına toplum bilim, antropoloji, tarih, filoloji ve teoloji girmektedir. Felsefe de bu kapsamdadır. Oryantalizm bu işin ismi olmaktadır.⁹ Bazı oryantalist büroları çeşitli isimler almışlardır. Örneğin İslamiyât çalışmaları, Pratik İslamiyât Çalışmaları gibi. Batı oryantalizm konusunda derin

⁵ Ömer Faruk Harman, "Yuhanna ed-Dımeşkî", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 580-582.

⁶ Muhammed Faruk en-Nebhânî, *el-İstişrâk*, Menşûratu'l-munazzameti'l-İslâmî li't-terbiyyeti ve'l-'ulûmi ve's-şekâfe, Rabat 2007, 11.

⁷ Alalin Rey, *Le Petit Robert*, Robert, Paris 2014, 1760.

⁸ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ğarbiyye li's-Şarkî*, 44.

⁹ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ğarbiyye li's-Şarkî*, 44.

gelenekler, büyük çalışmalar ile vasıflanmıştır. Bu yüzden Doğuya yönelik kendi bakış açısını sunmaya çalışmaktadır.¹⁰

Topraklarını kaybeden Hristiyanların Müslümanlara karşı tekrar galibiyet elde edebilmeleri için her yolu denemelerinden sonra sadece askeri bir harekât yolu kalmıştı. Müslümanlar semavi mesajları insanlara taşıyorlar, kilise adamları da bunu engellemek için karşı mücadeleye girişiyorlardı. İlk dönemlerde kilise eserlerini Latince veriyor, araştırmalarını buna göre yapıyorlardı.¹¹

Daha sonraki dönemde oryantalistler akılcı bir yöntem belirleyerek yeni tür araştırmalara meylettiler. Böylece İslam'ın insanlığa katkılarını gizliyorlar, İslam'ı kötüleyip saldırabiliyorlardı. Kilise papaları ilk dönemlerde objektif değillerdi. İslam'ı eleştirip kötülüyorlardı. Onları bu yorumlara iten sebep bazen yanlış anlamaktan kaynaklanmaktaydı. Arapçayı ve İslam dinini bilmiyorlardı. Bunların ulaşmış oldukları teoriler ve neticeler kendi nefislerindeki dini taassup derecesine varan çıkmazlardan ve Hz. Peygambere olan şahsi olumsuz bakış açılarından kaynaklanıyordu. Hz. Peygamberin kullandığı dili saldırgan yeni bir savaşçı dil olarak yansıtmaya çalışıyorlardı. Kasıtlı propagandalar ile Hz. Peygamberi eleştirdiler. Ayrıca İslam dini hakkında kendilerine göre şüphe içeren konular üzerinde durdular. Şöyle dediler: *“Müslümanların hayatı kin ve hurafeler ile doludur. Hatta Peygamber deccalın ta kendisidir. İslam efsaneler ve hurafelerin toplamı bir şeydir. Bu yüzden İslam şeytanın işlerinden bir iş, Müslümanlar ise vahşilerdir. Kur'an'da hurafelerle dolu bir kitaptır.”*¹²

Oryantalist çalışmalar on dokuzuncu yüzyıldan itibaren atılıma geçmiştir. Çünkü Batı iktisaden ve askeri olarak üstünlüğü elde etmiştir. Dünya hegemonyası artık onun elindeydi ve İslam ülkelerinde de hâkimiyetini gösteriyordu. Bunun aksine büyük bir İslam devleti olan Osmanlının İslam dünyasındaki gücü ve etkisi azaldı. İslam dünyası bir medeniyet kısırlığına yakalandı. Onların kalbine Batı üstünlüğünü yerleştiren şey Batının sanayideki üstünlüğü ele geçirmesidir. Sanayi Batıyı askeri olarak güçlendirdi. Böylece Batı istediği yeri ele geçirme fırsatını yakaladı. İktisadi isteklerinin yanı sıra kültürel, dilsel ve dini sömürü maksatları da vardı. Doğunun arazilerini ele geçirip

¹⁰ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ġarbiyye li'ş-Şarki*, 43.

¹¹ Hasan 'Uzûrî, *'Âliyyatu'l-menheci'l-istişrâkiyyi fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Matba'atu Ânfû-Berânit, Fas 2007, 55.

¹² 'Uzûrî, *'Âliyyatu'l-menheci'l-istişrâkiyyi fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 60.

insanını köle yapmak istiyorlardı. Propaganda hareketleri aktif hale geldi. Misyonerlik çalışmaları arttı. Bundan dolayı oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerlik üçlüsü birbiri ile irtibatlıdır. Abdurrahman Hâsan el-Meydânî özellikle Batının kullandığı bu üçlü sarmalın üzerine delilleri ile detaylı açıklamalar yaptığı ve muhkem kaynaklar gösterdiği bir kitap yazmıştır.¹³

Batı sömürgeleştirdiği toplumların dilini, dinini ve antropolojik yapısını çalışmaya önem vermiştir. Bunu Batı kendi efendiliğine isyan etmesinler diye yapmaktadır. Oryantalistler sadece Arapların fasih diline çalışmamışlar Arap bölgelerinde baskın olan yerel lehçelerle de ilgilenmişlerdir.¹⁴ Bu yüzden günümüze kadar ulaşan ikili dil çalışmalarının çoğu oryantalistlere aittir.

Batılıların apaçık olan bu Doğuya eğilimlerine karşın Arap âleminde tam tersi bir tutum sergilemiştir. Batıdaki gelişmelerden adeta kendilerini azletmiş, Batı üzerine kendilerini kapatmışlardır. Müslümanların bu tutumları İslam dünyasına vahim sonuçlar getirmiştir. Endülüs 1492 yılında yıkılmasından bu zamana kadar Müslümanlar olarak kendi içine kapanmanın sonuçlarının devasa hacmini hayal edebiliriz. Avrupa’da 15. yüzyılda ortaya çıkan ve “Rönesans” olarak bilinen uyanışı Batı hayatının bütün alanlarını içermiştir.¹⁵

Bu olaylar zinciri Napolyon’un Mısır’ı 1789-1801 yılları arasında gerçekleştirdiği işgali esnasında getirdiği birçok ıslahatlar ile hız kazanmış, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) tarafından desteklenmiş ve on dokuzuncu yüzyıla damgasını vuran Arap “*Naḥḍa*” hareketi ile devam etmiştir. Bu hareket Mehmet Ali Paşa’nın ıslahatları ile beraber gitmişti. Diğer taraftan Batının sömürgeci yayılımı da bu ıslahatlarla beraber gelişmişti. Böylece Osmanlının bağımsızlık sistemi çökmüş, gittikçe kötüleşmişti. Artık Doğuda ve Batıda yüzyıllardır sürdürdüğü yetkinliğini kaybetmeye başlamıştı.¹⁶

Oryantalistlerin genel olarak eğilimleri şu şekildedir:

1. İlim için bu işi yapanlar.
2. Kendi şahsi ihtiyacından dolayı bu işi yapanlar.

¹³ ‘Abdurrahmân Hâsan el-Meydânî, *Ecnihetu'l-mekri's-selâse ve havâfihâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2000.
¹⁴ Voir Mohammed Besnaci, *La contextualisation dans la lexicographie bilingue: le cas du dictionnaire français-arabe*, Mostaganem, Dar Oum-El-Kitab, 2014, 63-65.
¹⁵ İbrâhîm Kalın, *İslam ve Batı*, İsam Yayınları, On ikinci Basım, İstanbul 2018, 109-124.
¹⁶ Kalın, *İslam ve Batı*, 129-131.

3. Arapların ve Müslümanların insanlığa katkısından bahsedenler.
4. İslam problemlerini İslam'ın ilk ortaya çıkmasından beri ele alanlar. Bu eğilim türü Batının Müslümanlara karşı garip ve yanlı tutumlarını sevk eden eğilimdir. Bu eğilimde uydurulmuş efsaneler, yalanlar, efsanevi şiirler, halk hikâyeleri, yaralayıcı, kulaktan kulağa aktarılmış birçok masallardan bahseden kaynaklar tercih edilmiştir.

Orta Çağ Avrupa âlemi kendine yepyeni bir fikir inşa etmişti. Din ve coğrafya açısından kendisinden farklı olan bir dünya hakkında kendisine fikir ve hayaller üretti. Bu dönemin ilk zamanlarını araştıranlar şöyle bir gerçekle karşılaşır; cehalet, yalan, uydurma, iftira ve tahrip. Bu pozisyonu açığa çıkaran şey Hristiyanlığın birçok nüfuz bölgesinde yayılması ve yeni fetihlerle ortaya çıkan şeylere yönelik rağbetin olması, böylece papazlar tarafından İslam çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan batıl inançların önemli rol oynamasıdır. Ayrıca Hristiyanlar İslam hakkında saçma sapan sözleri ve iddiaları yaydılar. Bunu özellikle Haçlı Seferlerinde İslam'ın askeri ve fikri mesajını söndürmek için yaptılar. Abdurrahman el-Bedevî (ö. 2002) “*Difâ ‘u ‘an Muḥammed*”¹⁷ adlı kitabında İslam ve Hz. Peygamber hakkında uydurulmuş bir sürü kötü hikâyeden bahsedildiğini yazmaktadır. Bedevî eserinde en namuslu hikâyelerden bahseden ve düzgün diyebileceğimiz bir şekilde çalışan araştırmacı Alman Oryantalist Adriaan Reland’ı (ö. 1718) zikretmiştir.¹⁸

Reland İslam'ın bilinmesi ve savunulması gerektiğini söyleyen tek kişidir. Onun görüşüne göre İslam hakkında konuşabilmek için Arapçayı ve Kur'an'ı bilmek gerekmektedir. Ona göre oryantalist araştırmacıların söylediği sözlerin çoğu uydurma şeylerdir. Aslında onun niyeti kendinden öncekilerin niyeti ile aynıydı ancak biraz farklılık vardı. Çünkü onun düşmanlığı “*temiz bir âlem*”den kaynaklanıyordu ve bunu böyle kabul ediyordu. Reland’a göre İslam ve Muhammed hakkındaki araştırmacıların yazdıkları gülünç şeylerdi ve hakikatten uzaktı. Ancak taassup sahibi Batılılar bu kişileri önemli addedip yazdıklarına da itibar ediyorlardı. Bu ise bir fecaatten başkası değildi.¹⁹

¹⁷ ‘Abdurrahmân Bedevî, *Difâ ‘u ‘an Muḥammed*, ter. Kemâl Ca‘dullah, Dâru'l-‘İlmiyyeti li'l-Kutub ve'n-neşri, tarihsiz Beyrût.

¹⁸ Bedevî, *Difâ ‘u ‘an Muḥammed*, 39.

¹⁹ Bedevî, *Difâ ‘u ‘an Muḥammed*, 48.

Hatta Oryantalizm çalışmasının gelişimi ilk öncüllerinin ardından gelişti. Diğer programlar öncüllerin peşinden, eğilimleri takip edilerek yapıldı ve Doğu hakkında önyargılı bir fikir elde edildi. Böylece yeni ekoller de kendini gösterdi. Oryantalistlerin fikirlerinden elde edilen kurgular ile toplumda yansımalarını buldu. Ta ki bu tasavvur kendini Batı edebiyatı ürünlerinde, hikâyeler, romanlar, şiirler, tiyatrolar, sinemalar ve resimlerde kendini gösterdi. Böylece Batı Doğu hakkında ıskarta diyebileceğimiz düşünceleri gündeme getirerek bir Doğu olgusu oluşturdu.²⁰

Oryantalizm ilk dönemlerinde Arap yazılı kültüründen faydalanmaya baktı. Özellikle de ilmi olan yazılı kültürden istifade etti. İlk önce Batının etkisi ve etkilenmesi tercüme büroları vasıtası ile olmuştur. Bu bürolar Arapçadan Latinceye tercümeler yapıyor, Latince'den de diğer dillere tercümeler yapıyordu. Bu sayede Arap ilimlerinin nakli Avrupa'nın orta çağ esirliğinden kurtulmasına vesile oldu. Böylece orada Rönesans hareketleri başladı. Avrupalı insanlar uyanışa geçti. Batılıların Haçlı Savaşları ile Müslümanlarla sürtüşmesi ve kaybetmesi onları Müslümanların bilgilerini elde etme hususunda harekete geçirdi. Bir zamanlar cahil bir toplum olan Avrupa böylece kendini yenileme fırsatı bulmuştu.²¹

İslam peygamberinin, İslam dininin ve İslam toplumunun tecrübelerini, kitaplarını ve ansiklopedilerini kendi ülkelerine akıttılar ve hala akıtmaya devam etmektedirler. Bu tecrübeler hiçbir zaman zayi olmadı. Bunun sınırları da hala belli değildir. Kur'an'ın Latinceye ilk tercümesinden itibaren Batılının muhayyilesinde Doğulu inatçı bir borçlu olarak çizildi. Onlara göre ben bu kişi ile diyaloga geçebilir miyim sorusunu sordular. Bunu başaramayınca silah ile galip gelmeye çalıştılar, sonra da buna kalem ile savaşı eklediler. Bunun yapılış şekli ise sistematik olarak fikri nakzetme olarak karşımıza çıktı. İlk oryantalist çalışmalarının gerçekliği masum değildir ve belli bir amaca hizmet etmektedir. Bu sistematik şekil daha sonra onu kabul etmeme ve devre dışı bırakmaya dönüşmüştür. Doğulu kişiler (Arap, Türk, Farisi vs.) Doğulu olmaları hasebi ile dışlandılar. Aynı Doğu Batılıların gözünde bir anda merkezi bir öneme de sahip olmuştu. Bunun sebebinin derinliğinde Hristiyanlık vardı. Oryantalist fikrinin ana göstergeleri hücum etme, karşıdakini görmeme, İslam kültürünün Batı kültürüne

²⁰ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, trc: Berna Ünler, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003, 69.

²¹ Kalın, *İslam ve Batı*, 75-80.

katkılarını inkâr ve İslam'ın ruhani değerlerine taan etme şeklinde kendini göstermiştir.²²

Üniversitelerde ki oryantalist çalışmalarının çoğu bazı eğilimleri ile ön plana çıkmıştır. Bunların en önemli ekolleri Fransız, İngiliz ve Alman ekolleridir. Her ekolün kendine has bir analiz sistemi vardır ve İslam yazılı kültürünü bu analiz sistemi ile tahlil ederek ele almışlardır. Oryantalist çalışmalar zaman içerisinde bilgi arttıkça ve değiştikçe çeşitli merhaleler geçirmiştir. Bütün bunlara rağmen İslam tarihine yönelik uygulanan yöntem; bağlam ve tür açısından diğer ilimlerden ayrılmıştır.²³

Hâlbuki günümüzde oryantalist çalışmalar ekol açısından biraz daha artmıştır. Rusya, Balkanlar ve Amerika şeklinde farklı ekoller kendini göstermiştir. Milletleri farklı olsa da birbirlerine yaptıkları yardımlar ve bilgi paylaşımı sayesinde bu ekoller meydana gelmiştir.²⁴

Oryantalist çalışmalar Avrupa'da makulleşmeden önce kilise adamların arkasında durduğu yalan ve iftiralarından dolayı görülmedik şekilde abartıya kaçmıştır. Avrupa kilisenin hegemonyasından kurtulduktan sonra durum biraz daha farklılık göstermiştir. Ancak temel düşüncelerde çok değişiklik olmamıştır. İlk dönem Oryantalist fikirler Haçlı Seferleri ile eş zamanlıydı. Son zamanlarda oryantalist düşüncede değişen Haçlı ordularının yerini sömürgeciler almıştır. Bununla birlikte Oryantalistler ideallerini gerçekleştirmek için yeni ve çeşitli üsluplar benimsemeye başladılar. Çünkü oryantalizmin şartlara ve zamana göre hemen şekil alabilen bir yapısı vardı. Oryantalist fikirler filmlere, televizyonlara, resim sanatı ve çeşitli görsel sanatlara yerleşmeye başlamıştır. Ayrıca edebiyat, tiyatro, tarih, felsefe ve çeşitli kültürel ve bilimsel alanlarda kendini hissettirmiştir.²⁵

VII. KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİ

Arap dili ve edebiyatı denildiği zaman şiir önemli bir yere sahiptir. Şiir özellikle dil ile ilgili çalışmalara kaynaklık yapması açısından ayrıca bir öneme de haizdir.

²² Kalın, *İslam ve Batı*, 76-77.

²³ Muhammed M. 'Abûd, *Menheciyyetu'l-istişrâk fî dirâseti't-târîhi'l-İslâmî, Munazzametu'l-'Arabiyye li't-terbiyye ve's-şekâfe ve'l-'ulûm*, C. 1, Kuveyt 1985, 346.

²⁴ 'Abûd, *Menheciyyetu'l-istişrâk fî dirâseti't-târîhi'l-İslâmî*, 346-347.

²⁵ Dîyaüddin Sârdâr, *el-İstişrâk: Sûretu's-Şark fî'l-âdâb ve'l-me'ârifî'l-insânî*, ter. Fahrî Şâlih, Hey'etu Ebû Dabbî li's-siyâha ve's-şekâfe, 2012, 17.

Günümüze kadar yayımlanmış telif, tarih, otobiyografik ya da ansiklopedik eserler şiirin Cahiliye dönemi, İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber ilişkisinden yer yer bahsetmişlerdir. Bu kaynaklar ışığında Arap Şiirini Klasik Dönem Arap Şiiri ve İslami Dönemde Arap Şiiri olarak iki başlık altında inceleyeceğiz.

Şiir hiçbir zaman bir ulus üzerinde Arap ulusu üzerinde olduğundan fazla bir etki yaratmamıştır. Tek bir övgü cümlesi bütün bir kabileyi en yüksek şan, şeref ve şöhret seviyesine yükseltebilir ve bunun aksi küçük düşürücü bir söz onu rezalet ve utanç uçurumuna atabilirdi. Şairler savaşları tutuşturma ve savaş meydanlarına ordu gönderme gücüne sahipti. Bu nedenle şairler onurlandırıldı ve büyük saygı gördü. Krallar ve halifeler onlara hediyeler ve unvanlar verdi. Bu Krallar ve halifelerin başarılarını kaydeden kendi şairleri vardı.²⁶

Arasında yetenekli bir şair keşfeden her kabile, ziyafetler düzenler ve onları tebrik etmeye gelen diğer kabileleri davet ederdi. Bu zaferi günlerce kutlardı. Kadınlar düğünlerde olduğu gibi toplanıp ud çalarlardı. Bu kutlama, o günlerde bir şairin, kabilesinin namusunun savunucusu ve şiiriyle mirasının koruyucusu olmasından kaynaklanmaktadır. Şiirin kalitesi, yayılma derecesini belirlerdi. Yüksek kalite, geniş yayılma erişimi ve daha fazla popülerlik sağlardı.²⁷

Daha ziyade kendini şiir ile ifade eden Araplardan kalan kaynaklar altıncı yüzyıla, İslam'ın başlangıcından biraz önceki döneme aittir. Bunun nedeni Araplarda yazı sanatının yaygın şekilde kullanılmamasıdır. Şairlerin şiirlerinin kabileler arasında muhafaza edilmesi, sözlü nakle ve kişisel ezbere bırakılması bunun en önemli tetikleyicisidir. Ayrıca İslamiyet'in ilk dönemlerine ait filolojik eserlerde altıncı yüzyılın öncesine ait bir veri bulunmamaktadır. Arap şiirinin ilk hali; sözleri vezinsiz ve çeşitli uzunlukta olan *seci* denilen kafiyeli düzyazılardır.²⁸

Arap şiirinin en eski şekillerine baktığımızda *yergi* (hicâ) ve *ağıt* (mersiye, risâ) görürüz. Yergi varlığını kabileler arası çekişme ve savaşlara borçludur. Ağıt ise ölenlerin ardından yapılan bir merasim niteliğindedir. İslam öncesi Arapların geliştirdiği 16 vezin vardı. Bunlara *buhûr* deniliyordu ve her birinin birkaç değişik şekli mevcuttu.

²⁶ ‘Abdulhalim Muhammed Sâdık, *eş-Şi'ru mevhibu'd-da 'vet*, Kâhire 1976, 9.

²⁷ İbn Reşîk el-Keyrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbihi ve naqdihi*, I-II, nşr. M. Muhyiddin 'Abdulhamîd, Beyrût 1972, I, 20.

²⁸ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev.: Azmi Yüksel-Rahmi Er), İmaj Yayınları, Ankara 1993, 17.

Ancak bununla ilgili filolojik çalışmalar İslami dönemde ortaya çıkmış ve bu ilme *ilm-i arûz* ismi verilerek sistematik hale dönüştürülmüştür.²⁹

Zaman içerisinde Cahiliye Arapları *kaside*'yi geliştirmiştir. Kaside şairin şiire doğrudan doğruya girmeyip amacına oldukça karmaşık yollardan erişmek istemektedir. Üç bölümden oluşan kasidelerde şairler:

1. İlk konu olarak geçmişte yaşadığı deneyimleri hüznü bir şekilde zikreder. Çölde dolaşarak bir zamanlar sevdiklerini ile yaşadığı güzel hatıraları canlandırmak için anılarının yaşandığı harabelere gelir ve onlardan ayrıldığına üzülür.
2. Şiirin asıl çatısını oluşturan diğer konulara geçer ve arkadaşlarının ısrarı ile üzüntülerden uzaklaşmak için bir yolculuğa çıkar. Başından geçen her şeyi en ince ayrıntısına kadar anlatır. Bu bölümlerde çok güçlü betimlemeler görmek mümkündür.
3. Son bölümde artık amacına ulaşmıştır. Ya soylu atalarını övecek ya da düşman kabileleri yerecektir.³⁰

Geçmiş müellifler zaman çizelgesi üzerinde birbirini takip eden devir ve nesilleri değerlendirerek şairleri dolayısı ile şiirleri tabakalara ayırmışlardır. Bu çalışmalar dil ve edebiyat açısından oldukça önemlidir. Arap dil kaideleri bu tabakaların değerlendirmesi sonucunda ölçü olarak kullanılmıştır. Üç tabakadan oluşan bu sistemde birinci ve ikinci tabakanın şairlerinin dilleri fasih, sözleri de ittifakla dil konusunda hüccet, üçüncü tabakanın ki ise delil kabul edilmiştir.³¹

Bu tabakalara giren şairler:

1. Birinci Tabaka: İmruu'l-Kays (ö. 544), Zuheyr (ö. 609) ve Nabiğa (ö. 604)
2. İkinci Tabaka: A'sa (ö. 625), Lebid (ö. 661) ve Tarafe (569)
3. Üçüncü Tabaka: Antara (ö. 608), Dureyd b. es-Samt (ö. 630) ve Umeyye b. Ebi es-Salt (ö. 630).

Tabakalara ayırma bahsinde el-Bağdâdî (ö. 1692) farklı bir yöntem takip etmiş ve şöyle bir taksimde bulunmuştur:

²⁹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 18.

³⁰ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 19.

³¹ Yusuf Sancak, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınları, Erzurum 1999, 36-38.

1. Cahiliyyûn: Cahiliyede şiir söyleyen şairler; İmruu'l-Kays, Nabiğa ve A'sa gibi.
2. Muhadramûn: Hem Cahiliyede hem de İslami dönemde şiir söyleyen şairler; Lebid, Hassan (ö. 674) ve Ka'b b. Zühayr (ö. 662) gibi.
3. Mütakaddimûn, İslâmiyyûn: Bütün hayatları İslami dönemde geçmiş şairler: Cerîr (ö. 728) ve Ferezdak (ö. 732) gibi.
4. Muvelledûn: Daha sonraki yeni dönemlerde şiir söyleyen şairler; Beşşâr b. Burd (ö. 783-84) ve İbrâhîm b. Herme gibi (ö. 786).³²

Cahiliye Şairleri araştırmacılara göre iki farklı sosyal çevrenin ürünüydüler. Bunların bir kısmı çölde yetişmiş ve oranın şartlarına göre şekil almışlardı. Diğer grup ise daha zarif olan kent toplumunun birer ürünüydü. Buna rağmen her iki grup da çok güzel kasideler inşad etmişler, çöl şairleri kasidenin orijinal karakterini koruyarak en mükemmel ürünlerini ortaya koymuşlardır. Te'ebeta Şarran (ö. 540), Antara b. Şeddâd (ö. 608), Zuheyr b. Ebî Selmâ (ö. 609) ve Urve b. el-Verd (ö. 607) gibi şairler bunlardandır. Kent şairleri ise bazı kaygılar ve saraya yaranmak hevesi ile kasidelerini incelterek bir şekilde saray şiirleri haline dönüştürmüşlerdir. İmruu'l-Kays, Tarafe ve Amr b. Kulsum (ö. 584 veya 600) gibi şairler bunlardandır.³³

Cahiliye döneminde bu şairlerin dışında Hristiyan ve Yahudi şairler de mevcuttu. Cahiliye Şairlerinin tamamı putperest değildiler. Hira prensliğinde Hristiyanlığı kabul eden ve kendilerine *ibâd* denilen Hristiyan şairlere örnek Adiy b. Zeyd'dir (ö. 604). Yahudi şairlere örnek ise İmruu'l-Kays'ın çağdaşı olan es-Semevel b. Âdiyâ'dır (ö. 7560).³⁴

Bedevi Araplar bir yerden diğerine geçerken şiirle devesini hızlandırmış, düşmanına karşı sağladığı üstünlüğü ve kahramanlığını şiirle perçinlemek istemiş, şiir söylerken anadilinin büyüğü ahenginden ve kelime zenginliğinden rahatlıkla faydalanmıştır. Bu yüzden de erkek, kadın, genç, ihtiyar, efendi ve köle bile şiir söylemiş; duygu ve düşüncelerini bu yolla ifade etmiştir.³⁵

³² Sancak, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, 38.

³³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 21-22.

³⁴ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 30.

³⁵ Ahmet Suphi Fırat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1996, 64.

İşte bu sebeplerle şairlerin yazdıkları Mu'allakalar, İslamiyet öncesinde yazılmış Araplara ait şiirlerdir. Bu şiirler Arap Edebiyatının en önemli eserlerindendir. Mu'allakalar, Cahiliye döneminde Ukaz gibi panayırlarda okunduğu ve Kâbe duvarına asıldığı rivayet edilmektedir. Mu'allaka şairleri İmru'l-Kays Tarafe, Zuheyr, Lebid, Antara, Haris ve Amr b. Kulsum olarak zikredilmektedir. Mu'allaka sahipleri ve genel olarak Cahiliye dönemi şairleri yazıyı bilmedikleri halde seksen veya doksani aşan kasidelerini ya her beytini ve belki her mısraını tekrarlayarak zapt altına alıyorlardı ya da aşıkâre söyleyip işitenler tarafından ezberleniyor veyahut şair tekrar tekrar okuyarak ezberledikten sonra inşad ederek kendi kabilesi efradına da ezberlettiriliyordu.³⁶

Mu'allakaların isimlendirilmesi, Kâbe duvarına asılması ve hangi şairlerin şiirlerinin bu derlemeye dâhil edildiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Mu'allakaların sayısı hakkında yedi ile on arasında bir rakam da verilmektedir. Klasik kaside şeklinde yazıldıkları için beyit sayıları altmış ile yüz arasında değişmektedir. Kasidelerin özelliği bütün beyitlerinde aynı kafiye'nin tekrar edilmesidir. Mu'allakaların hepsi ortak şiir diliyle yani fasih dil ile kaleme alınmışlardır. Bu eşsiz eserler günümüze kadar pek çok kişi tarafından Arapça olarak şerh edilmiştir. Batı Dünyasında da ilgi gören Mu'allakalar gerek bölüm halinde gerekse tamamı ilgi görmüş, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça gibi dillere çevrilmiştir. Mu'allakaların Osmanlılar döneminde de Türkçe şerh ve tercümeleri yapılmıştır.³⁷

Arap Şiiri açısından terim olarak şiiri ilk tanımlayan İbni Sirîn (ö. 728) olmuştur. O şiiri: "Şiir kafiyelerle örülmüş bir sözdür. Sözde güzel olan şiirde de güzel, sözde kötü olan şiirde de kötü olur."³⁸ diyerek tanımlamıştır. Bu kafiye boyutlu bir tanımdır. Hicri ikinci asrın başından itibaren edebi tenkitçiler ve araştırmacılar vezin ve kafiye'yi şiirin temeli olarak değerlendirmişlerdir.³⁹

Doğuşundan itibaren çevredeki kültür ve medeniyetleri etkilemiş olan İslam dini sanat ve edebiyatında pek çok araştırmalara konu olmuştur. Özellikle şiir konusunda araştırmaların yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu yoğunluk oryantalistler tarafından ileri sürülen; İslam'ın şiiri yasakladığı veya şiir sanatının İslam'la birlikte zayıfladığı

³⁶ Süleyman Tülücü, "Muallakât", *DİA*, Ankara 2020, XXX, 308-310.

³⁷ Bkz. Nurettin Ceviz, K. Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı*, Akdem Yayınları Ankara 2004; Süleyman Tülücü, "Muallakat", *DİA*, İstanbul 2020, XXX, 310-312.

³⁸ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 16.

³⁹ Muştafa el-Cûzû, *Naẓariyyâtü 'ş-şi'r 'inde'l-'Arab*, Beyrût 1981, 86.

iddialarını da beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamber'in şiire karşı tutumu bu iddialara karşı belirleyici rol oynamaktadır. Farklı düzeyde değerlendirme yaptığımızda Hz. Peygamber'in şiiri savaşlarda bir silah gibi kullandığını, hem hicvedenlere karşılık savunma, eleştiri ve cevap olarak şekillendirdiğini hem de Müslümanlara cesaret veren bir unsur olarak kullandığını görürüz. Savaş olmadığı zamanlarda ise nitelikli vakit geçirme ya da hikmetli sözler ile çevrili hoş sohbetlerin bir aracı olarak kullandığını müşahade ederiz.⁴⁰

Hz. Peygamber şiirle içli dışlı bir toplumda yetişmişti. Halalarının şiir söylediği, amcalarının şair olduğu hatta torunu Hz. Hüseyin'in günümüze kadar ulaşan şiirleri olduğu düşünürsek, şiirin onun hayatındaki yerini daha iyi anlayabiliriz.⁴¹

Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde şiirden anladığı ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman ashabından şiir dinler ve onların doğruluğunu bilirdi. Ayrıca söylenen şiirlerden sonra yorumlar yapardı. Beyitleri vezne uygun olarak tamamlayamasa da kafiyesi değiştirilen şiirleri fark ederdi. Meşhurları bilir ve beğendiği şiirlerin başını söyleyerek huzurundaki şairlerden bu şiirin devamını okumasını isterdi.⁴²

İslam'ın ilk zamanlarında şairlerin İslam'ı savunma gayretleri Müslümanların psikolojilerini olumlu yönde etkilemiş, savaşlardan önce onları cesaretlendirmiş ve üstünlük sağlamalarına vesile olmuştur. Hz. Peygamber şairlerle ilgili: *"Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin? Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler."*⁴³ ayeti inince endişelenen ashabına: *"Mümin hem bedeniyle hem kılıcıyla hem de lisanıyla cihat eder. Nefsim kudreti elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki sizin onlar hakkında söyledikleriniz ok atmak gibidir, o derecede tesirlidir."*⁴⁴ diyerek cevap vermiştir.

⁴⁰ İsmail Güleç, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, İstanbul 2017, 123-146.

⁴¹ İsmail Durmuş, "İslam Kültüründe Hz. Muhammed, Arap Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 450-456.

⁴² Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî*, nşr. 'Abdussettâr 'Ahmed Ferrâc v.dğr, Beyrût 1962, 147.

⁴³ Şuarâ Suresi, 26/224-227.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 456; hadis no: 15823VI, 387, hadis no: 27218

Hız. Peygamber'in Şu'arâ-ı Nebî diye tanınmış üç şairi; Hıssan b. Sabit (ö. 674), Ka'b b. Malik (ö. 670) ve Abdullah b. Revâhâ'dır (ö. 670). Hız. Peygamber müşrik bir grup tarafından kendisine yöneltilen sözlü saldırıların yanında fiili saldırılarda da şiirle hicvetmeyi değerlendirmiş hatta Hıssan b. Sabit'i bunun için görevlendirmiştir. Hız. Peygamber Hıssan b. Sabit'e; "*Hicvet Kureş'in müşriklerini. Cebrail seninle beraberdir.*"⁴⁵ demiştir. Böylece ilk defa bir şaire hicvetmek için izin verilmiştir. Görevini gereği gibi yapan Hıssan b. Sabit Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur.⁴⁶

Cahiliye Şiiri dikkatle incelendiğinde şiirin Asr-ı Saadet'te zayıfladığını savunanların dediği gibi olmadığı görölmektedir. Bu iddianın aksine hem Ebû Zeyd el-Kureşî (ö. 786), İbn 'Abdi Rabbih (ö. 940) ve İbn Reşîk (ö. 1071) gibi bazı klasik şiir otoritelerinin hem de Carlo Nallino (ö. 1938) gibi önde gelen bazı oryantalistlerin ve el-Bustânî (ö. 1969) gibi Çağdaş Arap Edebiyat Tarihi araştırmacılarının ve eleştirmenlerinin şiirin özellikle Hız. Peygamber'in hayatında güçlü olduğuna, üslup ve içerik bakımından geliştiğine dikkat çektiği görölmektedir. Bu bakımdan Cahiliye döneminde Arapların sahip olmadıkları pek çok kavram, Kur'an ve hadislerle birlikte onların zihin ve duygu dünyalarına girmiş ve İslâmî şiire malzeme teşkil etmek suretiyle hem üslup hem de içerik bakımından gelişmesini sağlamıştır.⁴⁷

Gördüğümüz kadarıyla Hız. Peygamber, henüz peygamber olmadan içinde yaşadığı toplumun, kültürel kimliğinin ana damarlarının şiir olduğunu sağlıklı bir biçimde değerlendirmiş, peygamber olduktan sonra da Arapların, Müslüman kimlikleriyle şiir inşad etmelerinin uygun olduğunu tasdiklemiştir. Bu konuda ortaya konulan en mükemmel örnek; Hız. Peygamber'e vurgu yapan bazı beyitlerine yer verilecek olan Ka'b b. Zuheyr'in 59 (elli dokuz) beyitlik Kâsîdetu'l-Burde'sidir. Ka'b, Müslüman olan kardeşi Buceyr'e hitaben yazdığı hicviye sebebiyle Hız. Peygamber, onun hakkında ölüm emri vermişti. Ancak kardeşinin bu emirle ilgili olarak kendisini uyarması üzerine pişmanlık duymuş ve bir hayli çabadan sonra Hız. Peygamber'in

⁴⁵ Buhari, Edeb 91, Bed'u'l-Halk 6, Megazi 30; Müslim, Fezailu's-sahabe 153, hadis no: 2486.

⁴⁶ Kadri Yıldırım, "Hız. Peygamber ve Şiir", *Diyanet İlmi Dergisi*, Hız. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara 2003, 551.

⁴⁷ İbn 'Abdi Rabbih, 'Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, (I-VI), Kâhire 1965, 107-108; Carlo Alfonso Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabî mine'l-Câhili hattâ 'asri Benî Umeyye*, Kâhire 1954, 87; Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, Beyrût 2003, 45-55; Butrus el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-Câhili ve Şadri'l-İslâm*, (I-IV), Beyrût 1989, I, 129-130.

huzuruna gelerek adı geçen ünlü kasidesini söylemiştir. Aslında Hz. Peygamber'i öven beyit sayısı onu geçmeyen bu kasidenin esas önemi bu konuda çığır açan ve zengin bir İslamî Arap şiiri koleksiyonunun oluşmasına zemin hazırlayan ilk eser olmasıdır.⁴⁸

Tarihsel süreç içerisinde Hz. Peygamber'i konu alan şiirler söylemek gelenek haline gelmiştir. Bu çerçevede önce Arap edebiyatında ve Arapça literatürde *nebeviyyât*, daha sonra ortaya çıktığı Türk ve İran edebiyatlarında ise *na't* denilen şiir türünün doğmasına vesile olmuştur.⁴⁹

Genelde Arap edebiyatı özelde Arap şiiri İslam'ın gelişiyile birlikte büyük bir değişim sürecine girmiştir. Söz konusu değişim, biçimden ziyade içerikle ilgili olarak kendini göstermiştir. Cahiliye döneminde genellikle inanç ve ahlak ilkeleri gözetilmeden söylenen şiir, İslam'ın başından itibaren büyük ölçüde dinin öngördüğü iman ve ahlak çizgileri içerisinde inşad edilmiştir. Bu nedenle İslamî nitelikli şiirin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nitelikteki şiirin ortaya çıkmasına öncülük eden ise, Kur'an'ın şiir ve şairlerle ilgili beyanlarından ve İslam'ın düşmanlarına karşı verdiği büyük mücadelede karşılaştığı saldırılardan hareket eden Hz. Peygamber olmuştur.⁵⁰

⁴⁸ Vuheyb Tanûs, *Nuşûsu'l muhtâr mine'l-edebi'l-İslamî ve'l-Emevî*, Halep 1996, 24-25.

⁴⁹ Komisyon, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (I-VII), İstanbul 1986, Madde: Na't, VI, 529-530.

⁵⁰ Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, 68-69.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM VE ORYANTALİSTLER

1.1. GENEL YÖNLERİ İLE ORYANTALİZM VE ORYANTALİSTLER

Oryantalizmin kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Bu düşüncenin İslam'ın yeryüzünün çeşitli yerlerine yayılmış olmasından kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Hristiyan tarafın konumu, tarihi ve coğrafi olarak azalmaktaydı. Bunun üzerine kilisenin taarruzları ile Haçlı Seferleri ve Hristiyan dünyasında eski ihtişamlı günlere geri dönüş hareketi baş gösterdi. Daha sonra bu hareket İslam âlemini sömürü şekline dönüşecektir. Batının askeri ve fikri çalışmaları ile başlayan bu süreç, günümüzde Batının ilim ve irfan yönünden Doğu âlemine ihtiyacı olduğunu idrak etmeye başlamasına dönüşmüştür.⁵¹

Batı medeniyeti İslam dünyasından tıp, felsefe ve matematik gibi ilimleri alıp onlardan faydalanmıştır. Orta çağda Avrupa, siyasi ve ilmi açıdan kilise ve yandaşları önünde diz çökmüştü. İslam dünyası ise bu dönemde altın çağını yaşamaktaydı. Çünkü İslam sebeplere yapışmayı, akli ilimlere ve tefekküre önem vermeyi önemsemiş ve insanları teşvik etmiştir. İslam insanların hem kalplerine hem de akıllarına hitap etmiştir. Bunu da insanlığın yüce mertebelere varması için yapmıştır. Batılıların İslam irfanından bu kadar yardım almalarını açıklayan durum budur. Böylece Batılıların ilim tarlaları genişledi ve çeşitlendi.⁵²

Dini sebepler oryantalist çalışmalar için bir çağrı olmuştur. Bu da Arap kültürü ve dili konusunda çeşitli fasılalar açmıştır. Dini konularda Kilisenin bakış açısı, araştırılacak meselelerin tayin edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bazı araştırmacılar oryantalizmin siyasi ve dini boyutunu 13. yüzyıla dayandırmışlardır. Çünkü onlara göre bazı ruhbanlar Endülüs'e gitmişler, Kur'an ve hadis tercümeleri yapmışlar, İslam âlimlerinin ilmi ve felsefi birçok eserlerini Arapçadan kendi dillerine tercüme etmişlerdir.⁵³

⁵¹ Muhammed Faruk en-Nebhânî, *el-İstişrâk*, Menşûratu'l-munazzameti'l-İslâmî li't-terbiyeti ve'l-'ulûmi ve's-sekâfe, Rabât 2007, 9.

⁵² Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 144-154.

⁵³ en-Nebhânî, *el-İstişrâk*, 16.

Gerçek şu ki Müslüman araştırmacıların çoğu oryantalizmin çıkış nedenini dini taassuba bağlamışlardır. Yani Yahudi ve Hristiyan arka planındaki dini hâkimiyet ruhu olduğunu söylemişlerdir. Batı medeniyeti Roma-Yunan geleneğine dayanır. Bu yüzden Arapların ve Müslümanların kendi Batı kültürlerine hiçbir dahli olmadıklarını savunurlar. Orta çağ karanlığından aydınlığa sıçramalarına sebep İslam olmadığını düşündüler. Oryantalizm konusunda araştırma bahsi başlığı açan diğer nedenler ise Batının askeri gücü olması ve Müslüman sultanlıkları boyundurukları altına alma çabalarıdır. Böylece yeni bir Haçlı Seferi dönemi ihya etmeye çalışmışlardır. Bu sebeplerle Batı İslam âlemini araştırmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır.⁵⁴

Oryantalizm çalışmaları öncelikle ve özellikle Batılı okuyucuyu hedef almıştır. Batının bunu yaparken hedefi Doğuyu kötü olarak telkin etmektir. Doğunun suretini, yazılı kültürünü aşağılayarak ve medeniyetini küçülterek karalamaya çabalamıştır. İslam dinini şüpheler ve iftiralar ile gözden düşürmeye çalışmışlardır. Oryantalizm bu çalışmaları bazen açıktan bazen de gizli yapmıştır. Böylece kendi düşüncesine göre klasik bir anlayışı oryantalizmin köklerine yerleşmiştir. Hakikat araştırma, tenkit ve tahlillerinde nezih ve titiz davranmamışlar, gerekli özeni göstermemişlerdir. Bu tür oryantalistler İslam’a, Araplara ve Osmanlıya, onların din, kültür ve medeniyetlerine hep önyargılı bakmışlardır. Bundan dolayı da hakikati değiştirmeye kalkışmışlar, abesle iştigal etmişler, sahte bilgiler ile insanları aldatmışlar, şüpheye düşürmeye çalışmışlardır. Onları bu tür şeylere iten sebeplerden biri de ırk üstünlüğü sevgisi ve Müslümanları küçümsemeleridir. Bazılarına göre telif ve neşir arasında oryantalistlerin yaptığı en tehlikeli iş “*İslam Enformasyon Dairesi*”nin İngilizce, Almanca ve Fransızca çıkardıklarıdır. Bu kitaplar 1913-1934 yılları arasında basılmış ve dünyaya servis edilmiştir.⁵⁵

Modern anlamdaki oryantalizm ilk önce Fransa ve İngiltere’de çıkmıştır. Bu iki devlet dünyaya nüfuzlarını yaymak ve coğrafyalarını genişletmek istiyorlardı. İkinci dünya savaşının eşiğinde Batı modern çalışmaları başlamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmalarının çoğu zıtlık üzerine kurulu Doğu-Batı çalışmalarıdır. Bu dönemde akademik çalışmalar biraz daha kurgu ile karışmıştır. Hakiki olan ile hayal mahsulü olanlar da birbiri ile harmanlanmıştır. Çünkü haçlı seferlerinin yapmış olduğu hasar hala

⁵⁴ en-Nebhânî, *el-İstişrâk*, 9.

⁵⁵ Munzir Meâleykî, *el-İstişrâk fi'l-mîzân*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1997, 20.

Batı insanının zihninde mevcuttu. Fırsatı ele geçirdikleri için bu olumsuz yargılamayı kolaylıkla gerçekleştirdiler. Modern oryantalistler tarafından oryantalizmin “*klasik dönem*” diye nitelendirilen çağı her zaman hesaba katılmıştır. Bu dönemde Doğu ile Batı arasında hâkimiyet açısından dereceli bir ilişki de mevcuttur.⁵⁶

Burada oryantalistlerle ilgili önemli bir husus daha vardır. Oryantalistler arasında herhangi bir kuruma bağlı olmadan kendi çabaları ile çalışan, okuyup yazan kişilerin gayretlerini görmezden gelemeyiz. Bu insanlar Doğu eserlerini sadece ilgi ve zevkleri için okudular. Özellikle bu insanlar entelektüel tiplerdi. İslam ve Arap medeniyetinden etkilendikleri için bu çalışmaları yaptılar. Arapça ve sözlük çalışmalarında çok başarılı oldular. *Eva de Vitray-Meyerovitch* (ö. 1999) Mevlana’nın (ö. 1273) Mesnevi’sinden 50.000 beyti Fransızcaya tercüme etmiş, ondan önce bunu kimse yapmamıştı. Bu eser ne Arap ne de İslam tarihinden bahsediyordu. Konu tasavvufu ve ona değer verdiği için ilgilenmişti. Onlara göre Mesnevi hikmet ile dolu bir metin olmasına rağmen bunun İslam’ı tarif ettiği zannediliyordu. Buna rağmen bazı oryantalist çalışmaların olumsuz önyargılarla yazılmadığını kabul etmek durumundayız. Ancak bunlar Batının olumsuz genel kanaatini etkileyemeyecek kadar azdır.⁵⁷

1.1.1. Oryantalizm

Doğu çalışmalarını kimin başlattığı ve bu işin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki Endülüs çok parlak devirlerindeyken bazı Batılı ruhbanlar Endülüs’e gitmişler ve buradaki medreselerde ve üniversitelerde kültürlenmişlerdir. Kur’an’ı kendi dillerine çevirmişlerdir. Çeşitli ilmi alanlarda Müslüman âlimlerin öğrencileri olmuşlardır. Özellikle de felsefe, tıp ve matematik alanlarında. Bu ruhbanlar kendi memleketlerine döndükten sonra İslam kültürünü yaymışlar, telif eserlerini yazmışlar ve Arap enstitüleri kurmuşlardır.⁵⁸

Kilise yapılanmaları ve medreseler Latinceye çevrilmiş bu Arapça eserler üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlardır. O günlerde Latince bütün Avrupa’nın bilim dilidir. Batı üniversiteleri Arap kitaplarına dayanmaya başlamışlardır. Bu eserleri yaklaşık olarak altı asır asli merci olarak görmüşlerdir. Bu vakitten itibaren İslam ve

⁵⁶ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l- Ġarbiyye li'-Şarkî*, 49.

⁵⁷ Meyerovitch, Eva de Vitray, *Islam: l'autre Visage*, Edition Albin Michel, Paris 1995, 69.

⁵⁸ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 225-232.

Arap dilini çalışanların ardı arkası kesilmemiş, bu konularda çalışanlar hep olmuş ve bu gelenek haline gelmiştir. Kur'an'ı tercüme etmişler, edebi ve ilmi Arapça kitaplarını Latinceye çevirmişler, hatta 18. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmişlerdir. Bu yüzyılın en ayırıcı özelliği Batının 18. yüzyılda İslam dünyasını kullanmaya başlamışdır. Arazisini istilaya kalkışmış ve bunda da başarılı olmuştur.⁵⁹

Batılı âlimlerin birçoğu oryantalizm konusuna ilgi duymuşlar ve bu özel alanda kitap ve dergiler çıkarmışlardır. Bu yüzden nadir pek çok elyazması eserler Avrupa'nın kütüphanelerine aktarılmıştır. 19. yüzyılın başlarında bu eserlerin sayısı 250.000 kitaba ulaşmıştır. Günümüzde bile bu sayı artmaya devam etmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde 1883 yılında ilk oryantalistler kongresi Paris'te düzenlenmiştir. Bu tarihten sonra Doğuya yönelik bu tür kongrelerin düzenlenmesi ardı ardına gelmiştir. Bu kongrelerin genel teması İslam dini ve Arap kültürünü kapsamaktadır ve günümüzde de devam etmektedir.⁶⁰

Bu çalışmalar ilk olarak 1312 yılında *Viyana Kilise Toplantısı* kararlarının çıkması ile başlamıştır. Burada birçok Avrupa üniversitelerinde Arap Kürsüsü kurulmasına karar verildi. Ancak oryantalizm mefhumu 18. yüzyılın sonu ile başlamıştır. İlk olarak İngiltere'de 1779 yılında kendini göstermiş olup bu kavram Fransız sözlüğüne de 1799 yılında girmiştir.⁶¹

Oryantalizmin başlangıcını tespit etmek gerçekten zordur. Bazı tarihçiler onu Endülüs'teki İslam devletine kadar götürmektedir. Bazıları 14. yüzyıla götürmektedirler. Bazıları ise onu haçlı seferlerine kadar götürür. Başlangıcı ne olursa olsun şunu bilmemiz gerekir ki oryantalizm hedefsiz bir şey değildir. Asla rastlantı icabı ortaya çıkmamıştır. Onun hareket noktası dini bir olgudur. Bu dini altyapı sömürüye hizmet etmek ve sömürüyü kolaylaştırmak istemektedir. Oryantalizm İslam'a karşı en tehlikeli aleyhte bir gerçeklik olarak kabul edilebilir. Bu gerçeklik çeşitli merhalelerde İslam ile ilişkilidir ve onun maruz kaldığı bir durumdur. Ancak pek az oryantalist eserlerinde İslam'a karşı diğer meslektaşlarına nazaran daha insaflı davranmıştır. Kültürleri dilleri değerli ve örfleri farklı olan çeşitli milletlerden gruplar ortak bir

⁵⁹ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987, III, 514-522.

⁶⁰ 'Abdussettâr Muḥammed Şehâvî, "el-İstişrâk târîḥuhu ve esbâbuhu ve devâfî'uhu", *Mecelletü'd-Dâ'i*, Sayı: 1-2, Yıl: 2011, 36.

⁶¹ Mâni' b. Ḥamîd el-Cühenî, *el-Mevsû'atu'l-meysere fi'l-edyâni ve'l-meẓâhibi ve'l-aḥzâbi'l-mu'âsira*, (4. Basım), Dâru'n-Nedve el-Âlemiyye, 1320 h., II, 687.

görüşte fikir birliğine varmışlardır. Bu yüzden de hedefleri bir noktaya toplanmıştır. Dertleri hak ile batılı ayırmak değil, dinlerini benimsemedikleri bir kitle hakkında belli bir amaca yönelik çalışmalar yapmaktır. İstedikleri tek şey İslam'ı karıştırmak, kara çalmak, güçsüzleştirmek ve hegemonya altına almaktır.⁶²

Oryantalizm kelimesi ve oryantalist tanımı çeşitlilik göstermektedir. Ama temelde şark (Orient) kelimesinden türemiş ve zamanla alanı genişlemiştir. Aslında (şark) bu kelime o bölgenin bütün bilgi çeşitlerini içerir. Şark genelde Asya, Çin ve uzak denizlere ulaşan Arapların vatanını kapsamaktadır. Coğrafi açıdan bakıldığında çeşitlilik gösteren şark kavramı; orta çağda dünyanın merkezi kabul edilen Akdeniz ile Doğu ve Batıyı şekillendiriyordu. Batılı yazarlar şark kelimesini coğrafi olarak sınırlamaya çalışmışlar, Asya adaları ve bölgelerine verilen isim olarak kabul etmişlerdir. Bazen de Asya'nın batısına ve yakın doğuya verilen bir isimdir. Daha sonra şark mefhumu din ve dil dünyasını birbirine bağlayan Akdeniz'e bakan bölgeler için kullanılmıştır. Modern çağlarda kullanılmış olan bu mana kültürel açıdan Batı ve Doğu ıstılahının bir tefsiridir.⁶³

Oryantalizm mefhumunun geçmişten gelen bir serüveni vardır. Çünkü Oryantalizm İslam fetihlerinin yapıldığı ve İslam topraklarının genişlediği bir döneme kadar uzanmaktadır. Oryantalizmi ikinci hicri asırda Emeviler dönemine tarihleyenler de vardır. Rahip Yuhanna ed-Dimeşkî'nin (ö. 749) eliyle oryantalizmin ilk defa aktif olduğunu düşünenler de mevcuttur. Bu kişi "*Muhammed'in Hayatı*" ve "*Mesîhî ve Müslüman Arasındaki Diyalog*" adlı iki kitap yazmıştır. Yuhanna ed-Dimeşkî'nin hedefi Hristiyanları Müslümanlar ile cedelleşmeye yönelik irşad etmektir.⁶⁴

Batılıların garptan maksatları kendileri ve şarktan maksatları doğudur. İlk zamanlar Fars ve Roma, sonra Roma ve Müslümanlar, sonra Haçlılar ile Müslümanlar, en son olarak da Osmanlılar ve Avrupa kastedilmektedir. Bazı araştırmacılar oryantalistten kastedilenin İslam medeniyeti ve kitapları hakkında yazan yazarlar olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise onu Doğuda çalışmalar yapan Batılı bir âlim

⁶² Adnan Muhammed Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, (Çev.: Yavuz Fırat), Tezmer, Kayseri 2013, 23-24.

⁶³ Ali Hâsanî el- Harbutî, *Musteşrikûn ve't-târîhu'l-İslâmî*, Silsiletü'l-Meclisi'l-Âlâ li şu'ûni'l-İslâmî, Kâhire 1770, 71.

⁶⁴ Harman, "Yuhanna ed-Dimeşkî", 580-582.

olarak vasfetmiştir. Oryantalistlerin çoğu İslam'ı çalışmışlardır. Ancak bu demek değildir ki Doğu hakkında başka dinleri ve dilleri çalışan oryantalist değildir.⁶⁵

Oryantalizmin ilk çıkış tarihleri hakkında çeşitli görüşler sunulmaktadır. Bunlar:

1. Haçlılar ve Bâtınilerin iş birliği yapması ile başlayan 10. yüzyılın sonları⁶⁶
2. İspanya'da Endülüs ile devam eden 13. yüzyıl⁶⁷
3. Napolyon önderliğinde Fransa'nın Mısır'ı işgali ile başlayan 18. yüzyıl. Fransızlar beraberlerinde getirdikleri Arapça matbaa ile bir devrim yapmışlardır.⁶⁸

Oryantalistlerin ve araştırmacıların birçoğu o dönemlerde İslam medeniyetinin baskın olduğunu kabul etmişlerdir. Batı bu konuda İslam medeniyetine çok şey borçludur. Oryantalist Reynold Alleyne Nicholson (ö. 1945) şöyle demektedir: “Arap ilimleri son derece sistemlidir ve Batı ondan el almıştır.” Bu sözün anlamı her şeyi ifade etmektedir. “Batıya doğmuş Arap güneşi” sözü de bunu anlatmaktadır. Batıda kendini geliştirmiş bir âlim varsa mutlaka İslam dünyasındaki kitaplardan alabildiği kadar almış bir karakterdir. Bu sebeple o dönemdeki Batılı kitaplarda Arap kültürünün izleri görülebilmektedir. Bütün bunlara rağmen İslam'ı yok etmek için kilise oryantizmi gözetip gütmüş, yönlendirmiş, onunla ittifak yapmıştır. Hâlbuki orta çağda İslam medreseleri ve okulları Avrupalılara ardına kadar açıktı ve Batılılardan herhangi bir zarar göreceklere inanmıyorlardı. Bu müsamahakâr tavır karşısında Batılıların organizeli bir şekilde İslam dünyasına yaklaşımları oldukça üzücüdür. Müslüman âlimlerden fizik, kimya, matematik, astronomi ve tıp gibi çeşitli ilimleri öğrenmişler, aralarında eğitim alanlardan 999 senesinde Papa seçilen bile olmuştur. Bu tür kişilerin sayısı yedi yüze kadar ulaşmıştır. Bu kişiler İslami eserleri Arapçadan kendi dillerine tercüme etmişler, istedikleri bilgileri elde etmişlerdir. Özellikle teknoloji ile ilgili çalışmalara ağırlık vermişler, bunları da İslam dünyasına karşı kullanmışlardır. Talaytula'da 1130 yılında tercümanlar odası kurulmuş, burada pek çok Arapça kitap tercüme edilmiştir. Siyaset ve mantık ilimleri de bunlara dâhildir.⁶⁹ 1143 senesinde İlk Kur'an tercümesi yapılmıştır ancak bu tercüme kötü bir tercüme olup 1553 yılına kadar

⁶⁵ M. Muhammed Huseyn, *el-İslâm ve'l-hadâretü'l-Ğarbiyye*, Dâru'l-İrşâd, Beyrût 1969, 11.

⁶⁶ Muştafa Sibâ'î, *el-İstişrâku ve'l-Musteşrikûn*, 1. Basım, Beyrût 1979, 15.

⁶⁷ Muhammed el-Behî, *el-Fikru'l-İslamiyyu'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1973, 532.

⁶⁸ el- Harbutî, *Musteşrikûn ve't- târihu'l -İslâmî*, 13.

⁶⁹ Ömer 'Avdetu'l- Hâtîb, *Lamhâtûn mine's-sekâfeti'l-İslâmî*, Kâhire 1981, 187.

kullanılmıştır. Bu kötü tercüme aynı zamanda Batılı insanları yanlış yönlendirmiş de olabilir.⁷⁰

Burada şuna değinmemiz gerekmektedir; Oryantalizm Haçlı seferlerinin etkilerinden biri sayılır. Haçlı seferleri askeri olarak başarısızlık ve onların Müslümanların önünde hezimetini ile sonuçlanmıştır. Ancak Müslümanlar derin bir inanç ile inanıyorlardı ki bu hezimet onların azmini kırmayacaktır, yöntemlerini farklı şekillerde değiştirip fikri bir istila düzenleyeceklerdir. Dertleri İslam'ın yüzüne kara çalmaktır ve bunu Avrupa'da İslam ve Arapça ile ilgili kuracakları okullar ile başaracaklardır.⁷¹

Biz şu anda Avrupalıların fikri istila operasyonundan bahsetmeyeceğiz ama şunu bilmememiz gerekiyor ki; Müsteşrikler ilk önce kilisenin desteğini aldılar. 1311 yılında Viyana'da Viyana Kiliseler Toplantısı yapılmış, o zamanki *Papa 5. Eklementes* burada Arapça ve Şark çalışmaları yapılmasına karar vermiş ve bir tesis kurulmasını istemiştir. Bundan sonra Batı üniversitelerinde İsrail, Arap ve Keldani Şarkiyat çalışmaları kürsüleri kurulmuştur.⁷²

Daha sonra sadece Arapça ve İslam'ı inceleyen kürsüler kuruldu. Bu enstitülerde çalışan oryantalistler sadece ilim ve bilim almak için mi araştırma yapıyorlardı yoksa başka hedefleri var mıydı? İlk çalışanların hedefi İslam'ın akidesine ve onu şüpheyeye düşürecek konulara çalışarak saldırmaktı. Onlar kendi inançlarına göre İslam'ı bir hurafe dini olarak tasavvur ettiler. Ayrıca Müslümanların İspanya'ya hâkimiyet kurmaları ve orada kültür oluşturmalarını efsanevi bir fenomen olarak kullandılar. Bu sayede kendi dindaşlarını yönlendirebileceklerdi. İşte bu oryantalistlerin İslam'a kara çalmaları sayesinde yüzyıllar boyunca kendi insanlarını olumsuz etkilediler. Oryantalistler maalesef İslam'a objektif değildiler. Bu önyargılı yaklaşımlarını Batıdaki Hristiyanların kafasına yerleştirdiler.⁷³

⁷⁰ Muhammed Salih el-Bundâk, *el-Musteşrikûn ve tercumetu'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-İnfâkî'l-Cedîd, Beyrût 1981, 90.

⁷¹ 'Ali Cüreyye, *Eşâlibu'l-ğazvi'l-fikrî*, Kâhire 1977, 19.

⁷² Salih Medenî, *Târîhu'l-'usûri'l-vustâ fi Ūrubba*, Kâhire 1979, 71.

⁷³ İbrâhîm 'Abdulkerîm, *el-İstişrâku ve ebhâşi's- şirâ'i ledâ İsrâîl*, Dâru'l-Celîl, Amman 1992, s. 24.

Onlara göre İslamiyet Yahudilik, Hristiyanlık ve Paganlığın bir karışımıdır. ⁷⁴ Oryantalistlerin en büyük yanlışı İslamiyet'e karşı büyük bir hınç ve kin duymalarıdır. Bu da onları objektiflikten uzaklaştırmakta ve İslamiyet'e bakışlarını etkilemektedir. Bakış açıları oldukça kısırlaşmıştır. Garip olan şudur ki Müslümanlar semavi dinler arasında bir ortaklık bulabilmiş ve her peygambere inanmışlardır. ⁷⁵

Oryantalistlerin fikirlerini ve anlayışlarını anlamak istiyorsak fikri, siyasi, sosyokültürel ve iktisadi gerçekliklerinden yola çıkmamız gerekmektedir. Onlar bu gerçeklikler ışığında oryantalizm çalışmalarına ilmi yöntem şeklinde bir elbise gibi giydirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşından sonra oryantalist çalışmaları açısından bu merhale diğer merhalelerden ayrılır. Çünkü bu dönemde bazı değişik eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilimler beşerî bazı maksatlar açısından oryantalizmi araştırmaya çağırıyordu. Bunu sırf ilmi araştırma yöntemleri olarak benimsemişlerdi. Ancak bu düşünceleri sömürü siyasetlerindeki taassuplarından uzak değildir. Bundan dolayı çağdaş oryantalistler Batı üniversitelerinde okutulan bazı kitaplarında Doğudan bahsederken bu taassuplarından söz etmeyi de unutmamışlardır. ⁷⁶

Bu yolculukta on binlerce yazılmış eser bulunur. Daha nice Doğuya özel yazılmış eserler de mevcuttur. Hükümetlerinin kontrolündeki sömürü kuruluş ve kurumları, dini ve iktisadi müesseseler buna katkıda bulunmuştur. Oryantalist çalışmalarının aktivite edilmesi için geniş imkânlar sunulmuştur. Örnek olarak çeşitli malzemeler, para ve her türlü izin sağlanarak oryantalistler desteklenmiştir. Azimlerinin en başında dini bir etken vardır. Bu aslında Müslümanlığın yayılmasına yönelik Hristiyanların tehlike algısından kaynaklanan dini bir yargıdır. Temeli büyük bir korkuya dayanmaktadır. İslam'a yönelik Haçlı Seferlerinin başarısızlıklarından kaynaklanan bir korkudur bu. Bu sayede Batılı Hristiyanlar İslam'a karşı yeni fikri bir üslup belirlemişlerdir. ⁷⁷

Oryantalistler İslam'ın suretini kötü yansıtacak ve yanlış tanıtacak şekle sokmuşlardır. Bu çalışmalardaki ilk gaye İslam'da şüphe uyandırma, ikinci gaye yayılmasını önlemek ve üçüncü gaye de kendi milletlerine İslam'ı kötü tanıtmaktır. Daha sonra sömürge politikası şeklinde kendini gösteren diğer sebepler ortaya çıkmaya

⁷⁴ Şevkî Ebû Halîl, *Edvâu 'alâ mevâkıfî'l-müsteşrikin ve'l-mübeşşirin*, Cem'iiyetu'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablûs 1992, 8-10

⁷⁵ 'Abdulhalîl Maḥmûd, *Urubba ve'l-İslam*, Kâhire ts., 52.

⁷⁶ Kalın, *İslam ve Batı*, 155-158.

⁷⁷ 'Abdulkerîm, *el-İstişrâku ve ebḥâsî' ş- şirâ'i ledâ İsrâîl*, 31.

başladı. Bunlar iktisadi, siyasi, stratejik ve ilmi etkenlerdir. Oryantalistlerin İslam dünyasında başarılı olmasına ve Müslümanları zayıflatmasına sebep olan bu etkenleri iyice araştırmak gerekmektedir. Ruhban oryantalistler İslam'ı, peygamberini ve onun faziletlerini inkâr ettiler. Özellikle Endülüs üzerine çalışan Batılı araştırmacılara İslam'ın zannedildiği gibi bir din olmadığını, Yahudilik, Hristiyanlık ve Paganizmin karması bir din olduğunu dayatıp ilmi olarak onlara bu yanlış bilgileri öğretip aktardılar.⁷⁸

Aslında bu hedef kilisenin de hedefi idi. İş buradan başlayarak İslam'ın ilim, kültür ve medeniyetinden şüphe duymaya kadar ilerledi. Bu sayede Arapların önüne iki seçenek konulmuş oldu. Ya Müslüman olarak kalacaklar ama gelişmeyecekler, ya da gelişecekler ama İslam'a bağlı kalmayacaklar. Arapların bütün olumsuzluklarının sebebini İslam olarak gösterdiler. Böylece oryantalistlerin görüşleri ile kilisenin görüşleri kesişmiş oldu. İslam'ın yayılmayı hak etmeyen bir din olduğunu savundular. Ama şunu unuttular ki İslam onları Orta Çağ karanlığından kurtarmıştı. Böylece yalanlarını, iftiralarını, kin ve nefretlerini artırarak İslam'a hücum etmeye devam ettiler.⁷⁹

Daha sonra bunu Hz. Peygamber üzerinde uygulayıp ona da saldırdılar. Hatta onun “*deccal*” olduğu iftirasını attılar. Onlara göre Hz. Peygamber “*asli günah*” fikrini Tevrat'tan aldı. Yine onlara göre Ahiret inancı fikri de aslında Yahudi inancına dayanmaktaydı. Doğrudan olmasa da Fars ve Babil kültürü ile de bağlantısı vardı.⁸⁰

Kilisenin ve misyonerlerin Batılıların kalbine ektiği Haçlı kini hakkında birkaç örnek vermek istiyoruz. Böylece onlar İslam'dan nefret ederek yetişmişlerdir. Bazı Oryantalistler bu konularda ekilen kinin haksız olduğunu savunmuştur. Bernard Shaw (ö. 1950) bunlardan birisidir. Şöyle demektedir: “İslam'a karşı olan bu kin, taassup ve cahilliktendir. Onlara göre Muhammed Mesih'in düşmanı idi. Bu yüzden Muhammed'in hayatı acayip bir adamın hayatı gibi çalışıldı ve yansıtıldı. Yapısal olarak peygamberden gelen bilgilerin tamamı yalan olarak zihinlere kazındı. Bana göre Muhammed Mesih'e düşman olmaktan çok uzak bir kişilik. Muhammed'in beşeriyeti kurtaran birisi olarak tanınması ve tanıtılması gerekmektedir.” Bazı insafli kişilerin

⁷⁸Kalın, *İslam ve Batı*, 50-52.

⁷⁹ Carl Brockelmann, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, Dârul-Melâyîn, Beyrût 1960, 70.

⁸⁰ Brockelmann, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, 71.

olumlu görüşüne rağmen İslam'a karşı olan dini taassup Oryantalistlerin kitaplarının çoğuna hâkimdir.⁸¹

1.1.2. Oryantalizm Faktörleri

1.1.2.1. Dini Faktör

Oryantalizmin ilk ve en önemli gerekçesi dini gerekçedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır:

1. Oryantalizmin ruhbanların kucağında yetişmesi.
2. İslam'ın yüzünü karalamak. Bunu din, edebiyat ve kültür alanlarında yapmak. İslam'ı karalama kampanyasına çok önem vermişlerdir.
3. Avrupa ortamının yaşamış olduğu ruhi açlık. Kendi bozulmuşluklarını geçmişlerinde arama çabası.
4. Haçlı seferlerinin hezimetlerinden ve dini sebeplere dayalı Osmanlının fetihlerinden sonra Batı âlimlerinin intikam ruhunun tavan yapması ve intikam alma çabaları.

Görüldüğü üzere dini etken burada en önemli ve mutlak anlamda ilk etkindir. Hristiyanlar İslam'ın bazı bölgeleri ele geçirdiğini ve hâkim olduğunu görünce, bu bölgelerde özellikle Hristiyan dini hâkimiyetinde olunca haliyle güzel ve müsamahakâr muamelesinden dolayı İslam'a bir yöneliş başladı. İslam sadece mükemmel olmakla kalmayan aynı zamanda hâkim bir din pozisyonundaydı. O zaman İslam'ı durdurmak için bir set koymaları gerekiyordu.⁸²

Oryantalizmin İslam'ı engellemeye yönelik bu dini etkeni zamanla Müslümanların kendi akidelerinden şüphe etmelerine yönelik bir silah oldu. İlk olarak savunmada olan Hristiyanlar daha sonra İslam dinine saldırıya yöneldiler. İslam'ın ideallerini Müslümanların nefislerinde bir açıdan sarstılar. Diğer bir açıdan ise Batı kültürünün İslam kültüründen üstün olduğunu ispatlamaya çalıştılar.⁸³

⁸¹ 'İrfan 'Abdulhamîd, *el-Musteşrikûn ve'l-İslâm*, Matba'atü'l-İrşâd, Bağdâd 1969, 18.

⁸² Ebû Hâmid el-Ğazâlî, *Feğâihu'l-Bâtinîyye*, thk. 'Abdurrahman Bedevî, Müessesetu Dâri'l-Kutubi's-Sekâfî, Kuveyt 1974, 19.

⁸³ Muḥammed 'Abdulfettah 'Ulyân, *Evdâu 'ala'l-istişrâk*, Dâru'l-Buhûsu'l- 'İlmî, 1. Basım, 1980, s. 33-44.

Dini sebep Avrupalıları oryantalizme sürükleyen bir numaralı nedendir. Nitekim bu sebep kendi içinde çeşitli hedefler ve gayeler içermektedir. Fakat bütün bunlara rağmen ana omurgası asırlar boyu tek olarak kalmıştır. Bu da İslam’a karşı koyma ve ona hücum etmektir.⁸⁴

1.1.2.2. Sömürü Faktörü

Avrupa devletleri coğrafi keşiflere başladıklarından itibaren eş zamanlı bir şekilde İslam ülkelerine sömürge fikri de başlamış oldu. Başlangıçta bir fikirken sonrasında ameliyeye geçilmiş bir durumdur. Aslında bu Haçlı Seferlerinin vahşetinin bir uzantısı idi. Sömürmeye yönelik bu tür askeri çabalar 16. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu çabalar yirminci yüzyılın başında özellikle birinci dünya savaşından sonra İslam ülkelerini istilaya dönüşmüştür.⁸⁵

Sömürgeciler oryantalistleri cesaretlendirerek ve destekleyerek İslam beldelerinin durum ve hallerini çalışmaya başladılar. Özellikle toplumsal yapılanmalarını, mezheplerini, zenginlik ve zaaflarını çalışmışlardır. Çünkü Sömürgeciler Müslümanların zaaflarını araştırıp onları zayıflatmanın peşinde idiler. Özellikle de birçok yöntemler kullanarak “*cihat*” fikrini onların kafasından uzaklaştırdılar. Bu yöntemlerden en önemlisi dil eğitimi konusunda yaptıklarıdır. Bu insanlar Arap okullarında Arap dilinin eğitimini kısararak ve yabancı dillerin eğitimini yayarak onunla savaştılar. Bazen de özellikle kuzey Afrika ülkelerinde Arapçanın yerine başka yabancı dilleri müfredata koymuşlardır. Ayrıca “*avamca*” dilini ve diğer Arap lehçelerini yaygınlaştırarak “*fasih*” Arapçanın önünü kesmişlerdir. Hatta bu konuda sözlük bile yazmışlardır.⁸⁶

Haçlı seferleri Haçlıların hezimetini ile sonlanınca İslam’a karşı düşmanlığın temeli dini görünümüydü. Gerçekte Batılılar İslam dünyasını sömürmekten ve istila etmekten asla vazgeçemediler. Bu sebeple Doğu ülkelerini tüm yönleri ile çalıştılar. Askeri ve siyasi üstünlüğü İslam dünyası üzerinde elde edince Müslümanlara kalan bir tek azim ve maddi-manevi değerlerine sahip çıkmak olmuştur. Onlar ise kalan bu son değerleri

⁸⁴ Nayif b. Senyân b. Muḥammed Âli Su‘ud, *el-Musteşriḳûn ve tevcîhu’s-siyâseti’t-Ta’limiyye fi’l-‘âlemi’l- ‘Arabî, Dâru Umeyye*, 1414 h., s 36-37.

⁸⁵ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 159-161.

⁸⁶ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 79-83.

de çökertmek için uğraşmışlardır. Müslümanların elinde kalan birikimler hakkında da şüphe uyandırmaya çalıştılar. Sadece kültür ve birikimi değil akideyi de şüphelendirmeye çalıştılar. Böylece İslam kültür ve medeniyeti çeşitli ilmi hilelerle Batının ellerine bırakılmış oldu.⁸⁷

Burada dikkat edilmesi gereken husus oryantalizm Müslümanları sahip oldukları değerler, hedefler, kaynaklar ve itikatları hususunda şüpheyi düşürmeye çalışmalarıdır. Bu usule ve temel değerlere ihtiyaç ortaya çıkınca artık Batı için Doğunun kapıları kolay bir şekilde sonuna kadar açılmıştır. Bu yüzden oryantalizm ve sömürü arasındaki ilişki kökleri derinde olan bir meseledir. Aralarında ortak çıkar ve hedeflere hizmet eden tarihi bir bağlantı vardır.⁸⁸

1.1.2.3. İlmi Faktör

Şunu unutmamak gerekir ki bazı oryantalistler dinimizi ve Arap dilini gerçekten ilmi bir boyutta ve ilmi gerekçelerle araştırmaya yöneldiler. Bunlar Müslümanların bir dönem Avrupa'ya üstünlüğünü dile getirmişlerdir. Bunu yaparken ırkçı ve dini taassuptan kaçınarak yapmışlardır. Hakikatin nakline kalemlerini adanmışlardır. Bu oryantalistler diğer kötü niyetli olanların eleştirilerini ortaya çıkartmışlardır. Onlardan her medeni fert için kötü niyetlilerin İslam'a olan hınçları büyük bir utanç vesilesi haline gelmiştir. Ancak bu tür oryantalistler Batıda çok ilgi görmemiştir. Dini taassup siyaseti bunların tanınmasını ve okunmasını engellemiştir. Din adamları, hırslı siyasetçiler ve Batılı mutaassıplar tarafından sıkı bir tenkide maruz kalmışlardır.⁸⁹

İslam uzun soluklu ilmî ve irfanî bir tarih dönemi yaşamıştır. Bu dönemi aydınlatacak birçok ilmi merkez ve medreseler kurulmuştur. Hâlbuki bu dönemde Avrupa cehalet ve karanlık bir dönemde yaşıyordu.⁹⁰ Doğunun yaşamış olduğu bu yüksek medeniyet Batının karanlıktan kurtulup ondan bu medeniyeti alması için önemli bir gerekçe olmuştur. Böylece bu parlak medeniyete ilhak olacaklardı. Belli bir grup oryantalist Doğuya önem vermeye başladı. Bunların en önemli özelliği Doğunun dinlerine, dillerine, kültürlerine ve medeniyetlerine ilgi duyuyorlardı. Bunların İslam'ı

⁸⁷ Sibâ'î, *el-İstişrâk ve'l-Müsteşrikûn*, 18.

⁸⁸ 'Abdülaziz el-Huseyn, *Neş'etu'l-istişrâk merâhiluhu ve devâfi'u'l-müsteşrikîn*, Mektebetu'l-Îmân, 1. Basım, Mansûre 1432 h, 138.

⁸⁹ Huseyn, *el-İslâmu ve'l-ḥadâretu'l-Ġarbiyye*, 65-66.

⁹⁰ el-Huseyn, *Neş'etu'l-istişrâk merâhiluhu ve devâfi'u'l-müsteşrikîn*, 155.

ve kültürünü anlaması diğerlerinden daha az hata yapar cinstendi. Desise yapmayı ve fitne çıkarmayı bilinçli bir şekilde yapmamışlardı. Bu oryantalistlerin çalışmaları hakka ve doğruya diğerlerinden daha yakındı.⁹¹ Bunların yaptığı araştırmalar ve sonuçları genelde objektif görünmektedir.⁹²

Bu oryantalistlerden sahih dini inancı araştıranlar her ne kadar doğruyu araştırsalar da kendi inanışlarına kazınmış şüpheler tarafından çevrelenmişti. Bundan dolayı onları çalışmalarında hakkı öğrenme aşamasında görebiliriz. Bunlardan bazıları hidayete ermiş, hanif olan dine yeniden dönmüştür.⁹³

1.1.2.4. İktisadi Faktör

İktisadi etken oryantalizmin rağbet görmesinde etkilidir. Batının Doğu ile ilişkiye geçmesinin temelinde ürettiği malları pazarlama arzusu vardır. İslam ülkelerinin hammaddelerini en ucuz şekilde satın alıp kendi mallarını pazarlayabilmek için mahalli sanatları öldürmüşlerdir. Bir zamanlar Müslüman ve Arap memleketlerinde çeşitli şekillerde var olan sanayiye bitirmekten çekinmemişlerdir.⁹⁴

Bundan başka İslam ülkelerinin iktisadi durumunu öğrenmek istiyorlardı. Çünkü bu şekilde tabii kaynaklarına bir sömürü kapısı açmak mümkün olmuştur. İslam aklının tabiatını da çözmeye çalıştılar. Elde ettikleri bu bilgiler ışığında sömürülerini daha aktif kullanacaklardı. Böylece Avrupa mallarını bu ülkelere sokabilmek ve bunları satabilmek için İslami bölgelerini kendilerine uygun bir “Pazar” haline getirdiler. Ayrıca İslam beldelerindeki iktisadi müesseseleri sömürgecilerin lehine yönlendirdiler. Bu sayede Batılı bilim adamları ortaya çıktı ve oryantalist kimlikteki bu kişiler bu alanlara çalışmaya başladılar. Bunlar raporlar düzenleyip kendi ülkelere gönderdiler. Raporların özelliği Batılı ülkelerin maslahatını göz önünde bulundurmaya içeriyordu. Böylece hem kendileri ile ilgili iktisadi alanları büyütmüş hem de kilisenin sınırlarını genişletmişlerdir. Kilise ile ekonomi aynı çerçeveye girmiştir. Artık ekonomik olarak karanlıkların içine girmiş bir toplumu Mesih’in ışığı ile aydınlatmak onların temel görevlerinden biridir. Bu sebeple misyoner ve sömürgeci mantığı çerçevesinde Doğuya

⁹¹ Sibâ‘î, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn*, 19.

⁹² ‘Ulyân, *Evdâu ‘ala'l-istişrâk*, 36.

⁹³ ‘Ulyân, *Evdâu ‘ala'l-İstişrâk*, 36-37.

⁹⁴ Sibâ‘î, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn*, 18.

önem verenler oryantalist çalışmalar yapılması için bütün imkânlarını seferber etmişlerdir.⁹⁵

İslam ülkeleri pazarında kendi görüşlerini hâkim duruma getirmişlerdir. Böylece İslam ülkelerine Batılı fikri yayılmış, kendilerini beğenmez olmuşlardır. Hem maddi hem de manevi olarak bu girdaba yakalanmışlardır. Batılıların biçtiği rolleri benimsemiş yeni bir toplum olarak karşımıza çıkmışlardır. Bu sebeple askeri darbeler rahatlıkla bu ülkelerde olmuştur. Bu fikirlerden etkilenen Müslüman entelektüeller sayesinde objektiflik ve ilmi çalışma adı altında Batı pazarlaması kolaylıkla yapılmıştır.⁹⁶

Bütün bunlar oryantalizmin iktisadi başarısıdır. Müslümanları ve Arapları tüketen ve üretmeyen bir millet haline getirmişlerdir. Böylece İslam beldeleri bütün ihtiyaçlarını dışarıdan alır hale gelmiş, hatta en basit şeyleri bile onlardan temin etmiştir ki bu da Müslümanları iktisadi kervanda en sona doğru itmiştir.⁹⁷

1.1.2.5. Siyasi Faktör

Şunun iyi bilinmesi gerekmektedir ki siyasi faktörler oryantalizmden ayrılamamaktadır. Kökeninde dini sebepler olsa da siyaset faktörü önemli bir durumdur ve buradaki en büyük sıkıntı siyasi bağlamından kopuk bir şekilde oryantalizme bakmaktır. Bu yapıldığında büyük bir hataya düşülmüş olur. Batı dünyası çeşitli siyasi yöntemler kullanarak Müslümanların kaynakları ile bağlantılarını kopartmayı denemiş, sistematik ve kitlesel çalışmalar yapmışlardır. Bu kapsamda İslam toplumlarını en iyi şekilde analizlere tabi tutup sömürgeleştirmek istemişler, hatta İslami hayat tarzını benimsediklerini söyleyerek Müslümanlar arasında yaşamaktan çekinmemişlerdir. İslam devletlerinin siyasetini tahlil edip bölme ve parçalamayı denemişler, fasih Arapçanın değerini düşürüp Müslümanlar arasında en sıhhatli tek iletişim aracını çelişkiye düşürmeye çalışmışlardır.⁹⁸

Haçlı seferlerinin de temelini teşkil eden siyaset, sömürge ve misyonerlik faaliyetleri sonucunda mukaddes toprakları elde etmek istemeleri onları İslam bölgelerine sevk etmiştir. Oryantalistlerin bu bakış açısı ile devam eden çalışmaları

⁹⁵ Muhammed Kurd Ali, *el-İslâmu ve'l-ḥadâretu'l- Ġarbiyye*, Kâhire 1974, 64.

⁹⁶ Kurd 'Ali, *el-İslâmu ve'l-ḥadâretu'l-Ġarbiyye*, 65.

⁹⁷ Murat Tazegül, *Modernliğin Oluşum Sürecinde Basın*, Babil Yayınları, İstanbul 2005, 62.

⁹⁸ Mesut Işık, "Oryantalizm ve Batı'nın Doğu Algısı" *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, Aralık 2020 (7), 135-154

Müslüman topraklarında uygulanmaya devam etmektedir. Müslüman devletlerde bulunan Avrupa devletlerinin sefaret ve konsoloslukları bu konuda çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu rol o ülkelerin önemli fikir adamları ile bağlantı kurma ve onlarla kaynaşma konusundadır. Müslüman devletlerin idari kadrolarının saflarına sızıp onlara kendi ülkelerine hizmet ettirecek görüşlerini rahatlıkla telkin etmektedirler. Böylece İslami anlayışı şüpheyeye düşürerek Batı fikir ve kültürünü Müslümanların hayatına sokmayı başarıp İslam birliğini eleştirecek fikirleri yerleştirebilmektedirler.⁹⁹

Batının siyasi görüşü zaman içerisinde Doğu entelektüelleri üzerinde etkili bir hal almıştır. Bu fikirlerden etkilenen bazı Müslüman âlimler bunları objektiflik olarak lanse etmişlerdir. Oryantalistler çalışmalarını “ilmi araştırmalar” adı altında İslam kültürüne yaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım karşısında Müslüman ülkeler oryantalistleri siyaseten büyük üniversiteler ve Doğu dilleri kürsülerine atamışlar, ilmi toplantıların ve konferansların onur üyeleri yaparak onları ödüllendirmişlerdir.¹⁰⁰

1.1.3. Oryantalizmin Muhtemel Etkileri

Batının hedeflerini gerçekleştirmesi için Hristiyanlar hedeflerini oryantalizm adı altında toplamışlardır. Batı, oryantalist kavramına ihtiyaç duymayınca Ortadoğu çalışmaları adı altında bölümler açmaya başladı. Çeşitli araştırma merkezleri kurdu ama hedef aynı kaldı. Diğer taraftan oryantalizm inanç, kültür, sosyoloji, siyaset ve iktisat alanlarında İslam dünyasını negatif yönde etkilemeye başladı. Özellikle inanç sahasında olumsuz etkiler bırakmıştır. Bunlar:

1. Bazı ilim adamları, siyasiler, aydınlar ve sıradan insanlar çıkıp şöyle demeye başladılar: “Din hayattan ayrıdır.” Böylece dini, Allah’a ve insana ilişkin şeyleri sadece ibadet olarak sınırladılar. Hayatın diğer olaylarına gelince dinin bunlarla alakalı olmadığını iddia ettiler. Oryantalizm bu sahaya İslam dünyasında yetişip Batıya giden ilmi erkler vasıtası ile ulaşmıştır. Batıya giden öğrencilerden en çok etkilenenleri Fransa’ya gidenlerdir. Bu ise Fransız devriminden hemen sonra olmuştur. Fransız devrimi ahlaki, fikri ve toplumsal birçok kargaşadan oluşmaktadır. Bu öğrenciler bir aydınlanmaya değil büyük bir karışıklığın içine girmişlerdir. Geri geldiklerinde birkaçı

⁹⁹ Muştafa Sibâ’î, *es-Sünnetu ve mekânetuha mine’t-teşrî’i l-İslamî*, Beyrût 1978, 187-189.

¹⁰⁰ ‘Ulyan, *Edvâu ‘ale’l-istişrâk*, 25.

hariç bir daha asla gittikleri gibi olamamışlardır. Bu yüzden Fransa, gönderilen öğrenci gruplarının özel mekânı olmuştur. Hâlbuki İslam'ın mesajı bütün hayatı kapsayan bir şeydir. Bu da Allah'ın İslam'a bağladığı ana tasavvur ile gerçekleşmektedir. Bütün olaylar da buna bağlıdır. Kâinata ve insana dair İslam'ın genel tasavvuru da aynı şekildedir.¹⁰¹

2. Özellikle Oryantalistlerin tasavvufa ve bazı sûfilere aşırı önem verdiklerini görmekteyiz. Ancak oryantalistlerin genelde ilgilendikleri Kitap ve Sünnet hususunda titiz olmayan sûfiler ve ekolleri idi. Oryantalistler Müslüman öğrencilerin bu ekollere ilgi duymaları için çaba göstermişlerdir. İsmaililik, Rafızilik ve bunların dışında aynı maksada hizmet eden fırkalar oryantalistlerin ilgilendikleri bu tür fırkalardandır.¹⁰²

Oryantalistler İslam'ı eleştirel bir anlayışla kusurlu gösteriyorlar, insanlar da İslam'ı anlaşılması zor ve kusurlu zannediyorlardı. Özellikle Gayrimüslimler bu fırkaların dindeki etkisini abartmaya başlamışlardı. İslam inancının genişlemesi ve gelişmesinden bu fırkaların sorumlu olduğunu söylemişlerdi. Oryantalizm bu durumu İslam'ın bir zenginliği olarak lanse etmiştir. Mezhepler ve fırkaların çokluğundan dolayı İslam'ı zengin ve gelişmiş bir kültür olarak tanımlamaktaydılar. Sömürgecilik, modern çağda misyonerliğin de etkisi ile İslam'da yeni ortaya çıkan gruplara devşirilmiştir. Oryantalistler bunu yaparken Müslümanlar arasındaki çoğalan bu fırkaların etkinliğinin artmasını da hedeflemişlerdir.¹⁰³

Oryantalistler bu çalışmaları ile İslam toplumundaki dengelerin ve istikrarın zayıflamasına sebep olmuşlardır. Oryantalizm eski ve önemsiz bazı fırkalar hakkında teşvik etmek gibi bir rol de oynamıştır. Şia ve Mutezile bunlara örnektir. Ayrıca tasavvuf çalışmalarına yönelik şiddetli hamaseti de desteklemektedirler. Bu hamasetten hedef eski fırkaları canlandırmaktır. Ancak bu canlanma oryantalistlere göre yenilikçi bir şekilde olmalıdır. Böylece mevzuza hâkim olan oryantalistler İslam içerisinde yeni bir konum elde etmektedirler.¹⁰⁴

¹⁰¹ Muḥammed es-Siyâğ, *el-İbtîâsu ve meḥâtiruhu*, Mektebetu'l-İslâmî, Dımaşk 1968, 29-30.

¹⁰² Ğazâlî, *Fedâihü'l-Bâṭiniyye*, 19.

¹⁰³ Ğazâlî, *Fedâihü'l-Bâṭiniyye*, 19-20.

¹⁰⁴ Süleyman Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, Küre Yayınları, İstanbul 2006, 30-36.

1.1.3.1. Oryantalizmin Fikriyata ve Kültüre Etkisi

Oryantalistler Müslümanların kültürel ve fikri hayatlarında etki bakımından büyük bir etki sağlamışlardır. Kur'an ve Sünnetten kaynaklı bu ümmetin âlimlerinin birikimlerinin Müslümanlar üzerindeki güzel etkisini fark edince oryantalistler bunlar üzerinde çalışmalar yapıp etki etmeye çalışmışlardır. Batılılara göre bu kültürün kaynağı Kur'an ve Sünnet olabileceği gibi fıkıh ve şer'i ilimler de kaynak olarak kabul edilmiştir. Bunlar belli bir yöntem dairesinde öğrenilebilen ilimlerdir. Sadece Kur'an ve Sünnet üzerine değil başka etki edenler üzerine de yoğunlaşmışlardır. Bu sebeple oryantalistler İslam kültürü üzerinde kendilerine çeşitli hedefler koydular. Bunlardan bazıları aşağıda zikredilmiştir:

1. Müslümanlar hakkında fikri ve kültürel gayretleri desteklemek. Bu insanlar Batılı eleştirel teorilerini destekledikleri bu programlarda yaymaya başladılar. Hâlbuki bu görüşler Müslümanlar arasında yaygın kanaatler değildi. Yaptıkları bu eleştirel teoriler ve pratikler ile Müslüman ilim adamlarını kendilerine cevap vermekle uğraştırarak meşgul ettiler. Böylece büyük bir kargaşa yarattılar. Bu kargaşanın hedefi Müslümanların karşılaştıkları temel problemlerden kaynaklanan sebeplerde ortaya attıkları fikirlerle yeni tartışmaların açılmasına neden olmaktı. Asıl olan problemlere değil de ikincil ve üçüncül problemlere odaklanan Müslümanlar kendi yöntemleri ile asıl problemleri çözme fırsatı elde edemediler. Daha sonra çeşitli seküler birçok öneri sunma gayretine giriştiler. Böylece Müslümanlar problemlerini Batıya ait metotlarla çözmeye çalıştılar.¹⁰⁵

Sundukları çözüm yolları İslam'ın Müslümanların problemlerini çözmede yetersiz olduğunu göstermekten başka bir şey değildi. Bütün bunları dinde geri kalmışlık olarak yorumluyorlardı. Oryantalistler Müslümanlara, seküler olurlarsa ancak ilmi bir üstünlüğe gelebileceklerini söylüyorlardı. Kendileri bunu uygulayıp gerçekleştirmiş, siyasi, ilmi, iktisadi, askeri ve kültürel olarak üstün hale geldiklerini iddia etmişlerdi. Bunu yaparak dini sadece insanın şahsi hayatına indirgediler. Toplumun düzenlenmesinde ve idaresinde dinin hiçbir etkisinin olmadığını, sadece kişisel hayata çekilmesi gerektiğini söylediler. Müslüman topluma eğer siyasi, ilmi, iktisadi, askeri ve kültürel olarak ilerlemek, yeni gelişmeleri ve problemleri çözmek istiyorlarsa Batının

¹⁰⁵ İbrâhîm Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, (6. Basım), İnsan Yayınları, İstanbul 2016, 379.

gitmiş olduğu yoldan gitmek ve onların attığı adımları atmış olmak gerektiği mesajını verdiler. Bu adımları aynı zamanda Arap edebiyatı, kültürü ve din ilimlerinde de atmak gerektiğini savundular.¹⁰⁶

2. Batılı değerleri yaymak. Müslüman toplumlarda oryantalizm Batılı değerleri yaymaya başladı. Bunu Müslüman toplumların düşünce yapılarına uymayan edebi, sanatsal ve kültürel alanlara katılmaları hususunda propaganda yaparak yapmışlardır. Hâlbuki bu tür çalışmalar çoğunlukla Batı izlerini yansıtıyordu. Oryantalistler buna çok önem vermeye başlamışlardı. Bazı edebiyat kaynaklarında olumsuz örnek teşkil eden metinler ve yöntemleri ortaya çıkarmaya çalıştılar ve bunda gayretliydi. Bu örneklerin yaşantı biçimlerini sanki İslami hayatın bir tabiatı olarak göstermeye çalıştılar.¹⁰⁷

Bazı oryantalistler Batılı edebi ve sanatsal yönelimleri özellikle yaymaya çalıştılar. Bunların bazıları edebiyat ve sanat adı altında bayağılığa çağırdı. Aslında bunların çoğu Batının problemlerini ve izlerini Batının değerleri içerisinde yansıtan yönelimlerdi. Bunlar Batı toplumundan tamamen farklı olan İslam toplumunun problemlerini ifade etmeye yeterli değildi. Gerçekte bu fikri istila ile birlikte bu yönelimler Müslüman topluma insafsızca aktarılmıştır. Bu yönelimleri edebiyatçılar ve sanatçılar İslam toplumlarına süsleyerek sundular. Oryantalistler bunu yaparken Müslüman insanın tabiatına uygun olup olmadığını hiç düşünmediler.¹⁰⁸

1.1.3.2. Oryantalizmin Toplumsal Etkileri

Oryantalistler Doğuda toplumsal sahaya özellikle yoğunlaşmışlardır. Temel hedeflerinden biri Müslümanları hem medeniyetlerinden uzaklaştırmak hem de aile hayatlarında şüphe uyandırmaktır. Oryantalistler, Müslüman toplumlarda var olan geri kalmışlığı İslam dinine bağlamışlar ve ilkelliğinin sebebi saymışlardır. Daha sonra Batı tarzı hürriyetleri övmüşler ve Batıyı yüceltip onların gözünde ulaşılması gereken bir gaye olarak süslemişlerdir. Toplumsal etki Oryantalistlerin Müslüman toplumlarda kurgulamaya çalıştıkları en tehlikeli aktivitelerden biridir. Oryantalistlerin Müslüman

¹⁰⁶ Muhammed Halife Hasan Ahmed, *Âşâru'l-fikri'l-istişrâkî fi'l-mecmû'âti'l-İslâmî*, 'Aynu li'd-dirâsâti ve'l-Buhûşî'l-İnsânî ve'l-İctimâ'î, 1997, 89-90.

¹⁰⁷ Abdülkadir Özcan, "İkinci Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1995, 13-39.

¹⁰⁸ Ahmed, *Âşâru'l-fikri'l-istişrâkî fi'l-mecmû'âti'l-İslâmî*, 93-95.

toplumları tanımaya çalışmalarının sebeplerinden biri de onların adetlerini, değerlerini, esaslarını, ahlaklarını ve hassasiyetlerini öğrenip başarılı bir şekilde Müslümanlara etki etmektir.¹⁰⁹

Batının, Müslümanların toplumsal sahasına önemli etkilerinin görüldüğü bir gerçektir. Bu etkiler bazı ilim adamları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu etkilerden bazıları şunlardır:

1. Müslüman aile değerlerine etki etmek yoluyla Müslüman toplumu Batılılaştırmak. Çünkü aile Müslüman toplumu için vazgeçilmez bir değerdir ve toplumun esasıdır. Toplumsal oryantalizm çalışmaları, aile ilişkilerine bağlı olan değerleri tenkit etmişlerdir. Doğu kültüründe baba hâkimiyetine ve onun yetkinliğine saldırdılar. Bunu sağladıktan sonra aile içinde Batı aile modelini benimsetmeye çalıştılar. Batı tarzı aile modeli toplumsal evlilik değerlerini ve sağlıklı aile inşasına yardımcı olan değerleri ortadan kaldırıyordu. Bu model oryantalistlerin aracılığı ile Müslüman toplumlara geçmiştir.¹¹⁰
2. Oryantalist görüşlerinin bir belirtisi olarak kadın erkeğin esiridir diyerek lanse edip kadının bir şahsiyeti ve özgürlüğü olmadığını savundular. Çalışmadığı sürece kadınların âtil olduğunu söylediler. Meseleyi Zamanla kadın ve erkek eşitsizliği konusuna getirdiler. Bundan dolayı oryantalistler İslam toplumunda kadının yerini gündeme getirip buradan Müslüman toplumu zayıf bir noktada görüyorlardı. Müslüman toplumlarda kadın haklarını elde etmeye yönelik sistematik yöntemler ile bunun varlığını ispatlamaya çalıştılar.¹¹¹

Batılılar demokrasinin ulaşılabilir en son sistem ve hedef olduğuna inanmaktadırlar. Bundan dolayı Batı beraber çalışıp hareket etmektedirler. Ellerindeki tüm imkânları bu sistemin yerleşmesi için kullanmaktadırlar. Batılıları İslam hilafetini tenkit ederken buluruz. Müslüman ülkeleri hazırlanmadan parlamenter sistemi almışlardır. Bernard Lewis bu durumu kullanma kılavuzunu okumadan sistemi kurmaya

¹⁰⁹ Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, 379-381.

¹¹⁰ Ayşe Güç, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 2008, 649-673.

¹¹¹ Ahmed, *Âşâru 'l-fikri 'l-istişrâkî fi 'l-mecmû 'âtî 'l-İslâmî*, 59-61.

çalışanlara benzetmiştir. Ona göre Müslümanlar kabul ettikleri şeyin ne anlama geldiğinin farkında bile değillerdir.¹¹²

Oryantalistler Müslümanlar arasında sosyalist ve kapitalist Batı iktisat fikrini yaymaya da çalışmıştır. Hatta bu iki sistemi özellikle dayatmışlardır. Adeta onu temellendirmeye çalışmışlar ve bunu İslam iktisadının ayağa kalkmasını engelleyecek şekilde yapmışlardır. Bunların bazıları olayı şu şekilde göstermişlerdir: “İslam iktisadı çökmüştür.” Sürekli İslam iktisat teorisini eleştirmişler ve İslam’ın iktisadi problemleri çözmekten aciz olduğunu söylemişlerdir. Oryantalistler kapitalizmi şerh etmeye özellikle önem vermişlerdir. Sosyalist iktisadını ise komünist düşüncede olan ülkelerin Müslümanları arasında yaymaya çalışmışlardır. Bütün bunlar Batının İslam ülkelerine yönelik iktisadi savaşının bir ürünüdür. Böylece Doğu tam manası ile çökmeye başlamıştır. Bu iktisadi harbin neticelerinden bazıları şunlardır:

1. Müslümanlar arasında tevhid ve birliğin yok olması.
2. İslam İktisat müesseselerinin iptal olması.
3. Batı iktisadi değerlerinin İslam ülkelerinde yerleştirilmesi ve böylece İslam iktisadına hâkim olan değerlerin ortadan kaldırılması.
4. İslam iktisat programını aksatma çabası. Kalkınma gayretlerini ve projelerini akamete uğratması.¹¹³

1.1.3.3. Oryantalizmin İslami İlimlere Etkileri

Oryantalizmin kökleri neredeyse bin yıl öteye kadar uzatılabilir. Endülüs Müslümanlarının Hristiyanlar ile çatışması, haçlı seferleri, ticaret ve siyaset bir şekilde İslam ile Batının iletişiminde sebep olmuştu. Misyonerlik, sömürgecilik ve daha nice sosyolojik sebepler zincirinde iki farklı kültür ve dünyanın karşılaşması, Batının İslam’ı ve Müslümanları daha iyi tanınması gerektiği kanaatine sevk etmişti. Haçlı Seferlerinin bir uzantısı olan sömürgecilik sayesinde İslâm memleketlerini yeniden istila etmek, Haçlı Seferlerinin mağlubiyetinden sonra Batıda karşı konulmaz bir istek ve bir ideal

¹¹² Ahmed, *Âşâru'l-fikri'l-istişrâkî fi'l-mecmû'âti'l-İslâmî*, 37-42.

¹¹³ Ahmed, *Âşâru'l-fikri'l-istişrâkî fi'l-mecmû'âti'l-İslâmî*, 79-82.

olmuştur. Bu amaçla söz konusu ülkeleri inanç, adet, ahlâk ve zenginlikler gibi bütün yönleri ile incelemeye koyuldular.¹¹⁴

Oryantalistlerin İslami alanlarla ilgilenirken genellikle karşımıza çıkan temel problemleri Kur'an'ı Hz. Peygamber'in kendi şahsi görüşüymüş gibi değerlendirmeleridir. Ayrıca genel görüş olarak İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık kökleri taşıdığı oryantalistler arasında yaygındı. Zaman içinde bu düşünce İslam'ın değeri hakkında hem Doğuda hem de Batıda şüphe uyandırmak şeklinde yansımıştır. Propaganda şeklinde kendi insanlarına bunu yaymışlar ve bu konuda hükümetler ve kilise oryantalistleri desteklemişlerdir.¹¹⁵

Bununla birlikte *İslâm Tarihi, Kelam, Fıkıh, İslâm Felsefesi, İslâm Tasavvufu, Kur'an ve Hadis* ile ilgili araştırmalar yaptıkları gibi *sahabe, tabiûn, müctehid imamlar, fâkihler, hadisçiler, hadis ravileri, rivayet sahipleri* hakkında çalışmalar yapmışlardı. Sünnetin delil olup olamayacağı, tedvîn şekli ve İslâm Hukukunun kaynağı konularını da araştırmışlardır. Fakat genellikle bu araştırmaları eleştirel bir yöntemle yapmaya özen göstermişlerdir.¹¹⁶

Oryantalist söylemde tartışılan konuların en önemlilerinden biri fıkıh konusu ve onun mahiyetidir. Onlara göre fıkıh bir hukuk sistemi mi yoksa bir vazifeler bilimi midir? Sosyolojik açıdan bakıldığında toplumsal olanı yansıtan hukuk olarak fikhin değişmezliği tartışmalı bir konudur. On dokuzuncu yüzyılda fıkıh sahası ile ilgilenmeye başlayan oryantalistler öncelikle sömürgelerindeki Müslüman toplulukların hukuki sorunlarıyla ilgilenmek için bu alana inmişlerdir.¹¹⁷

Zamanla bu eğilim dini, sosyal ve kültürel sebeplere bürünerek yönüne yeni zaviyeler katmıştır. Oryantalistlerin Doğuya bakarken genellikle önyargıları onun yetersiz, kaba ve gerçeklerden uzak bir hayal dünyası içinde olduğudur. Bu bakış açısı ile ilk Batılı İslam hukuku uzmanının C. Snouck Hurgronje (ö. 1936) olduğu kabul

¹¹⁴ Mahmud Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, (Trc. Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir 1993, 37.

¹¹⁵ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, 39.

¹¹⁶ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1999, 40.

¹¹⁷ Stephen R. Humphreys, *Islamic History: A Framework for Inquiry*, London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1995, 209-210.

edilmektedir.¹¹⁸ Ona göre fıkıh bir hukuk sisteminden çok bir vazifeler ilmine (deontoloji) benzemektedir.¹¹⁹

Fıkıh ile ilgili akademik çalışmalar artarak devam ederken Yahudi asıllı Macar, Sami dilleri uzmanı Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) tarih sahnesine çıkması ile İslam çalışmaları daha da hızlanmış ve daha geniş bir perspektife ulaşmıştır. Goldziher'in ilgilendiği konu İslam kaynaklarının sıhhati problemidir. Hadis alanındaki etkisi kadar ilk dönem İslam hukuku üzerinde de oryantalistler açısından etkili olmuştur. Ona göre de fıkıh bir hukuk sisteminden çok bir vazifeler ilmidir. Goldziher aynı zamanda fıkıhın modern hukuk sistemine paralelliğini de kabul etmektedir.¹²⁰

Sami dilleri ve Arapça uzmanı Yahudi asıllı Alman Joseph Schacht'ın (ö. 1902) İslam araştırmaları alanında tıptan hukuka, teolojiden tarihe uzanan, çok geniş bir ilgi alanı vardı. Ancak, en fazla İslâm hukukuyla ilgilendi ve bu alandaki çalışmalarıyla kendini gösterdi. Bugün bile hala oryantalistler üzerinde etkisi devam etmektedir. Özellikle yazdığı iki kitabı *Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Muhammedî Hukuk Biliminin Kökenleri) ve *An Introduction to Islamic Law* (İslam Hukukuna Giriş) Batılılar tarafından şaheser olarak görülmektedir.¹²¹

Schacht sonrası İngiliz Oryantalistler Noel Coulson (ö. 1986) ve Norman Anderson (ö. 1994) Schacht'ın fikirlerine sadık kalarak uzun süre İslam ülkelerinde çalışmışlar ve Müslüman ülkelerin hukuk reformlarına yardımcı olmuşlardır. Anderson ve Coulson İslam ülkelerinde girişilen kanunlaştırma faaliyetinde reformcuların İslam hukukuyla modern hukuku uzlaştırmaya çalıştıklarını söylemektedirler. İslam hukuku evrim geçirerek gelişmemektedir. İslam hukukunun evrim geçirmesi onun ilahi yönüne aykırıdır ve reformcuların bugün yaptığı modern şartların elverdiği ölçüde İslam

¹¹⁸ Murteza Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2004, 11-42.

¹¹⁹ C. Snouck Hurgronje *De La Nature du droit Musulman*, (edit. G.-H. Bousquet-J. Schacht), Selected Works of C. Snouck Hurgronje, Brill, Leiden 1957, 261.

¹²⁰ Baber Johansen, *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*, Brill, Leiden 1998, 45.

¹²¹ Joseph Schacht, *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, Oxford 1950; Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, University Press, Oxford 1964; Tür. çev. Abdülkadir Şener ve Mehmet Dağ, *İslam Hukukuna Giriş*, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

hukukunun terimlerini kullanmak ve bu şartlara uymayan yönleri ihmal etmekten müteşekkildir.¹²²

Zaman içerisinde fetva koleksiyonları ve mahkeme kayıtlarının keşfi Oryantalistlere yeni açılımlar kazandırmıştır. Onlara göre İslam hukuku Müslüman toplulukların tarihsel uygulaması olarak görülebilir, İslam hukukunun değişen zaman ve şartları dikkate aldığı kabul edilebilirdi.¹²³

Hukuk alanında, Müslümanlarla Batı bilgi ve kurumlarıyla ilk teması, İngilizlerin Hindistan'ı ve Fransızların Cezayir'i işgaliyle başlamıştır. Yerel halkların hukuki işlerini nasıl yürüttüklerini öğrenmek isteyen sömürgeci güçler, İslam hukuku ile yakından ilgilenmek zorunda kalmışlardır.¹²⁴

İslam hukukunun kökeni meselesi ise ayrı bir konudur. Oryantalistler Hz. Peygamber döneminde kapsamlı bir hukuk sistemi aramışlar ancak bulamamışlardır. Bu yanılgı ile İslam hukukunun yabancı köklerden etkilendiğini düşünerek Kur'an ve sünnetten bağımsız geliştiği kanaatine varmışlardır. Sosyal bilimlerle hareket eden Batının elbette bunu anlaması oldukça zordur. Yahudi ve Hristiyan dünyası geleneksel din algılarını temelden değiştirmeye çalışmışlardır. Modern bilginin seküler yapısı tüm geleneksel bilgileri değiştirme ve dönüştürme çabasında olduğundan aynı yaklaşımı İslam hukuku alanına da uygulamak istemişlerdir.¹²⁵

Oryantalistlerin genelde İslami ilimlerin kökenine bakarken on dokuz ve yirminci yüzyılda popüler olan Kitab-ı Mukaddes eleştirilerinin de etkisi vardır. Kur'an ve sünnetin *mütevâtir* ve *ahad* yollarla Müslümanların hayatına girmesi, rasyonel bilgi elde etme kategorilerinden ikisi olup Batılılara yabancı olmayan bir uygulamadır. Bir bilginin başka bir bilgi ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bazı kavram kargaşalarına ve anlam kaymalarına dikkat etmek lazımdır. Bu kargaşa sadece oryantalistlerde yoktur, aynı sorun Müslümanların kendi kendilerini anlamalarında da ortaya çıkmaktadır.¹²⁶

¹²² Norman Anderson, "Islamic Law and Modern Life: Reconciliation in the Middle East", Anderson, *Islamic Law in the Modern World*, 17-37.

¹²³ Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", 25.

¹²⁴ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 94.

¹²⁵ Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", 32.

¹²⁶ Bedir, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", 41.

Hadis ilmi de Oryantalistlerin ilgisini çeken bir diğer İslami ilimdir. Batıda bu alanda çalışan Fransız oryantalist Barthelémy Herbelot (ö. 1695) ilk öncülerdendir. Hz. Peygamber'in sözleri hakkında araştırma yapan ilklerdendir. Herbelot temel hadis kitaplarından olan *Muvatta*, hadis külliyyatından olan *Kütüb-ü Sitte*, *Dârimî* ve *Beyhakî* gibi hadis bilginlerinin eserlerindeki hadislerin çoğunluğunun Yahudilerin medeni kanununu, tören kurallarını ve efsanelerini kapsayan dini metinleri olan *Talmut*'tan alındığını iddia etmiştir.¹²⁷

Son iki yüzyılda Batıda hadis literatürü konularında pek çok çalışmalar yapılmış, kitaplar ve makaleler yazılmıştır. Özellikle bu alanda yazan oryantalistler şunlardır:

Reinhart Dozy (ö. 1883)

Alois Sprenger (ö. 1893)

William Muir (ö. 1905)

Ignaz Goldziher (ö. 1921)

Leone Caetani (ö. 1935)

Arent Jan Wensinck (ö. 11939)

Snouck Hurgronje (ö. 1940)

Arthur John Arberry (ö. 1969)

Joseph Schacht (ö. 1969)

Hamilton A.R. Gibb (ö. 1971)

Bu oryantalistler arasında en etkilisi Goldziher'dir. *Muhammedanische Studien* adlı kitabını 1890 yılında yayımladıktan sonra hadis araştırmaları Batıda müstakil bir konuma ulaşmış, kendisi de İslam araştırmalarının üstadı olarak kabul edilmiştir.¹²⁸ Goldziher aynı zamanda Batının *tarihi tenkit* metodunu hadislere uygulayan ve *hadis tarihlemesini* başlatan ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Batının hadis araştırmalarına yaklaşırken kullandığı yöntemin Goldziher'in ve benzer yaklaşım içinde olan Joseph Schacht'ın bir mirası olduğunu görmekteyiz.¹²⁹

Oryantalistler İslam araştırmaları konusunda misyonerlik, sömürgecilik, ticari, siyasi, askeri ve ilmi farklı amaçlar gütmektedirler. Önde gelen oryantalistler aynı

¹²⁷ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, (2. Basım), İFAV Yayınları, İstanbul 2017, 24.

¹²⁸ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 25.

¹²⁹ Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VII(2), 2009, 48-49.

zamanda hükümetlerin kendilerine verdiği görevleri yerine getiren birer nefer oluyorlardı. Napolyon'un Mısır'a işgal için giderken yanında birçok oryantalisti götürmesinin sebebi bu araştırmacıların bilgileri ile İslam toplumunu daha iyi anlamaktı. Bu oryantalistler zamanla devlet idaresinde önemli kademelere geliyor ve etkin kişilikleri sayesinde Doğudan daha çok istifade ediyorlardı.¹³⁰

Hadislerin önemi hakkında 1850-1950 yılları arasında pek çok oryantalist, makaleler ve yazılar yazmış, bu ilimle neden bu kadar ilgili olduklarını belirtmişlerdir. Arent Jan Wensinck İslam *Araştırmalarında Hadisin Önemi* adlı makalesinde İslami ilimlerinin kısa sürede bu kadar yayılmış olmasını hadis tahlillerine bağlamaktadır. D. Samuel Margoliouth'da (ö. 1940) *İslam'da Hadis Üzerine* adlı makalesinde İslam'ın bu kadar kökleşmesini hadis kültürüne bağlamaktadır. Johann Fück (ö. 1974) ise *Hadisçiliğin İslami Geleneğin Oluşmasındaki Rolü* adlı makalesinde yine aynı konuya değinmiştir.¹³¹

Hadis çalışmalarının sömürgeciliğin ve misyonerliğin değil de daha ziyade siyasi ve ticari gayelerin öne çıktığı bir dönemde bu kadar önem kazanması oldukça manidardır. Bir başka açıdan bakıldığında oryantalistler hadisleri genellikle İslam hukukunu ve İslam'daki tarihi olayları yeniden kurgulamak için kullanmışlardır.¹³²

Hadis ilminde Müslümanlardan tamamen farklı yöntemler kullanan oryantalistler, yaklaşık son iki asırdır farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunca zaman içinde geliştirdikleri yöntemler, ortaya attıkları görüşler ve oluşturdukları kavramlar karşısında Müslümanlar ancak 1950 yılından sonra ciddi bir şekilde alana yönelmişler ve eserler vermişlerdir.¹³³

Özellikle 20. yüzyılın başında Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra İslam ülkeleri sömürgeci güçler tarafından paylaşılmış ve bu esnada Batıya okumak için giden Müslüman aydınlar Oryantalistlerin fikirlerini ve yöntemlerini öğrenmiştir. Bir taraftan araştırmalarından istifade etmişler diğer taraftan da tenkitlerde bulunmuşlardır. Onların eserlerini farklı dillere tercüme ederek gözden geçirilmesine olanak sağlamışlardır. Fuad Sezgin'in bu alanla ilgili çalışan oryantalistlerin önde gelenlerinden Goldziher ile ilgili

¹³⁰ İbrâhîm Hatipoğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*, İstanbul 2003, 15-50.

¹³¹ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 27-28.

¹³² Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 29; Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler", *İslâmiyât Dergisi*, 3(1), 2000, 11-31.

¹³³ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 205.

şu sözleri önem arz etmektedir: “*Modern etütlerde, genel olarak Goldziher’in ulaştığı neticeler ölçü olarak telakki edilmekte ve temel problemlerde olduğu gibi, teferruatta da ona atıfta bulunmakla yetinilir.*”¹³⁴ M. Said Hatipoğlu’da Goldziher hakkında: “*Kazandığı bu haksız payeyi muhakkak ki son derece velûd neşriyatının henüz yeterli derecede ilmi süzgeçten geçirilmemiş olmasına borçludur.*” demektedir.¹³⁵

İslam topraklarında Hz. Peygamber’in etkisinin oryantalistleri hadis çalışmalarına sevk etmiş olması yanında onların hâkimiyet kurdukları toplumu anlama ve yönetme arzusu ile hadis çalışmalarına başladıkları da görülmektedir. Aloys Sprenger (ö. 1893) ile başlayan hadis alanına yönelim sürecinin, Goldziher ile zirveye ulaşmış olduğu bilinmektedir. Goldziher’in gerek mizacından gerekse kendi dinine olan samimi bağlılığından kaynaklanan nedenlerin onu sürekli motive ettiği, enerjik kişiliği nedeniyle önemli çalışmalara imza attığı söylenebilir. Goldziher’den sonra gelen oryantalistlerin neredeyse tamamı ona olan hayranlıklarını gizlememişler ve İslâmî alanda hangi yazıya, makaleye veya konferansa başarlarsa başlasınlar genellikle Goldziher’in görüşlerine atıf yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Dolayısıyla Goldziher’den sonraki oryantalist çalışmalara onun gösterdiği hedefleri, ortaya koyduğu fikri düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla malzeme toplama ve fikirlerini geliştirme araştırmaları olarak bakılabilir. Goldziher ve sonraki oryantalistlerin de ilgilendikleri şeyin aslında *siyaset* olduğu, toplumu ayakta tutabilmek için her şeyi yapmanın caiz olduğunu ileri sürdükleri ve tezlerini bu fikri çerçevede geliştirdikleri, hatta toplumu iki kutupta tutarak yönetme kolaylığı sağlandığını iddia ettikleri de söylenebilir.¹³⁶

Oryantalist hareket ortaya çıktığı andan itibaren Kur’an ve tefsiri, oryantalistlerin çalıştıkları önemli konulardan birisidir. İlk dönemlerde Batıda ardı ardına Kur’an tercümelemleri yapılmış, böylece Batıya kendi bakış açılarına uygun bir şekilde aktarılmıştır. Oryantalistler ellerinden geldiğince Kur’an’ı anlamaya ve Haçlı Savaşlarında yenilgiye uğramalarının sebeplerini Kur’an’dan bulmaya çalışmışlardır. Çünkü onları başarısızlığa uğratan Müslümanların Kur’an’a fazla bağlı olmalarıydı. Bu yüzden Kur’an tercümelemleri bu dini daha iyi anlamaya yarayacaktı.¹³⁷

¹³⁴ Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, Otto Yayınları, Ankara 2012, 23.

¹³⁵ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 210.

¹³⁶ Bekir Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 2012, 141-172.

¹³⁷ Selahattin Sönmezsoy, *Kur’an ve Oryantalistler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, 54.

Kur'an ile ilgilenen oryantalistler hakkında birçok literatür yazılmıştır. Genelde bu çalışmalar kaynaklarını, vasıtalarını, tarihini, oryantalist kişiliklerini ve geride bıraktıkları etkilerini araştırmıştır. Şu anda bile bu çalışmaları sınırlamak neredeyse mümkün görünmemektedir. Bu başlıkta oryantalistlerin sadece Kur'an mirası, Kur'an ilimleri ve bu tarz şeyler ile ilgilenmeyeceğiz. Bu başlığın gayesi Kur'an tefsiri mirası konusunda oryantalistlerin yazdıkları kitapları incelemek, gaye ve pozisyonlarını anlamaktır. Daha sonra da onların tasavvurlarına değineceğiz. Ayrıca inançlarına göre geliştirdikleri tefsir yöntemlerini anlamaya çalışacağız. Bu mevzunun önemi iki konuyu incelemekle ortaya çıkmaktadır. Birincisi oryantalistlerin kitaplarındaki tefsir konusudur. Oryantalizm olgusunu araştırarak uzman birisini bulmak o kadar kolay bir iş değildir. Onların konumlarını ve görüşlerini tenkit etmek için tümevarım yöntemi kullanılabilir. Özellikle Kur'an konusunda Oryantalistlerin ağızlarında sürekli tekrar eden taanlarına cevap şeklinde olmaktadır. Geleneksel olarak bu taanlar; Kur'an'ın toplanması, kıraatleri ve rabbani kaynaklı olmasıdır. Onların tefsir konusundaki görüşlerine ise az değinilmiştir. Bu yüzden bu konunun aydınlatılması biraz daha zor görünmektedir.¹³⁸

Oryantalistlerin diğer alanlarda yazdıkları eserler önemlidir ve özellikle yaşadığımız son dönemlerde tefsir konusuna da değinmeye başlamışlardır. Bu yazılardan hiç birisinde Kur'an'ın tefsir yöntemine, tefsir mirasının tenkitine veya değerlendirilmesine değinilmemiştir. Ancak bu durum yirminci yüzyılın ortalarından sonra değişmeye başlamıştır. Oryantalistlerin Kur'an ve tefsiri hakkındaki yazıları asla ona inanmak veya Arapça bilmeyenlere onun anlamını açıklamak için değildir. Bundan maksatları İslam'ı tanımlamak ve tanıtmak değildir. Bu dinin sahih kültürünü yaymak hiç değildir. Oryantalistlerin aslında bu işi üstlenmelerinde başka gayeleri vardır. Onlar bu gayelerini adına akademik veya ilmi araştırma dedikleri yalancı şahitlik elbisesi ile örtmektedirler. Oryantalistlerin asırlardır yazdıklarını tümevarım yöntemi ile araştırdığımızda, Kur'an hakkındaki görüşlerini ve muamelelerini öğrenmek için çok büyük gayretlere gerek kalmayacaktır diye düşünmektedirler. Bu inanç geleneksel olarak Kur'an'ın beşer ürünü olduğuna dair kanaatleridir. Kur'an'ın rabbâniliğinin inkârı içirilen bir oryantalist bu inancına yönelik yazdığı yazıları ve eserleri ile bu işi

¹³⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, Ankara 1989, 113.

delillendirmeye çalışmaktadır. Bu konuda hepsi aynı mutaassıp görüşe sahiptir. İftiralarını açıkça söylemekten çekinmezler. Ayrıca kendi aklî zanları, çeşitli sapkın ufuklarla Kur'an'ın beşer ürünü olduğunu kılıflandırmaya kadar götürür.¹³⁹

Belki de ilmi objektifliğin ve insafın gereği oryantalistlerin kendi görüşlerine ne kadar bağlı olduklarını ele almamız gerekmektedir. Kendi zati tasavvurlarına yönelik Kitap maddelerine koydukları bilgilere bağlılıkları nedir? Oryantalistler kendi ilimlerdeki objektifliklerinde herhangi bir ihlal görmemektedirler. Nedense onlar hep ilmi çerçevede kaldıklarını ve objektif olanların kendileri olduğunu iddia etmektedirler.¹⁴⁰

Oryantalistlerin İslam hakkında yazdıkları çeşitli eserlerde onların kişiliğini ortaya çıkaran en önemli eserlerden birisi ilk baskısı 1913 ile 1942 yılları üç Avrupa dilinde çıkan *İslam Ansiklopedisi*'nde yazdıklarıdır. İslam dünyası bu maddelerden bir kısmına Arapçaya tercüme edildiği 1960 yılından günümüze kadar halen ulaşabilir. Daha sonra tercümanlar oryantalistlerin bu eserdeki kasıtlı ilmi hatalarına, cehaletlerine ve zayıf görüşlerine yönelik reddiyeler yazmak zorunda kalmışlardır. İslam ansiklopedisinin Fransızca 1981'da yapılan ve 1986'da yenilenmiş baskısında Kur'an maddesini yazan oryantalist Alford T. Welch maddenin başlığını "Muhammed ve Kur'an" olarak belirlemiştir. Bu da onun Kur'an'ı Muhammed'in uydurduğu düşüncesinin bir eseridir.

141

Ayrıca Şark Ortodoks Kilisesi şöyle bir tanım yapmaktadır; "Kur'an'ı Muhammed Cibril'den vasıtasız olarak almıştır. Ancak daha sonra incelendiğinde bunun sonradan yazıldığı görülmüştür. Derin bir inceleme yapıldığında Kur'an'ın kaynağına yönelik bir delil bulunmamaktadır. Diğer pasajlarda ise risâletin rabbâniyetine yönelik herhangi bir delil bulunmaz. Diğer bir pasajda ise görülür ki Muhammed konuşuyor. Kur'an Muhammed'in gâib zamirine işaret etmektedir. Burada öyle medeni ayetler vardır ki bize şöyle hissettirmektedir: Faal bir şekilde Muhammed malumatını Yahudilerden almak için çabalamaktadır. Bazı pasajlarda Muhammed'in

¹³⁹ Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmaları", 134.

¹⁴⁰ Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmaları", 115.

¹⁴¹ Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmaları", 127.

bazı kıssaları çeşitli Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından almaya çabaladığı görmektedir. Daha sona bunları Kur'an'ın yapısına uydurmaktadır.”¹⁴²

1990 yılında yayınlanan Fransız Evrensel Ansiklopedisinde (Encyclopaedia Universalis) Claude Gilliot, Kur'an tefsiri hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: “Kur'an metninin yeniden inşası, hicretin ilk üç yüz yılında fakihlerin görüşlerinden ve onların yorumlarından meydana gelmiştir.” Gilliot bu görüşünü taraflı bakan Oryantalistlerden almış ve olduğu gibi kullanmıştır. Araştırmasının sonunda şöyle bir sonuca varmıştır: “Kur'an'ın Muhammed'in ashabından elde etmiş olduğu bu kıraat farklılıkları aslında haşiye ve şerh etme ihtiyacından olmuştur. Yani aralara pek çok görüş sokuşturulmuştur. Bu şaz okumalar henüz cem'i tamamlanmamış eski teşri'ler içermektedir.”¹⁴³

Oryantalist araştırmalara yönelen Batılı bir kişi kendilerine özgü düşüncelere yönelir ve Batılıların savundukları şeyleri savunur. Böylece kısa bir zamanda hâkim olan görüşlerdeki duruma vakıf olur. Onlar Kur'an hakkında yazarken onun sadece *Edebi Eser* olduğu görüşünü savunurlar. Örneğin Bunlardan bazılarına göre ise Kur'an Arap Edebiyatının çok çok altındadır. Hatta Arap Edebiyatı mirası kadar değeri yoktur.¹⁴⁴

Hicret sırasında Hz. Peygamberin Sevr mağarası hadisesi buna örnek verilebilir. Rivayetlerde Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in Sevr mağarasına girdikten sonra onları arayanlar izlerin mağaranın girişine kadar geldiğini görmüşler, ancak Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'i gizlemek için mucize olarak Allah'ın emriyle mağaranın girişinde bir ağaç oluşmuştur. Bir çift güvercin bu ağacın üzerine yuva yapmış, yumurtalar bırakmış ve yine mağaranın girişine bir örümcek ağ örmüştür.¹⁴⁵ İtalyan oryantalist Leone Caetani'ye (ö. 1935) göre izler mağaranın önüne kadar geliyor ve bu insanlar mağaraya bakmıyorlarsa, bunun mantıksal bir yanı yoktur. Ona göre hicretle ilgili aktarılan rivayetler abartılar içermektedir.¹⁴⁶

¹⁴² A.T. Welch, *Al Kur'an in encyclopedie de l'Islam*, Tome 5 P404 30 1986, maison neure et larose Paris.

¹⁴³ Claude Gilliot, *L'exegese du Coran et tes recherches contemporaines in "Encyclopaedia Universalis"*, corpus 6 P548, Ed 1990, Paris.

¹⁴⁴ Theodor Nöldeke, *Remarques critiques sur le style et la du Coran*, P:5 et 6, maisonneuve, Paris 1953.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Beyrût 1985, Cilt I, 229.

¹⁴⁶ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, (Çev.: H. Cahit Yalçın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, III, 59.

Kur'an'ın ilahi kelim oluşuna inanmayışları tasavvuru ile yürüdüğümüzde Oryantalistlerin Kur'an araştırmalarını Arap Edebiyat Tarihi adı altında inceledikleri bilinmektedir. ¹⁴⁷ Hatta bazı oryantalistlerin bu konuda Kur'an'ın nüzul tertibine kendilerini adadıkları da görülmektedir. ¹⁴⁸

Oryantalistlerin çalıştıkları önemli konulardan biriside Kelâm'dır. Aydınlanma çağında (17.-18. yüzyıl) İslam'ın bilimsel açıdan araştırılması oryantalistler tarafından daha başka bir önem arz etmekteydi. Bununla birlikte İslam'a eleştirel bakan oryantalistler de eserlerini vermeye devam ediyordu. Bu çağın en önemli özelliği bir nebze de olsa kilisenin hegemonyasının dışında daha özgür çalışmaların ve araştırmacıların yetişmiş olmasıdır. Özellikle Johann Jakob Reiske (ö. 1774) bunu başaran oryantalistlerin başında gelir. Onun çalışmalarıyla bir kısım oryantalistler İslam'ın Hristiyanlığın etkisinde olmadığı bağımsız bir kimliğe sahip bir din olduğu kanaati uyanmıştır. ¹⁴⁹

Bu dönemde özellikle kelim alanında öne çıkan oryantalistleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Adrian Reland (ö. 1718)

Johann Jakob Reiske (ö. 1774)

Gotthold Ephraim Lessing (ö. 1781)

Giambattista Toderini (ö. 1799)

Johann Gottfried Herder (ö. 1803)

Ernest Renan (ö. 1892)

Louis Massignon (ö. 1962)

Oryantalistlere göre İslam'da ki entelektüel araştırma ve tartışmaların daha ziyade felsefe ile tanıştıktan sonra olduğu görülmektedir. İslam teolojisi yenilikleri içinde barındırmıyor, İslam kelim ise aslında felsefecilere verilen cevapları içeriordu. Temelinde savunma psikolojisi olduğunu iddia ediyorlardı. Yine onlara göre özellikle

¹⁴⁷ R. Blachere, *Histoire de la litterature Arabe deorigines a La Fin du XV siecle de J.c.*, Tome 2 P188 ect. Librairie d'Amerique et d'ovient, Paris 1980.

¹⁴⁸ R. Blachere, *Introduction aus coran*, P248-263, 2: ed 1977, maisonneuve et larose Paris.

¹⁴⁹ Özcan Taşçı, "Yurtdışında Kelim Araştırmaları-Aydınlanma Dönemi Almanya Örneği", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), Güz 2014, 67-79.

imamet ve siyaset konularında Müslümanlar tartışmalara girmeyerek kendilerini sınırlamışlardır.¹⁵⁰

İslami ilimlerden olan Tasavvuf, Batı için ilgi çeken ve merak uyandıran konuların başında gelmiştir. Bu yüzden de oryantalistler tarafından tasavvufu alakalı pek çok eser yazılmış, onun doğuşu ve gelişimi hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür.¹⁵¹

Oryantalistleri Doğu ile ilgili meselelere iten sebeplerin başında İngiltere, Fransa, İspanya gibi Avrupa devletlerinin sömürge düzenini devam ettirebilmeleri için idare ettikleri devletlerin dillerini ve dinlerini öğrenme çabası gelmektedir. Bu yüzden de uzman kişiler ve akademisyenler yetiştirmişler ve bunlar ya ilmi çalışmalara yönelmişler ya da sömürgeci güçlere hizmet etmişlerdir. Her iki durumda da hem Doğu hem de Batı tarafından kabul edilen ve geniş kitlelere ulaşan eserler yazmışlardır. Bu eserlerin en önemlilerinden sayılan ve neredeyse tüm dünya kütüphanelerinde yer alan *İslam Ansiklopedisi*, bir kültürün diğer bir kültür hakkında çalıştığı en ciddi ve en detaylı eserlerden biridir.¹⁵²

Tasavvuf kelimesinin etimolojik kökenlerine inen klasik eserleri ele aldığımızda bunun üzerinde ciddi tartışmalar olduğunu görmekteyiz. Kelimenin sadece türevleri tartışılmamış, tasavvufun hangi kaynaklardan etkilendiği de tartışılmıştır. Klasik âlimler ve Batılı oryantalistler arasında tasavvuf hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ancak modern dönem tasavvuf araştırmalarını ilk defa Oryantalistler kaleme aldığı için zamanla Müslüman araştırmacıları da etki altına almışlardır.¹⁵³

Klasik ve modern dönemlere bakıldığında *Sûfî* kelimesinin kökeni ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Ancak Tasavvuf üzerine araştırma yapan pek çok Müslüman ilim adamı oryantalistlerin talebeliğini yaptıklarından dolayı onların eserlerinden istifade etmişlerdir. Dikkatle bakıldığında Selefî gruplar ve seküler eğilimli Müslümanların tasavvuf hakkındaki görüşleri ile oryantalistlerin bilgilerinin birebir aynı olduğu görülmektedir. Öyle ki oryantalistlerin bile daha hassas davrandığı *tasavvufun yabancı kaynakları* konusuna Selefî ve Vehhabî eğilimli araştırmacılar, oryantalist fikirleri

¹⁵⁰ Henri Laoust, *La politique de Gazâlî*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1970, 235.

¹⁵¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, V.

¹⁵² Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, 507.

¹⁵³ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 4.

objektif ilmi veriler olarak algılamışlar ve sürekli bu menfi fikirleri her ortamda gündeme getirmişlerdir.¹⁵⁴

Bir başka açıdan bakılırsa Tasavvuf klasiklerinin pek çoğu İngilizceye tercüme edildiği için oryantalistler rahatlıkla orijinal kaynaklara ulaşabilmekteydiler. Ancak klasik eserlere gereken önemi göstermeyip kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde köken arayışlarını ihmal etmişlerdir. Bu sebeple klasik eserlerin *Sûfî* kelimesinin kökenine dair yazdıklarına bakıyor olmamız oryantalistlerin ne yapmak istediğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. Sûf: Yün anlamına gelen bu kelime yünden bir hırka giyen sûfilere özel bir ad olmuştur. En çok kabul gören görüş budur. Kibir ve gurura kapılınmaması için giyilen kaba yünden yapılmış bu hırka tasavvuf kelimesinin kökenine işaret etmektedir.¹⁵⁵
2. Safâ: Arapçada saflık, duruluk ve temizlik anlamına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında kalp ve amel temizliğini ifade eder. *Sûfî* kelimesi *safâ* fiilinin meçhul sigası kabul edilebilir ve *kalbi temizlenen* anlamına gelir.¹⁵⁶
3. Saff-ı Evvel: bütün hayırlı işlerde ön saf makbul olduğu için sûfiler bu ismi almayı tercih etmişlerdir. Kelebâzî (ö. 990) bu konuda şöyle söylemiştir: “Sûfiler arzularını Allah’a yöneltme ve kalplerini sadece ona döndürme hususunda Allah’ın huzurunda en ön saftadırlar.”¹⁵⁷
4. Ashâb-ı Suffa: Hz. Peygamber tarafından Mescid-i Nebevi’nin duvarına bitişik olarak kurulmuş olan ve *suffa* adı verilen gölgelikte yaşayan; genellikle genç, bekâr ve yoksul insanlardan oluşmaktaydı. Bu kişiler Medine’de ailesi olmayan; ticaret, sanat, ziraat ve başka bir mesleği olmayan, İslam’ı öğrenmeye çalışan insanlardı. Vakitlerini Hz. Peygamber’in çevresinde geçirir ve ondan öğrendikleri ayetleri ezberlerlerdi. Kur’an ve Sünnet öğrencileriydiler. Bir yere İslam’ı öğretmek için öğretmen gönderileceği zaman onların arasından seçilirdi. Ebu Hureyre (ö. 678), suffada yetişmiş kişilerdendi. Sühreverdî (ö. 1234) Ashâb-ı Suffa ile sûfiler arasında benzerlikleri zikretmiş, Mürşidi Hz. Peygamber olan bu topluluğu taklit

¹⁵⁴ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 5.

¹⁵⁵ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 8-9.

¹⁵⁶ Taberî, *Tehzîbu’l-âsâr*, VI, 257.

¹⁵⁷ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 6.

etmenin dervişler için onların manevi mirasını yaşatmak olduğundan bahsetmiştir.¹⁵⁸

Tasavvufun özellikle Hint dinlerinden etkilendiği ve kökenine ait farklı düşünceler olduğu oryantalistler tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Tasavvuf klasiklerinin tasavvuf kelimesinde ortak bir dil kullanmaması oryantalistlerin işine gelmiş ve bu konuya girmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak büyük bir İslam âlimi ve mutasavvıf olan İmam Gazâlî (ö. 1111) eserlerinde ve yaşantısında tasavvufun İslam'dan ayrı şey bir olmadığını, gerçek İslam'ın tasavvuf ile anlam kazandığının sürekli altını çizmiştir. Onun ve onun gibi düşünenlerin gayretleri ile İslam dünyası tasavvufun gerçek mahiyetini anlamış ve gereken değeri gösterebilmiştir.¹⁵⁹

Oryantalistler son birkaç yüzyıldır tasavvuf konusuna çalıştıkça, tasavvufun İslamî olup olmadığı konusu tekrar gündeme gelmiş, Müslüman aydınlar da bu konunun üzerine gitme gereği duyup meşgul olmuşlardır. Bunun temel sebebi İslam âleminin 18. ve 20. yüzyıllar arasında siyasi gücünü kaybetmiş olması ve Batılı devletlerin boyunduruğuna girmesidir. Entelektüel Müslümanlar İslam'ın yanlış yorumlanması ve yanlış uygulamalar olarak iki sebebe dayandırdıkları bu durumda baş aktör olarak tasavvufu görmüşlerdir. Mistik yönü ile Müslümanları uyuşturduğuna inanmışlar ve medeniyet olarak geri kalma sebebi saymışlardır. Böylece bunun faturası tasavvuf ve tarikatlara çıkarılmıştır. Hâlbuki İslam'ın en güçlü dönemlerinde tasavvufun yine var olduğunu unutmuşlardır.¹⁶⁰

Aslında oryantalistlerin tasavvufa yabancı kaynak aramalarının gerçek sebebi bu değildir. Onlara göre her inanışta böyle bir mistik yön vardır ve sıradan bir şeydir. Bir diğer düşünce tarzları şudur: tasavvufun şiir, edebiyat ve felsefede ulaştığı yüksek nokta İslam'dan kaynaklı değildir ve olamaz da. Çünkü çölden böyle harika bir şeyin çıkmasına imkân ve ihtimal yoktur. O yüzden de yabancı kaynaklardan etkilenmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Suhreverdî, *'Avârifu'l-Me'ârif*, Beyrût 1966, 61.

¹⁵⁹ Gazâlî, *el-Munkızu mine'd-dalâl*, (Ter.: Yahya Pakış), Umran Yayınları, İstanbul 1988, 50-54.

¹⁶⁰ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 10-11.

¹⁶¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 12.

1.1.3.4. Oryantalistlerin Günümüz İslam Düşüncesine Etkileri

Oryantalizm genel hatları itibarıyla bir düşünce biçimidir. Ontolojik ve epistemolojik bir ayırıma dayanmaktadır.¹⁶² Bu perspektifle bakıldığında sürekli ve kapsayıcıdır. Temel görüşleri Batının üstünlüğü ve Doğunun mutlak idare edilmesi üzerine kurgulanmıştır. Bunun aynı zamanda cinsiyetçi ve ırkçı önyargıları besleyen bir bakış açısı olduğu kabul edilir.¹⁶³ Kararlı Oryantalistler Batının Doğuya üstünlüğünü özellikle belirtmektedirler ve ikisi arasındaki farklar ile ayırt edici özellikler üzerinde ısrarla dururlar.¹⁶⁴

Daha önce bahsedildiği gibi oryantalizm, yüzyıllardır ürettiği edebi ve bilimsel birikimleri Müslüman bölgelerde gündelik hayat başta olmak üzere siyaset, sosyal bilimler, dil-edebiyat, kültür-medeniyet ve dinler hususunda doğrudan ve dolaylı etkilerde bulunmuştur.¹⁶⁵

Bu yüzden oryantalistlerin modern İslami düşünceleri ve reformist hareketleri desteklemesi kendileri için bir zorunluluk olmaktadır. Ancak onların anlayamadıkları şey kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğuna Müslümanların karar vermesi gerektiğidir. Bu bilince varamamış topluluklar, cemaatler ve devletlerle ilişkileri ve müdahaleleri Müslümanların arasına tefrik sokmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Bu yüzden İslami günümüz düşünce ekollerinde tevhit yerine tefrik çoğalmıştır.¹⁶⁶

Oryantalistlerin ilgilendiği İslami düşünce sistemlerinden biri olan ve Hambeli ekolünden doğan Vahhabilik, Muhammed b. Abdilvahhab (ö. 1792) öncülüğünde başlatılmıştır. İslam'a sonradan giren her türlü ekleri bid'at olarak değerlendirip İslam'ı bunlardan arındırmayı amaçlamıştır. Bu düşünce Oryantalistlerin oldukça ilgisini çekmiş ve bunu kendi menfaatleri kapsamında bir fırsata dönüştürmek için seferber olmuşlardır. Lokal şartlarda kalmasına rağmen İslam'ın en sert ve katı yorumunu oluşturan Hanbelilik İbn Teymiyye'ci ekolüne bağlı Mekke ve Medine'de yetişmiş Hambeli ulemanın çalışmaları ile İslam dünyasındaki çeşitli dinsel akımların

¹⁶² Edward Said, *Orientalism*, Vintage Books, New York 1979, 2.

¹⁶³ Said, *Orientalism*, 206-208.

¹⁶⁴ Aslı Çırakman, "Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem", Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu (9-10 Aralık 2006) Kitabı, *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları*, İstanbul 2007, 105-118.

¹⁶⁵ Alim Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul 2004, 37.

¹⁶⁶ Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar-Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, 96-102.

Harameyn’de geliştirdiği ortak kültür platformunda Vahhabilik kolayca teşekkül etmiştir. ¹⁶⁷

Bu dönemde Osmanlı himayesindeki Arap eyaletlerinde mahalli önderler kendi özgürlüklerini ilan etmek istemekteydiler. Ayrıca ortalıkta Osmanlı topraklarında keşfe çıktıklarını söyleyen birçok oryantalist cirit atmakta, etkin yerel şeyhlere Osmanlı aleyhine örgütlenme tavsiyeleri vererek gizli kapaklı görüşmeler yapmaktaydılar. ¹⁶⁸

Muhammed b. Abdilvahhab görüşlerini yaymak için küçük, soyutlanmış, sosyal temasın yok denecek kadar az, başkalarına nefretle bakan, özellikle Osmanlı’dan intikam hırsı ile dolmuş, okuma-yazma seviyesi çok düşük toplulukların yaşadığı Necd bölgesini seçmiş ve faaliyetlerini orada başlatmıştır. ¹⁶⁹

Başta İngiltere ve ABD olmak üzere Batı Vahhabi fikrin yayılmasına bilinçli olarak göz yummuştur. İşlam’a karşı olumsuz tutumları belli oryantalist kültürün sarsılmaz kalesi olan bu ülkeler, kendi menfaatleri söz konusu olunca Vahhabiliği desteklemişlerdir. Prof. Dr. Hüsnü Ezber "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör" adlı makalesinde bu seçimin sebebini şöyle özetlemektedir: *“Medeniyetler atışmasında Batı’ya tezat teşkil edecek şekilde, bir uca İşlamiyet’i koyma yönündeki çabalar, bir devlet ideolojisi haline getirilen Vahhabilikle sanki güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim yukarıdaki analizlerimiz ışığında Vahhabilik tarihte daha önce gerçekleştirilmiş temel bir modele göre toplumu biçimlendirme girişimi olarak, günümüzde de köktendinci modellere ilham kaynağı olmaktadır.”* ¹⁷⁰

Müslümanların buhran dönemlerinde İşlam’a yönelik bazı yeni yaklaşım, anlama ve zmlme yöntemlerinin ortaya çıkması hep olagelmiştir. Oryantalistlerin ilgilendiği bir diğer ekol olan Selefi düşünce sistemi de bu yöntemlerden biridir. Geçmişteki z itibarıyla kendi düşüncelerinin karşısında olan yapıları tek bir potada ötekileştirmeyi başarmış, o potada bulunanları ayrıştırmaya ve atıştırmaya çalışmış olan oryantalizm, Hz. Peygamber’in vahiy almadığını ve Kur’an’ın Yahudilik ve

¹⁶⁷ Hsn Ezber Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", *KS İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2003, 7-20.

¹⁶⁸ Bkz: Ahmet Tahir Dayhan, *Memlik-i Osmniyye’yi Keşfe ıkan Oryantalistler*, Rihle Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2020.

¹⁶⁹ Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", 10-12.

¹⁷⁰ Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", 19.

Hristiyanlıktan etkilendiği savını her zaman bilimsel olarak ispata çalışmıştır.¹⁷¹ Edward Said *Oryantalizm* kitabında: “*Müstekbir ve müstevli Batılıya göre Doğulu, özelde Müslüman, medenileştirilmesi gereken bir zavallıdır*” teşhisini koyarak oryantalizmin Doğuya ve İslam’a bakış açısını açıklamıştır.¹⁷²

Her yaşadığı buhrandan sonra yaşadığı tecrübelerle bakarak yeni bir söylem geliştirmeye çalışan Müslümanlar, kendilerine yöneltilen saldırılara cevap vermeye çalışmıştır. *Tecdîdilik* diyebileceğimiz bu hareket aslında masumane gayretlerle oluşturulmaya çalışılmış bir tepkidir. Bütün bunlar Kur’an’ı daha iyi anlama gayretleri olarak algılanmalıdır. İşte böyle bir çabada fütursuzca kullanılan bir anlama çeşidi olarak Selefilik görmektedir. Günümüzde özellikle *siyasal* ve *radikal* İslam söylemleri ile anılmaktadır ki gerçekte aslı hicri ikinci ve üçüncü asırlarda etkili olmaya başlayan *Ehlu’l-Hadis, Ehlu’l-Eser* ve *Ashabu’l-Hadis*’in dinsel miraslarının ürünüdür.¹⁷³

Bu durumda Selefilik üç aşamada incelenmesi gerekmektedir:

1. Mütakaddimûn Selefiyye: Mutezile, Mürcie, Şia ve Havariç dışında kalan ve Sahabe, Tabiin ve Tebe-i Tabiin’in yolunu sürdürdüğünü düşünen hadisçi ve fukaha kastedilmektedir.
2. Muteahhirun Selefiyye: Selefilik sistemleştiren, gelişen şartlarda karşıtlarına daha öncekilerin girmeyi uygun görmedikleri konuları tafsilatlandıran ve içtihadı önemli bir yer verenler kastedilmektedir.
3. Yeni Selefiyye: Batının baskısı karşısında yeni çıkış yolları arayan ve bu arada akli ilimler ile teknik gelişmeleri önemseyenler.¹⁷⁴

Hiz. Peygamber dönemine dönmeyi arzulayan bir düşünce olarak ifade edilen Selefilik, Cemalettin Efgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) karakterlerinde modern şartlara adaptasyonu isteyen liberal bir hüviyeti içinde barındırabilmektedir. Maalesef tahrif edilebilen bu tür kavramlar sayesinde ötekileştirme temel yapısı içerisinde oryantalizm tarafından kullanılmaya müsait bir durum arz etmektedir. Sünni

¹⁷¹ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyât Dergisi*, III(1), Ankara 2000, 11-31.

¹⁷² Edward Said, *Oryantalizm*, (Çev.: Nezih Uzel), İrfan Yayınevi, İstanbul 1982.

¹⁷³ Mehmet Zeki İçcan, *Selefilik, İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, Dördüncü Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, 8.

¹⁷⁴ Mustafa Selim Yılmaz, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), İstanbul 2014, 532-553.

yapı içerisinde değerlendirilmeye çalışılan Selefilik böylece tam da Batının istediği şartlara uygun düşmüş ve çatışma kültürü içerisinde İslam'a ve Müslümanlara olumsuz etkiler bırakmaktan geri kalmamıştır.¹⁷⁵

Oryantalizmin çağdaş İslam düşüncesi ve tarihselci dini düşüncede izleri vardır. Hatta tarihselci düşünce dediğimiz zaman oryantalizmin direk etkisinden de bahsedebiliriz. Oryantalizm düşüncesi Müslümanları askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda bulundukları konumlardan geri çekilmeye mecbur bırakmış ve onları yenilgi psikolojisine sokmuştur. Vahhabilik, Selefilik ve çağdaş İslam düşüncelerinde olduğu gibi bu düşüncenin gelişmesinde de oryantalizm başat roldedir. Bu bakış açısı ile etkilenmiş Müslüman aydınlar bir gün Hristiyanlar gibi kendilerinin de dinin mutlak vesayetinden kurtulacaklarını ve uygarlık yolunda ilerleyeceklerini söylemekten çekinmemişlerdir. İslam tarihselcilerinde öne çıkan bu *dil* ve *zaman* algısının temelinde oryantalist Batılı akıl vardır. Bu söyleme göre dinin bütün geleneği aşılarak Kur'an'a müracaat etmek gerekmektedir.¹⁷⁶

Oryantalist söylemin Cemalettin Efgani'nin düşüncesinde tüm dünyaya yayılması, kültürel, dini, ilmi ve siyaset alanlarında kendini göstermesi çok gecikmemiştir. Bu tarza yatkın olanlar Kur'an'ın tek başına ele alınma fikrini savunmuşlar ve desteklemişlerdir.¹⁷⁷ Aynı yaklaşımı Muhammed Abduh'ta da görmek mümkündür. Abduh'ta *akılcı tefsir* şeklinde görünen bu söylem *Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri* şekline dönüşmüş ve yine dayanağını Kur'an'dan çıkarmıştır.¹⁷⁸

İslam tarihselcileri Abduh kuşağı gibi aynı sorunlara yönelmiş, kaygılarda aynı olmalarına rağmen gelenekselden farklı bir yerde durmuşlardır. Dil ve zaman ayrıldıkları noktadır. Onlara göre metafiziksel tüm yaklaşımlar zaman dışında teşekkül ettiği için kavranamaz. Bilginin temelini soyut, metafiziksel, formal bir açıklığa indirgemek istemezler. Bu yüzden İslam geleneğinde kabul gören bilgi teorisi ile tarihselciliğin kavradığı şekliyle bilgi teorisi zemin noktasında farklılaşmaktadır. Batılı manada tarihselci tezlerin azda olsa faydaları olabileceği gibi otantik geleneğin yıkımına

¹⁷⁵ Yılmaz, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", 544-548.

¹⁷⁶ Mehmet Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem", *İslâmiyât*, 4(4), 2001, 97.

¹⁷⁷ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 41-101.

¹⁷⁸ J.J.G. Jansen, *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, Fecr Yay., Ankara 1993, 47-65.

da sebep olabilmektedir. Bu haliyle İslam tarihselciliği geleneğin yenilenmesinden çok tahribatına sebep olmaya adaydır.¹⁷⁹

Oryantalist söylemin etkisi altında kendini gösteren bir başka ekol İslahçı söylemdir. İslam düşüncesinden tezahür eden *ıslahçı*, *ihyacı* veya *tecdidçi hareketler* daha ziyade belli kişiler etrafında oluşmuş hareketlerdir. Birçok farklı coğrafyadan Müslüman âlimler veya düşünürler İslam'ın yeniden hâkimiyetinde öncü olmak istemişlerdir.¹⁸⁰ Bunlardan bazıları; Şah Veliyyullah Devlevi (ö. 1762), Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Seyyid Emir Ali (ö. 1928), Şibli Numânî (ö. 1914), Cemalettin Efgânî (ö. 1897), İslami düşüncede yenilenmenin en önemli liderlerinden Mısır ulemâsı ve Mısır tecdidçiliğinin başı sayılan Muhammed Abduh (ö. 1905) ve onun takipçisi Reşid Rıza'dır (ö. 1935). Batı'da dönem dönem yaşadığı için o kültürün farkında olan bu kişiler, Batı'nın çizdiği ufuklarla şekillendirilmiş bir ilerlemeyi kabul etmemişlerdir. Onlara göre din ve bilim noktasında ortaya bir ıslah projesi konulmazsa Müslüman ülkelerde Batı tarzı bir tecrübe mutlaka yaşanacaktır.¹⁸¹

19. yüzyıl başlarından itibaren Batı hâkimiyeti altına girmiş olan İslam ülkeleri her alanda etkilenmeler yaşamış ve oryantalist söylemin geliştirdiği geri kalma sebebi olarak İslam'ı görmüşlerdir. Hemen hemen her ülkede oryantalist düşüncenin bir ürünü olan akla ve mantığa uymayan, tutucu ve geri kalmış bir medeniyet olarak kabul görmeye başlanmış ve buna bir dur demek için ıslahçı yeni söylemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Onlara gör entelektüel açıdan bu gerilik ancak içtihat kapısının yeniden açılması ile mümkün görünmektedir.¹⁸²

İslam âlemi ile birlikte Osmanlı devletinde de baş gösteren ıslahçı harekette ulemanın tutumu önem arz etmektedir. Askeri ve diğer alandaki yenilikçi yaklaşıma meşrulaştırıcı bir tutum sergileyen Osmanlı uleması geleneklere bağlı kalmak kaydı ile ıslahatlara karşı değildir. Dinde reform tartışmaları her zaman Batının bir baskı unsuru

¹⁷⁹ Şevket Kotan, "İslam Geleneğinin Dönüşümü ve Tarihselcilik Sorunu", *Bilimname* VI, Eylül 2004, Sayı: 3, 117-129.

¹⁸⁰ Ramazan Tarık, Şükrü Ayran, *Risâletü'l-İslâm Dergisi'nde Mezhep Yazıları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2020, 49-50.

¹⁸¹ Reşid Rıza, *Muḥâverâtu'l-muşliḥ ve'l-mukallid ve'l vahdetü'l-İslamî*, Dârü'n-Neşr li'l-Câmi'a, Kâhire 2007, 61.

¹⁸² Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007, 327.

olarak görülmüş, buna rağmen Batılılaşma düşüncesi ile birleşerek Osmanlının gerilemesine yardımcı bir unsur olarak etkisini göstermiştir.¹⁸³

1.2. ORYANTALİSTLER

Oryantalist kelime manası itibarı ile Doğu ilimleri, medeniyetleri, kültürleri, dinleri ve sanatları hakkında uzman olan kişi için kullanılır. Oryantalist kelimesi ilk defa 1630 yılında Doğu kiliselerinden birinin adı olarak kullanılmıştır.¹⁸⁴

Fakat bu kavram daha da genişlemiş ve Doğu dillerini bilen kişiye ad olmuştur. Edward W. Said (ö. 2003) kaynak niteliğinde olan “*Oryantalizm*” adlı kitabında derin bir tahlil yapmıştır. Bu mefhumun Batıya yerleşmiş olan emperyalist eğilimle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Ona göre oryantalizm bir söylem üslubu, bir düşünce biçimi ve söylevdir. Bu tür bir organizasyonu çeşitli müesseseler, ilmi araştırma heyetleri, fikri eğilimler ve forumlar desteklemiştir. Hatta sömürgeci bürokrasi, sömürgeci yönetimler ve yöntemler bunu desteklemiştir.¹⁸⁵

Oryantalist çalışmalar yapanlar için ayrıca “*Müstağrib*” terimi de kullanılır. Buna rağmen oryantalist ıstılahı çok daha yaygındır. Oryantalist dediğimizde Doğuya yönelik araştıran ve yazan kişi diyebiliriz. Araştırma konularına toplum bilim, antropoloji, tarih, dil-edebiyat, filoloji ve teoloji girmektedir. Felsefe de bu kapsamdadır. Oryantalizm bu işin ismi olmaktadır.¹⁸⁶ Bazı oryantalist büroları çeşitli isimler almışlardır. Ör: İslamiyât çalışmaları, Pratik İslamiyât Çalışmaları gibi. Batı oryantalizm konusunda derin gelenekler, büyük çalışmalar ile vasıflanmıştır. Bu yüzden Doğuya yönelik kendi bakış açısını sunmaya çalışmaktadır.¹⁸⁷

Oryantalist kelimesi ilk defa 1799 yılında Fransa’da kullanılan bir kelimedir. Oryantalizm kelimesi ise daha sonra kullanılmıştır. Doğu ilimlerine mahsus (Le Petit Robert) adlı kamusta zikredilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸³ Naci Özsoy, "Osmanlı Medyasında Batılılaşma, Din ve Gelenek", *Journal of Academic Social Resources*, 5(13), Jul. 2020, 251–258.

¹⁸⁴ en-Nebhâni, *el-İstişrâk*, 11.

¹⁸⁵ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ġarbiyye li's-Şarkî*, 44.

¹⁸⁶ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ġarbiyye li's-Şarkî*, 44.

¹⁸⁷ Said, *el-İstişrâk: el-Mefâhîmu'l-Ġarbiyye li's-Şarkî*, 43.

¹⁸⁸ Alain Rey, *Le Petit Robert*, Paris, Robert, 2014, 1760.

Daha sonra oryantalistler akılcı bir yöntem belirleyerek yeni tür araştırmalara meylettiler. Böylece İslam'ın insanlığa katkılarını gizliyorlar, İslam'ı kötüleyip saldırabiliyorlardı. Kilise papaları objektif değillerdi. Sürekli İslam'ı kötülüyorlardı. Onları bu yorumlara iten sebep bazen yanlış anlama bazen de hakkı ikrar etmemekten kaynaklanmaktaydı. Bazen de Arapçayı ve İslam dinini bilmiyorlardı. Nitekim daha önce de dile getirdiğimiz üzere bunların ulaşmış oldukları teoriler ve ulaşmış oldukları neticeler kendi nefislerindeki dini taassup derecesine varan çıkmazlardan kaynaklanıyordu. Sadece dini taassuptan da değil aynı zamanda Peygambere olan şahsi olumsuz bakış açılarından kaynaklanıyordu. Peygamberin kullandığı dili saldırgan yeni bir savaştı dil olarak yansıtmaya çalışıyorlardı. Kasıtlı propaganda ile bu işi yaptılar. Yalanlarla dolu bir senaryo dizdiler. Ayrıca İslam dini hakkında kendilerine göre şüphe içeren konuların çığırkanlığını yaptılar. Şöyle dediler: *“Müslümanların hayatı kin ve hurafeler ile doludur. Hatta Peygamber deccalın ta kendisidir. İslam efsaneler ve hurafelerin toplamı bir şeydir. Bu yüzden İslam şeytanın işlerinden bir iş, Müslümanlar ise vahşilerdir. Kur'an'da hurafelerle dolu bir kitaptır.”*¹⁸⁹

İlk Oryantalist çalışmaların ne zaman başladığını araştırmacılar tam olarak tespit edememişlerdir. Resmi bir başlangıç tarihi üzerinde fikir birliği mevcut değildir. Ancak ilk olarak Batıda Arap dil kürsüleri kurulduğu bilinmektedir. Bunun dışında bir de gayri resmî çalışmalar vardır. Kesin tarih verilememesinin sebebi resmî olmayan çalışmalardır. Buna rağmen oryantalist çalışmalar ilk olarak 1312 yılında Viyana kilise toplantısı kararlarının çıkması ile başladığını söyleyebiliriz. Burada birçok Avrupa üniversitelerinde Arap kürsüsü kurulmasına karar verilmişti. Ancak oryantalizm mefhumu on sekizinci yüzyılın sonu ile başlamıştır. İlk olarak İngiltere'de 1779 yılında kendini göstermiştir. Bu kavram Fransız sözlüğüne de 1799 yılında girmiştir.¹⁹⁰

Oryantalistlerle birlikte gelişen oryantalizm, bazı evrelerden geçmek zorunda kalmıştır. Bunlar:

1. Oryantalizm ilk olarak Batının kendini savunma zarureti binaen ortaya çıkmıştır.

¹⁸⁹ Uzûrî, *Âliyyatu'l-menheci'l-İstişrâkî fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 60.

¹⁹⁰ Mâni' b. Hâmîd el-Cühenî, *el-Mevsû'atu'l-meyşere fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-aḥzâbi'l-mu'âsira*, Dâru'n-Nedve el- 'Âlemiyye, 4. Basım, 1320 h., II, 687.

2. Bu tavır Batının yönelimlerini içeriyordu. Hicri Sekizinci asırdan dokuzuncu asır ortalarına kadar Orta çağ boyunca Hristiyanlık oryantalizmin üretimini bir şekilde içeriyordu.¹⁹¹
3. Oryantalizm çalışmalarının neticeleri Batılılar tarafından yeni bir zât inşasında sonuna kadar kullanıldı. Bu dönem hicri onuncu asırdan Aydınlanma çağının sonuna kadardır. Yeni inşa edilen bu zât İslam âleminde de kullanılmaya başlandı.¹⁹²
4. Günümüze kadar olan dönemde ise oryantalist çalışmaların tecessüm edip ete kemiğe bürünme çağıdır. Oryantalizm Batılılar tarafından artık çok boyutlu kullanılmaya başlanmıştı. Somut bir ifadeye bürünen oryantalizm artık kaçınılmaz olarak karşımızda durmaktadır. Üzerinde özellikle çalışılan yeni dönem oryantalizmi Batı ile kurulan iletişim bağları üzerine ilişkilendirilmiştir. Biz bunu “*Emperyalist Oryantalizm*” olarak tanımlayabiliriz. Bunun için resmi ve özel müesseseler kuruldu. Bu sayede bir dünya tasavvuru oluşturdular. Diğer bir eğilim de “*Akademik Oryantalizm*” diyebileceğimiz bir türdür. Bu eğilim kendi ile barış sağlamaya yönelik bir çabadan ibarettir. Artık kendi olmaya başlamıştır. Buna da “*Ruhi Oryantalizm*” de diyebiliriz. Bu taksimat hedefin değiştiğine alamettir. İslam dünyasındaki geliştirdikleri bakış açısına dayanarak oryantalizmin arkasında yatan o etkeni değiştirmeyi başarmışlardır. Batılı nasıl düşünür Doğulu nasıl düşünür bunu dahi istihdam etmişlerdir.¹⁹³

Doğu çalışmalarını kimin başlattığı ve bu işin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki Endülüs çok parlak devirlerindeyken bazı Batılı ruhbanlar Endülüs’e gitmişler ve buradaki medreselerde ve üniversitelerde kültürlenmişlerdir. Kur’an’ın manalarını ve Arapça kitapları kendi dillerine çevirmişlerdir. Çeşitli ilmi alanlarda Müslüman âlimlerin öğrencileri olmuşlardır. Özellikle de felsefe, tıp ve matematik alanlarında. Bu ruhbanlar kendi memleketlerine

¹⁹¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 22-27.

¹⁹² Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 46-47.

¹⁹³ Said, *Şarkiyatçılık-Batı’nın Şark Anlayışları*, 16.

döndükten sonra Arap kültürü yaymışlar, telif eserlerini yazmışlar ve Arap enstitüleri kurmuşlardır.¹⁹⁴

Kilise yapılanmaları ve medreseler Latinceye çevrilmiş bu Arapça eserler üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlardır. O günlerde Latince bütün Avrupa'nın bilim dilidir. Batı üniversiteleri Arap kitaplarına dayanmaya başlamışlardır. Bu eserleri yaklaşık olarak altı asır asli merci olarak görmüşlerdir. Bu vakitten itibaren İslam ve Arap dilini çalışanların ardı arkası kesilmemiş, bu konularda çalışanlar hep olmuş ve bu gelenek haline gelmiştir. Kur'an'ın manasını tercüme etmişler, edebi ve ilmi Arapça kitaplarını Latinceye çevirmişler, hatta on sekizinci yüzyıla kadar bu şekilde devam etmişlerdir.¹⁹⁵

Bu yüzyılın en ayırıcı özelliği Batının on sekizinci yüzyılda sömürge olarak İslam dünyasını kullanmaya başlamışdır. Topraklarını istilaya kalkışmış ve bunda başarılı olmuştur. Batılı âlimlerin birçoğu oryantalizm konusuna ilgi duymuşlar ve bu özel alanlarda kitap ve dergiler çıkarmışlardır. Bu yüzden nadir pek çok elyazması eserler Avrupa'nın kütüphanelerine aktarılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında bu eserlerin sayısı iki yüz elli bin kitaba ulaşmıştır. Günümüzde bu sayı artmaya devam etmektedir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde 1883 yılında ilk oryantalistler kongresi Paris'te düzenlenmiştir. Bu tarihten sonra Doğuya yönelik kongrelerin düzenlenmesi ardı ardına gelmiştir. Bu kongrelerin genel teması İslam dini ve Arap kültürünü kapsamaktadır ve günümüzde de devam etmektedir.¹⁹⁶

1.2.1. Oryantalist Kimliği

Şunu vurgulamak gerekir ki oryantalistlerin benimsediği İslam'a eleştirel bakış için hedeflerini gerçekleştirme hususunda yanılgılara düşmüşlerdir. Arapçaya ve Doğu kültür-medeniyetine olan ilgiyi engelleyememişlerdir. Hatta şu da söylenebilir ki oryantalistlerden bazıları İslam'dan etkilenmişlerdir. İlk dönemlerde Kilisenin sömürgeci Batı tarafından desteklenen İslam eleştiri fikri ispatlanmış bir gerçektir. Onlar kendi düşüncelerini fikir sömürüsü sayesinde Müslümanların aklına ekmeye

¹⁹⁴ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 145-146.

¹⁹⁵ Kalın, *İslâm ve Batı*, 93-94.

¹⁹⁶ 'Abdussettâr Muhammed Şehâvî, *el-İstisrâku târîhu ve esbâbuhu ve devâfi'uhu*, Mecelletü'd-Dâ'i, Sayı 1-2, Yıl: 2011, 36.

çalışmışlardır. Ayrıca bu kimliği benimsemiş oryantalistler Arap toplumuna İslam'ın eleştirilerle dolu bir portresini sunmaktan vazgeçmemişlerdir.¹⁹⁷

Burada İslam dünyası için ihtiyaç duyulan şey oryantalistlerin dillerine hâkim Müslüman araştırmacılar ve kültürlü insanlardır. Böylece onların açmış olduğu eleştirilerle dolu bu alanda doğru cevaplar verilebilecektir. Batı üzerinden gelen olumsuz etkilerden böylece Müslümanları korumuş olacaktır. Modernizmin aslında taklide kayan bir yönü de vardır. Bunlardan da Müslümanların korunması gerekmektedir. İşte bunlar oryantalistlerin en önemli yönlerindendir. Bu konuda karşımıza üç farklı bakış açısı çıkmaktadır. Bunlar:

1. İlmi bir yöntem ile yazılar yazanlar. Bunlar ilmi değeri yüksek çalışmalar sunmuşlardır. Bunlar İslam'ın, Hz. Peygamberin, Arap-İslam kültür ve medeniyetinin hakkını vermeye çalışan oryantalistlerdir.
2. Arap diline, İslam'a tarihine ve medeniyetine hak ettiği şekilde davranmayanlar. Bunlar bilmeden hataya düşen kişilerdir. İslam inancını, sistemini ve Arap dilini iyi bilmediği ve anlayamadığı için yanlış değerlendirmişlerdir.
3. Niyetleri tamamen bilimsellikten uzak, Arap dili, Arap medeniyeti ve İslam dini hakkında yazılar yazanlar. Bu oryantalistler Müslümanları kötülemeyi kendilerine gaye edinmiştir. Bu kötülemenin sebebi kilisenin İslam'da açık bulma, düşmanlık ve nefret telkinidir. Bu tutumları objektiflikten ve ilmi yöntemlerden uzaktır.

Bazı araştırmacılar da "Oryantalistler üç kısımdır" demişlerdir. Bunlar:

1. Arapçayı iyi bilmediği için kitap yazımında hata edenler ve naslar anlamında yetersiz olanlar.
2. Siyaset ve din taassubu koridoruna girenler, hakikatlere yön verenler ve maksatlarına uygun olarak tefsir edenler. Bunlar tevili iyi kullanmamışlardır.
3. Arapçayı çok iyi bilenler, sağlam araştırmacılar. Bunlar bilimsel çalışan yazarlardır.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Said, *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, 243-251.

¹⁹⁸ Kurd Ali, *el-İslâmu ve'l-ḥadâretu'l- Ġarbiyye*, 66.

Cezayirli fikir adamı, medeniyet araştırmacısı ve oryantalizm uzmanı Mâlik b. Nebî (ö. 1973) ise oryantalistleri ikiye ayırmıştır:

1. Zaman açısından: Eski zamanlarda yetişen kudema dediğimiz eski Oryantalistler ve Yeni zamanlarda yetişen muhdesler.
2. Yönelim açısından: İslam'a karşı objektif olanlar, İslam'a karşı tarafsız kalanlar ve İslam'ı kin ve nefretle karalamaya çalışanlar.¹⁹⁹

Burada bazı oryantalistlerin İslam ve Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerini ve verebileceğimiz cevapları kısaca sunmaya çalışalım:

Theodor Nöldeke (ö. 1930) şöyle demektedir: “*Muhammed neden vahiy konusu ile bu kadar uğraştı? Çünkü sara hastalığına yakalanmıştır.*” Nöldeke bu tavrı ile Mesih'e yüklenen görevi Hz. Peygamber'in üzerinden düşürmeye çalışmaktadır. Böylece o ve ona tabi olanlar Hz. Peygamber'e ve onun getirdiklerine düşman olmuştur. Hz. Peygambere attıkları sara iftirası ile onu devre dışı bırakmaya çalışmışlardır.²⁰⁰

Nöldeke ve onun gibilerinin attıkları bu iftiralar İslam'a ve Hz. Peygamber'e karşı besledikleri derin bir kin ve nefretin ifadesidir. Carl Brockelmann ise bu kini şöyle ifade etmektedir: “*Muhammed ahiret hayatına ilişkin itikadî bilgileri aslında kaynak olarak Yahudilikten almıştır. Doğrudan olmasa da dolaylı yoldan Farşlılardan da etkilenmiştir. Hatta eski Babil kaynaklarından da yararlanmıştır.*”²⁰¹

Ignaz Goldziher (ö. 1921) ise şöyle demiştir: “*Muhammed dini bir duyguyu harekete geçirmek istedi, insanların bunu gerçek olarak algılamasını istedi ve insanlar arasında bu düşüncelerini pazarladı.*”²⁰² Bunların hakikat olarak sunmaya çalıştıkları iftira ve faraziyeleri gerçekte çok zayıf ve mesnetsiz şeylerdir. Ancak birçok misyoner ve Oryantalist bunları dillendirdiler.

İslam'a karşı insafli davrananlara gelince sonradan Müslüman olan Rowland George Allanson-Winn (5. Baron Headley; Şeyh Rahmetullah el-Fârûk) (ö. 1935) bu alanda çok ses getirmiştir. Kendisi çok önemli ilmi bir şahsiyettir. Hristiyanlığı kabul etmeyip İslam'ı kabul etmesine dair şöyle söylemiştir: “*ben ömrümün uzun bir*

¹⁹⁹ Mâlik b. Nebî, *İntâcu'l-müsteşrikin ve eşeruhu fi'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-ḥadîs*, Daru'l-İrşâd, Beyrût 1969, 87.

²⁰⁰ ‘Ulyân, *Edvâu ‘alâ Mevâkıfi'l-müsteşrikin ve'l-mübeşşirîn*, 75.

²⁰¹ Brockelmann, *Târîhu's-şu ‘ûbi'l-İslâmiyye*, 71-75.

²⁰² Goldziher, Ignaz, *el-‘Akîde ve's-şerî'a fi'l-İslâm*, t. Muhammed Musa Vahron, Kâhire 1946, 5.

bölümünü Hristiyanlık ile geçirirken şunu hissediyordum; İslam dini güzel ve bir kolaylık dini. Roma ve Protestanlık akidesinden uzak bir yapısı var.” ²⁰³

Etienne Dinet (Nasreddine Dinet) (ö. 1929) de İslam araştırmalarında derinleşmiş ve sonradan Müslüman olmuş önemli bir şahsiyettir. “*El-İslâmu Sevâihu ve Havâîru*” adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitabında İslam’ın önemli merkezlerini aktarmış, Hz. Peygamber’den bahsetmiştir. Lev Tolstoy (ö. 1910) ise İslam’ın maruz kaldığı haclı seferlerinden bahsetmiştir. Hoşlandığı bu din hakkında görüşlerini dile getirmiş, kilisenin ve kin duyguları ile Hz. Peygamber’e savaş açan oryantalistlerin aksine Hz. Peygamber’den güzellikle bahsetmiştir.

Johann Jakob Reiske (ö. 1774) Arapçayı iyi öğrenmiş, Arapça kitapları çok iyi tahlil etmiş, Londra Üniversitesindeki Arapça yazma eserlere tahkik hususunda hâkim olmuştur. İslam’a olan insafli davranışlarından ve İslam’ı yüceltmesinden dolayı kilise ve papazlar ona çok kızmış, ancak kendisi buna rağmen onlarla aynı kanaatte olmamış, Hz. Peygamber hakkında yalanlarına ve iftiralarına boyun eğmemiştir. Biz bu tür oryantalistleri diğerlerinden ayırıyoruz. Bunlar sırf hakikati yazdıkları için değil kilise papazlarına ve onların talimatlarına boyun eğmedikleri için de önemlidirler. Yazdıklarının sorumluluklarını da kendileri yüklendiler. Bunlar hakikati zikretmeyi kendilerine vazife bilmişler, İslam’ı ne kadar isabetli gördüklerini delilleri ile vurgulamışlardır. Ayrıca İslam’ın nasıl doğru okunması gerektiğini kendi insanlarına tüm olumsuzluklara rağmen anlatmaya gayret etmişlerdir. ²⁰⁴

Oryantalistlerin İslam’ı bilinçsiz olarak yanlış bir şekilde ele alan son grubuna gelince; yanlış anlamalarının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan bazılarının görüşlerini zikrederim:

Gustave Le Bon; (ö. 1931) şöyle demiştir: “*Kur’an bizi asıllarına götürmektedir. Bu durumda biz Kur’an’ı Hristiyanlık ve Yahudiliğin bir devamı ve özeti olarak görebiliriz. Ama ne kadar da olsa İslam çoğu usulünde Hristiyanlıktan farklıdır. Özellikle her şeyin aslı olan mutlak tevhid konusunda tamamen farklılıklar arz eder.*”

²⁰⁵

²⁰³ ‘Ulyân, *Edvâu ‘alâ Mevâkıfi'l-müsteşrikin ve'l-mübeşşirîn*, 92.

²⁰⁴ ‘Abdulhamîd, *el-Musteşrikin ve'l-İslâm*, 8.

²⁰⁵ Gustave Le Bon, *Ḥaḍâretu'l -‘Arab (La civilisation des Arabes)*, t. Adil Zuaytar, Muessesetu Hindâvî, Kâhire 2012, 68.

Gustave Le Bon gibi düşünen oryantalistler İslam'ın Batıyı etkilediği konusunda hemfikirdirler. Batının Rönesans'ında İslam'dan ne kadar istifade ettiklerini söylemektedirler. Asırlarca kilisenin esareti altında kaldıktan sonra Avrupa'nın gelişiminde İslam'ın etkilerini de kabul etmektedirler. Oryantalistlerin çoğu şunu itiraf etmektedirler ki İslam'ı tam manası ile anlayamıyorlar. Rom Landau'nun (ö. 1974) görüşüne göre İslam'ı anlamakta ve Kur'an'ı tercüme etmekte başarısız olmuşlardır. Tercüme ederken Kur'an'ın yüceliğini kaybetmişler ve ona bu tercüme esnasında kasıtlı ya da kasıtsız kötülük yapmışlardır. Sonuç olarak oryantalistlerin bazıları hakikatin belli kısımlarını yansıtmışlardır. Fakat yine de hatadan kurtulamamışlardır. Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber konusunda zayıf ve kusurlu bir görüş ve hüküm ortaya koymuşlardır.²⁰⁶

Bu itiraflar ışığında oryantalistlerin İslam'a yönelik bilgilerinin sınırlılığı söz konusudur. Her ne kadar ilimden ve bilimden bahsetseler de bu gerçek değişmemektedir. Bu durum Müslüman araştırmacılar için bir kusur sayılmaz. Müslümanlar kültürlerini oryantalistlere bırakamazlar. Oryantalistlerin görüşlerinin revaçta olduğu dönem bitmiştir diyerek Müslümanlar bu durumdan kurtulduk diyemezler. Çünkü günümüzde vakıa yapılan eleştirileri tespit edip çözüm yollarını aramaktır. Oryantalistlerin görüşlerinin tartışılması ve etkileri hususunda ciddi tetkikler yapılması gerekmektedir. Düşükleri hataların tashih edilmesi lazımdır. İlmi yöntem adı altında yazdıkları bu eserlere karşı dikkatli olunması gerekmektedir. Müslümanlar onların İslam'ı eksik ve eleştirel anlamalarına karşı temkinli davranmak zorundadır.²⁰⁷

Oryantalist çalışmaları zaman içerisinde dur durak bilmeden artmıştır. Buna ek olarak İslam Batı basın araçlarının güzel bir malzemesi olmuştur. Özellikle siyasi alanlarda günümüzde yaşanan olaylar Batı devletlerinde Müslüman azınlıkların bulunması, bu azınlık ile Batı arasındaki gerilim, 11 Eylül olayları tarihin sonunun ve “*Medeniyetler Çatışması*” tezinin yayılması ile birlikte oryantalist çalışmaları gittikçe artmaktadır. Batı İslam'ı keşfetmeye alışkındır. Günümüzde oryantalist düşünce eskiden olduğu gibi aynı görüştedir, hatta bu dönemde çalışmaları artmış durumdadır ve ihtisaslaşmışlardır.²⁰⁸

²⁰⁶ ‘Ulyân, *Edvâu ‘alâ Mevâkıfi'l-müsteşrikin ve'l-mübeşşirîn*, 65.

²⁰⁷ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 124-126.

²⁰⁸ Kalın, *İslâm ve Batı*, 161-166.

Bugün bile hala oryantalistlerin İslam kültürü çerçevesinde sundukları ve gün yüzüne çıkan çalışmaları Müslümanlar nazarında birçok soru işaretleri ve tartışmaları gündeme getirmektedir. Oryantalistlerin ulaşılmış olduğu neticeler İslam toplumlarında öne çıkan inanç ve kabullerin önünde değil aksi yönde gidebilmektedir. Müslüman âlimler kendi kültürlerine araştırma konusu ile alakalı inançsal bir bağları olduğu için olaya temenni şeklinde bakmaktadırlar. Bundan dolayı Müslüman âlimler kendilerine ait bir araştırma yöntemi geliştirdiler, bu yöntemde tahlile dayandılar. Bunlar tarih, yazılı kültür ve medeniyet analizi şeklindedir. Müslüman araştırmacılar bu yazılı gelenekle diyaloga geçtiler. Bunu bu kültürün içinden yaptılar. Bazı durumlarda parçası oldular bazılarının da ise parçası değildiler. İslam kültür geleneği tahlil, niteleme ve çıkarsama konusunda objektif bir yöntemle dayandı. Bu birikimin kapsamına İbni Haldun'nun (ö. 1406) tecrübesi ve ortaya çıkarmış olduğu bambaşka sıçrayış girmiştir.²⁰⁹

Müslüman araştırmacılar söylem açısından iki gruba ayrıldılar:

1. Bir kısmı toplumsal ve sosyal bilimlerin imkânlarını kullanmak istemediler. Modern bilimin imkânlarını kullanmadılar. Çünkü bunlara göre bu kanıtları İslam toplumlarına sonradan eklenmişti. Bunlar genelde Yahudi, Hristiyan ve seküler Batılı kişiler tarafından savunulan kanıtlardır.²¹⁰
2. Diğer bir grup ise oryantalistlerin sosyal ve toplumsal bilimleri tenkit, tahlil ve dini metinler konusundaki çalışmalarını ve ortaya koydukları karşılaştırmaları tatbik etmeleri gerektiğini söylediler.²¹¹

Oryantalistler Arap Edebiyatı ile uğraşırken bu kültürün dışından bir bakış yöntemi belirlediklerini görüyoruz. Arap-İslam kültürüne dışarıdan bakan bir gözle olayı resmetmeye çabalamışlardır. Kendileri ile alakalı olmayan bir problemi düşünüyor gibi göstermekteydiler. Çünkü araştırdığı kültür, dil, din ve toplum farklıydı. Müslümanların ve Batılıların bakış açılarını göz önüne alındığında ve karşılaştırıldığında bu farklılık iyice belirginleşmektedir.²¹²

²⁰⁹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 163-165.

²¹⁰ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, V, 77-80.

²¹¹ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 122.

²¹² Arlı, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, 50-57.

Oryantalist çalışmaları on dokuzuncu yüzyıldan itibaren atılıma geçmişti. Çünkü Batı iktisaden ve askeri olarak üstünlüğü elde etmişti. Bunun aksine Osmanlının İslam dünyasındaki gücü ve etkisi azaldı. Tüm İslam dünyası bir medeniyet kısırlığına yakalandı. Batının hâkimiyet susuzluğunu temsil eden ve onların kalbine bunu yerleştiren şey Batının sanayideki üstünlüğü ele geçirmesidir. Sanayi Batıyı askeri olarak güçlendirdi. Böylece istediği yeri ele geçirme fırsatını yakaladı. İktisadi tamahlarının yanı sıra kültürel, dilsel ve dini sömürü maksatları da vardı. Doğunun arazilerini ele geçirip insanını köle yapmak istiyorlardı. Propaganda hareketleri aktif hale geldi. Misyonerlik çalışmaları arttı. Bundan dolayı oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerlik üçlüsü birbiri ile irtibatlıdır.²¹³

Batı sömürgeleştirdiği toplumların dilini, dinini ve antropolojik yapısını çalışmaya önem vermiştir. Bunu Batı kendi efendiliğine isyan etmesinler diye yapmaktadır. Oryantalistler sadece Arapların fasih diline çalışmamışlar Arap bölgelerinde baskın olan yerel lehçelerle de ilgilenmişlerdir. Bu yüzden günümüze kadar ulaşan ikili dil çalışmalarının çoğu oryantalistlere aittir.²¹⁴

Batılıların apaçık olan bu Doğuya eğilimlerine karşın İslam âleminde tam tersi bir tutum sergilemiştir. Batıdaki gelişmelerden adeta kendilerini azletmişler, Batı üzerine kendilerini kapatmışlardır. Müslümanların bu tutumları İslam dünyasına vahim sonuçlar getirmiştir. Endülüs 1492 yılında yıkılmasından bu zamana kadar Müslümanlar olarak kendi içine kapanmanın sonuçlarının devasa hacmini hayal edebiliriz. Avrupa'nın 15. yüzyılda ortaya çıkan ve “Rönesans” olarak bilinen uyanışı Batı hayatının bütün alanlarını içermiştir.²¹⁵

Bu olaylar zinciri Napolyon'un Mısır'ı 1789-1801 yılları arasında gerçekleştirdiği işgali esnasında getirdiği birçok ıslahatlar ile hız kazanmış, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) tarafından desteklenmiş ve 19. yüzyıla damgasını vuran Arap “*Naḥḍa*” hareketi ile devam etmiştir. Bu hareket Mehmet Ali Paşa'nın ıslahatları ile beraber yürümüştü. Diğer taraftan Batının sömürgeci yayılımı bu ıslahatlarla beraber gelişmiştir.

²¹³ ‘Abdurrahman Ḥasan el-Meydânî, *Ecniḥatu'l-mekri's-selâseti ve ḥavâfiḥâ: et-tebşîru ve'l-istişrâku ve'l-isti'mâr*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2000.

²¹⁴ Voir Mohammed Besnaci, *La contextualisation dans la lexicographie bilingue: le cas du dictionnaire français-arabe*, Mostaganem, Dar Oum-El-Kitab, 2014, 63-65.

²¹⁵ Kalın, *İslam ve Batı*, 109-124.

Böylece Osmanlının bağımsızlık sistemi çökmüş, gittikçe kötüleşmişti. Artık Doğuda ve Batıda yüzyıllardır sürdürdüğü yetkinliğini kaybetmeye başlamıştı.²¹⁶

1.2.2. Oryantalist Karakteri

Oryantalistlerin bazı karakteristik özellikleri vardır. Özellikle İslam dini hakkında teorik okumalar sunan tiplerinde. Bunlar belli konular üzerinde çalışıp çeşitli neticeler ortaya koymaya çalışırlar. Bu teoriler genelde eski ve yeni olsun oryantalistlerin çalışmalarında tekrarlanmaktadır. Oryantalistlerin yöntemleri değişime uğrayıp belki başkalaşmış olabilir ancak tür pek değişmemiştir.²¹⁷

Oryantalistlerin genel olarak değindiği ve sunduğu bu konuları maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır:

1. Hz. Peygamber'in peygamberliğini eleştirmek. Eserlerinde bu konu etrafında dolaşmak.
2. Kur'an sîret ve sünnet gibi İslami kaynaklara eleştirel yaklaşmak. Müslüman araştırmacıların yazdığı kaynaklara itimat etmemek.
3. Müslümanlığın Doğuda ve Batıda yayılmasını ve genişlemesini kılıca dayandırmak.
4. İslam fetihlerinin bu kadar hızlı ve kolay olmasını jeostratejik sebeplere bağlamak. Böylece İslam'ın ve Müslümanların güçlü olduğunu değil karşısındaki Bizans ve Pers imparatorluğunun zayıflığını ima etmek.
5. İslam'ın diğer komşu dinlerden etkilenmesi ve onlardan birçok şeyi alması, kendine özgü bir din olmamasını savunmak.
6. Arap felsefe mirasının Arap harfleri ile yazılmış Yunan felsefesi olduğunu iddia ederek İslam felsefesini eksik görmek.
7. Doğuda ve Batıda medeniyet üretici insanlığın üstlendiği rolü ırk üzerinden akamete uğratarak yok saymak, Batının medeniyette olan katkılarını yükseltmeye çalışarak Doğunun rolünü görmezden gelmeye çalışmak.
8. İslam medeniyetinin rolünü yok sayarak Müslüman ilim adamlarının fikirlerini onların isimlerine nispet etmeden kullanmak. Veya Müslüman ilim adamlarının

²¹⁶ Ercüment Kuran, "II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1995, 107-111.

²¹⁷ Uzûrî, *Âliyyatu'l-menheci'l-istişrâkî fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 9.

açık olan isimlerini bozarak, İslam'ı ve Müslümanlığı çağrıştırmasını engelleyerek farklı bir isimde tanıtmak. Örnek olarak İbn Sînâ'ya (ö. 1037) "Avicenne" ve İbn Rüşd'e (ö. 1198) "Averroes" ismi ile dünyaya tanıtmışlardır.²¹⁸ Buradaki temel gaye Doğu kültürünü saklama çabalarıdır.

1.2.3. Oryantalist Psikolojisi

Oryantalistlerin psikolojik eğilimleri şu şekilde idi:

1. İlim için bu işi yapanlar.
2. Kendi şahsi ihtiyacından dolayı bu işi yapanlar.
3. Arapların ve Müslümanların insanlığa katkısından bahsedenler.
4. Oryantalist çalışmalarında önyargılı eğilime gelince bunlar Müslümanların problemlerini İslam'ın ilk ortaya çıkmasından beri ele alıyorlardı. Bu eğilim türü Batının Müslümanlara karşı garip ve yanlı tutumlarını sevk eden eğilimdi. Bu eğilimde uydurulmuş efsaneler, yalanlar, efsanevi şiirler, halk hikâyeleri, yaralayıcı hayali kulaktan kulağa aktarılmış birçok masallardan bahsedenler.²¹⁹

Orta çağ Avrupa'sı kendine yepyeni bir fikir inşa etmişti. Din ve coğrafya açısından kendisinden farklı olan bir dünya hakkında kendisine fikir ve hayaller üretti. Bu dönemin ilk zamanlarını araştıranlar şöyle bir gerçekle karşılaşırlar; cehalet, yalan, uydurma, iftira ve tahrip. Bu pozisyonu açığa çıkaran şey Hristiyanlığın birçok nüfuz bölgesinde yayılması ve yeni fetihlerle ortaya çıkan zaafllara yönelik rağbetin olması, böylece papazlar tarafından İslam çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan batıl inançların önemli rol oynamasıdır. Ayrıca Hristiyanlar İslam hakkında saçma sapan sözleri ve iddiaları yaydılar. Bunu özellikle Haçlı Seferlerinde İslam'ın askeri ve fikri mesajını söndürmek için yaptılar. Abdurrahman el-Bedevî (ö. 2002) "*Difâ'u 'an Muhammed*" adlı kitabında İslam ve Hz. Peygamber hakkında uydurulmuş bir sürü kötü hikâyeden bahsedildiğini yazmaktadır. Bedevî'ye göre en namuslu hikâyelerden bahseden ve düzgün diyebileceğimiz bir şekilde çalışan bir araştırmacı olarak Alman oryantalist Adriaan Reland'ı (ö. 1718) zikretmiştir.²²⁰

²¹⁸ Nevzat Bayhan, *Bilimler Tarih'inde Zirve İsim: Prof. Dr. Fuat Sezgin*, (2. Basım), Yafa Yayınları, İstanbul 2015, 56.

²¹⁹ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 72-73.

²²⁰ Bedevî, *Difâ'u 'an Muhammed*, 39.

Reland İslam'ın bilinmesi ve savunulması gerektiğini söyleyen tek kişidir. Onun görüşüne göre İslam hakkında konuşabilmek için Arapçayı ve Kur'an'ı bilmek gerektiğini söylemiştir. Ona göre oryantalist araştırmacıların söylediği sözlerin çoğu uyduruk şeylerdir. Aslında onun niyeti kendinden öncekilerin niyeti ile aynıydı ancak biraz farklılık vardı. Çünkü onun düşmanlığı “*temiz bir âlem*”den kaynaklanıyordu ve bunu böyle kabul ediyordu. Reland'a göre İslam ve Muhammed hakkındaki araştırmacılar ve yazdıkları gülünç şeylerdi ve hakikatten uzaktı. Ancak taassup sahibi Batılılar bu kişileri önemli addedip yazdıklarına da itibar ediyorlardı. Bu ise bir fecaatten başkası değildi.²²¹

Hatta oryantalizm çalışmasının gelişimi ilk öncüllerinin ardı sıra gelişti. Diğer programlar öncüllerin peşinden, eğilimleri takip edilerek yapıldı ve Doğu hakkında bir fikir elde edildi. Böylece yeni ekoller de kendini gösterdi. Oryantalistlerin fikirlerinden elde edilen kurgular ile toplumda yansımalar oluştu. Ta ki bu tasavvur kendini Batı edebiyatı ürünlerinde, hikâyeler, romanlar, şiirler, tiyatrolar, sinemalarda ve resimlerde kendini gösterdi. Böylece Batı Doğu hakkında ıskarta diyebileceğimiz düşünceleri gündeme getirerek bir Doğu olgusu oluşturdu. Ve bunu Müslüman aydınlar kendi elleriyle desteklemişti.²²²

Oryantalizm ilk dönemlerinde Arap yazılı kültüründen faydalanmaya çalıştı. Özellikle de ilmi olan yazılı kültürden istifade etti. Batının etkisi ve etkilenmesi tercüme büroları vasıtası ile olmuştur. Bu bürolar Arapçadan Latinceye, Latince'den de diğer dillere tercümeler yapıyordu. Bu sayede Arap ilimlerinin nakli Avrupa'nın orta çağ esirliğinden kurtulmasına vesile oldu. Böylece orada Rönesans hareketleri başladı. Avrupalı insanlar uyanışa geçti. Batılıların Haçlı Savaşları ile Müslümanların sürtüşmesi ve kaybetmesi onları Müslümanların bilgilerini elde etme hususunda harekete geçirdi. Bir zamanlar cahil bir toplum olan Avrupa böylece kendini yenileme fırsatı bulmuştu. İslam peygamberinin, İslam dininin ve İslam toplumunun tecrübelerini, kitaplarını ve ansiklopedilerini kendi ülkelerine akıttılar ve hala akıtmaya devam etmektedirler.²²³

²²¹ Bedevî, *Difâ'u 'an Muhammed*, 48.

²²² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, (3. Baskı), Ülken Yayınları, İstanbul 1992, 200.

²²³ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437.

Kur'an'ın Latinceye ilk tercümesinden itibaren Batılının muhayyilesinde Doğulu inatçı bir borçlu olarak çizildi. Onlara göre *ben bu kişi ile diyaloga geçebilir miyim?* sorusunu sordular. Bunu başaramayınca silah ile galip gelmeye çalıştılar, sonra da buna kalem ile savaşı eklediler. Bunun yapılaş şekli ise sistematik olarak fikri nakzetme olarak karşımıza çıktı. İlk oryantalist çalışmalarının gerçekliği masum değildir ve belli bir amaca hizmet etmektedir. Bu sistematik şekil daha sonra onu kabul etmeme ve devre dışı bırakmaya dönüşmüştür. Doğulu kişiler (Arap, Türk, Farisi vs.) Doğulu olmaları hasebi ile dışlandılar. Aynı Doğu Batıların gözünde bir anda merkezi bir öneme de sahip olmuştur. Bunun sebebinin derinliğinde Hristiyanlık vardı. Oryantalist fikrinin ana göstergeleri hücum etme, karşıdakini görmeme, İslam kültürünü inkâr etme, Batı kültürüne katkılarını inkâr etme ve İslam'ın ruhani değerlerine ve kutsallığına taan etme şeklinde kendini göstermiştir. ²²⁴

Oryantalist çalışmaları Avrupa'da makulleşmeden önce kilise adamların arkasında durduğu yalan ve iftiralarından dolayı görülmedik şekilde abartıya kaçmıştır. Avrupa kilisenin hegemonyasından kurtulduktan sonra durum biraz daha farklılık göstermiştir. Ancak temel düşüncelerde çok değişiklik olmamıştır. İlk dönem oryantalist fikirler haclı seferleri ile eş zamanlıydı. Son zamanlarda Oryantalist düşüncede değişen haclı ordularının yerini sömürgeciler almıştır. Bununla birlikte Oryantalistler ideallerini gerçekleştirmek için yeni ve çeşitli üsluplar benimsemeye başladılar. Çünkü şartlara ve zaman göre hemen şekil alabilen bir yapısı vardı. Oryantalist fikirler filimler, televizyonlar, resim sanatı ve çeşitli görsel sanatlara yerleşmeye başlamıştır. Ayrıca edebiyat, tiyatro, tarih, felsefe ve çeşitli kültürel ve bilimsel alanlarda kendini hissettirmiştir. ²²⁵

1.2.4. Oryantalistlerin Arap Diline Hâkimiyetleri

Oryantalistler vesika ve arşivleme konusunda çok çalışmışlardır. Arapça mahtutaları koruma ve onları fihrist haline getirme konusunda da çok gayretlidirler. Binlerce fihristi bu yöntemle önümüze çıkarmışlardır. Bu fihristler dünyanın çeşitli yerlerinde ki kütüphanelerde kitapları içermektedir. Özellikle Arap kültürünün

²²⁴ Yüksel Kanar, *Batı'nın Doğusu-Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2016, 56-57.

²²⁵ Sârdâr, *el-İstişrâk: Sûretu'ş-Şarkî fi'l-âdâbî ve'l-me'ârifî'l-insânî*, 17.

kaynaklarını tasnif edip vesikalandırmaya ve onları bütünüyle anlamaya yönelik büyük katkı sağlamışlardır. Düzenli ilmi bir yöntemle onları çalışmaya başlamışlardır.²²⁶

Seçilmiş Arap mahtutalarını temizleme, ayıklama ve tek bir mahtutayı toplama hususunda esaslı bir araştırmaya dayanması için tahkike önem vermişler ve onu geliştirmişlerdir. Ayrıca ilmi bir usulle onu tenkit etmek için bu işi önemsemişlerdir. Tek bir rivayetleri, iş için ayrı ayrı fihristler yapmışlardır. Örneğin; ayetler için ayrı fihrist, hadisler için ayrı fihrist gibi. Bu yaptıkları çalışmaları ise güzel bir basım ile basıyorlardı. Oryantalistlerin Arapların kültür ve edebiyatı tedvin çalışmalarına yönelik çalışmaları özel bir yöntemle ve çok iyi bir tetkik ile vesikalandırma ile karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır. Rivayetleri, isnatları, semâ usullerini, kıraat usullerini, icazetleri ve imzaları ortaya çıkarma hususunda çok iyi çalışmışlardır. Bunları vesikalandırıyorlar, kitabet ayarlarını ve yöntemlerini biliyorlar, tedvin yönteminin ayarlarını çok iyi biliyorlardı. Ve bu Arapça mahtuta ve tedvin eserler diğerlerinden ayırıyorlardı. Arap tedvinindeki bu önemli aslında çok da itibarlı bilgileri yansıtmıyordu.²²⁷

Oryantalistlerin kendi düşüncelerine yönelik başka çabaları da vardı. Bu kıymetli çabalarının bazıları şunlardır:

1. Oryantalistler Sâmi veya Aramice olsun bu tür dilleri elde etmiş ve bu dillere hâkim olmuşlardır. Aslında yaptıkları karşılaştırmalı bir dil çalışmasıdır. Sadece Arapçayı değil diğer dilleri de bilmeleri onlara müthiş bir avantaj sağlamaktadır. Bütün yakın doğu dillerini, onların kaidelerini, fıkhnı, sözlüklerini, lehçelerini, tarihlerini yazmışlar, onlar arasında yakınlıkları tespit etmişler, diğer diller ile bağlantılarını bulmuşlar, hiyeroglif ve çivi yazılarını çözmüşler, Finike ve Nebatî yazılarını öğrenmişler, tarihi akışı değiştiren kişilere böylece vakıf olmuşlardır.²²⁸
2. Oryantalistler insanlık kültürünü Sâmi veya Aramice diller açısından dillerin, sanatlara ve edebiyatlara etkisi üzerinde durmuşlar, usullerini çalışmışlar, aynı zamanda bu eski ilimlerden etkilenmişlerdir. Onlar ile etkileşim içinde olmuşlar, onları geliştirmişler ve onları kaynağından almayı tercih etmişlerdir. Hatta Yunan felsefe tarihi ve usulü, Süryani felsefe tarihi ve usulü, Arap felsefe

²²⁶ Bulut, "Oryantalizm", 428-437.

²²⁷ Ahmet Suphi Furat, "Avrupa Ülkelerindeki Arapça, Farsça ve Türkçe Yazma Eserlerin Katalogları", *Şarkiyat Mecmuası*, 0(9), 2006, 9-19.

²²⁸ Necib el-'Akkî, *el-Müsteşrikûn*, (4. Basım), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1980, 599.

tarihi ve usulü şeklinde çalışmışlar ve diğer dilleri de yazmışlardır. Tarih boyunca kelimelerin ilminin Müslüman toplumlarıdaki serüvenini öğrenmişlerdir. Dini kanunlar ile İslam fıkının benzerliklerini bulmuşlardır. Dünya medeni ve dini hukukunu mukayese etmişlerdir. Haçlı Seferleri tarihini yazarken Arap, Ermeni, Yunan ve Latin tarihçilerden de faydalanmışlardır. Daha sonra bu fikrin Araplara ulaşmasını, İslam felsefesinin Avrupa'ya etkisini çalışıp, dünya kültürüne İslam ve Arap kültürünü katmışlardır.²²⁹

3. Oryantalistler İslam kültürüne özellikle ilgi duymuşlardır. Onlar bu konuda dil, din, ilim, edebiyat ve sanat çalışmış, sadece bir sülaleyi çalışmış, bir dönemi çalışmış veya bir edibi çalışmıştır. Bunu yapabilmek için bir dili, belagatini ve onun fıkını iyi çalışmış olmak gerekmektedir. Bunları yapabilmek için öncelikle İslam dinini iyi bilmek gerektiğini biliyorlardı. İslam nasıl geldi, nasıl doğdu ve nasıl gelişti bunlar hakkında bilgi sahibi olmak gerektiğini biliyorlardı. Ayrıca tarihin, coğrafyanın etkisini bulmaları gerekmektedir. Öyle ki oryantalistler Cahiliye Şiirinde bahsi geçen otları bile incelemişlerdir. Bazıları Hamdaniler'e bakmış, bazıları Mütenebbi'yi, bazıları Nahda'yı incelemiştir. Şark kültürüne giren unsurlara bakmışlardır. Bu konularda olabildiğince ince eleyip sık dokumuşlardır. Çünkü onlar biliyorlardı ki fahiş hatalar, saptırmalar ve sapmalar Doğuluların gözündeki değerlerini düşürüyordu. Ayrıca Oryantalistlerin yazdığı bu eserleri dünyadan çeşitli devletlerden pek çok kişi okuyordu. Bunlar birbirlerini ya doğruluyor ya da yanlışlarını tespit ediyorlardı. Hatayı ne zaman bulursalar hemen doğrusunu yazıyorlardı. Bu yüzden Oryantalistler sürekli yeni çıkan kitapları takip ediyorlar ve onları şiddetli bir şekilde tenkit ediyorlardı. Bu tenkitler sebebi ile hatalardan arındırıldıktan sonra o kitapların yeniden basılmasını sağlıyorlardı. Bu sebeple bir kitabın defalarca basılmasından çekinmiyorlardı.²³⁰
4. Oryantalistlerin darb-ı mesel olabilecek kadar müthiş bir çalışma hırsları vardı. Öyle ki bir Oryantalist bir mahtutaya, bir kitabı tasnif etmeye, seri kitapları toplamaya, bir ansiklopediyi derlemeye ömrünü verebiliyor, bunu yaparken herhangi bir şekilde hiçbir yorgunluk veya bıkkınlığa kapılmıyordu.²³¹

²²⁹ el-‘Akîkî, *el-Musteşrikûn*, 600.

²³⁰ el-‘Akîkî, *el-Musteşrikûn*, 600.

²³¹ el-‘Akîkî, *el-Musteşrikûn*, 601.

5. Oryantalistlerin ve muasır Müslümanların hocalık yapmış Batılı üstatlarının asrın öne çıkan bu ilminde oldukça etkisi vardır. Bu etkiyi muasır Müslümanlara öğretme yöntemlerinde, medeniyetlerini tahkik etmede, tasnif etmede, akademide onu kıymetlendirme konusunda, dünyanın kültürünü özgür bir şekilde değerlendirmede görebilmekteyiz. Artık onlar üstatları olan oryantalistler tarafından devşirilmişlerdir. Bu tür devşirilmiş akademisyenler hak olduğunu zannettiği bir şeyi cüretkâr bir şekilde ama ilmi yöntemlerle dile getirebilmiştir. Müslüman muasır âlimlerinin hayatlarındaki ciddiyet de biraz oryantalistlerden kaynaklanmıştır. Müslümanlar bunu öğretim şekilleri olarak müesseselerinde göstermişlerdir. Özellikle de genel tarih kitaplarında bunu görebiliriz. Genel tarih alanında yazanlar Arap dili ve diğer dillerin eğitimini, edebiyat eğitimi, ilmi eğitim, teknik eğitim ve sanat eğitimi aldıktan sonra çalışmalarını yapmaya başlamışlardır. Coğrafyanın, siyasetin, ekonominin, toplulukların tabiatlarının tanınmasının, onların geleneklerinin, onların nerelere akıp gittiğinin ve nerelere yerleştiklerinin, vatanlarının, ahlaklarının, etkileşim alanlarının ve gelişmelerinin etkileri üzerinde çalışmalar yapmışlardır.²³²

Oryantalistlerin tevarüs ettikleri yaygın hataları bazen hemen anlayabilmekteyken bazı durumlarda bu hataları anlamamız mümkün olmamaktadır. Bu yüzyılda onların bu bariz hatalarından kurtulmaya çalıştıklarını gözlemleyebiliyoruz. Oryantalistlerin Klasik Arap Şiirine, İslam sanatlarına, tasavvufa ve İslam felsefesine dair yanlış anlamaları oldukça fazladır. Bu bariz hatalar önyargılı düşüncelerinin bir eseri olabilmektedir. Bu yüzden özellikle Müslümanlar oryantalistlerin İslam dini, kültürü ve medeniyetini ilgilendiren eserlerini dikkatli ve ilmi bir bakış açısı ile okumaları gerekmektedir.²³³

1.3. ORYANTALİZM VE MEDENİYETLER BULUŞMASI

Oryantalizm Doğu ile Batı medeniyetlerin arasında etkin olan çatışma alanlarından birisidir. Aslında oryantalizm medeniyetler arasında hangisinin daha hayırlı olduğunu seçebilmek için güzel bir vesiledir. Medeniyetler buluşması ıstılahı Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer dinler arasında ki en uygun anlayışa ulaşmak için

²³² el-‘Akîkî, *el-Musteşrikûn*, 602-603.

²³³ ‘Ali en-Nemle, *Dirâsâtu istişrâkî ve haqârî*, Câmi‘atu el-İmam Muḥammed b. Su‘ûd el-İslâmî, Medine 1993, 28-29.

ortak bir görüş gibi gözükmemektedir. İki tarafı birbirine yaklaştıracak uygun örnekleri bulabiliyorsak güzel bir vesile olarak da kalabilir. Medeniyetlerin buluşması kültürel diyalogda adalet şartını yerine getirerek sahil bir şekilde, dünya barışına katkı sağlayacak durumda da olabilir. Bu bazen siyaset, ilim, edebiyat, bazen de medeniyetler arası diyalog şeklinde gerçekleşmektedir.²³⁴

Gerçekte ise medeniyetler buluşması kendi dinlerine bağı devletlerarasında ortak bir anlayış platformu inşasına yöneliktir. Bu tür projeler genellikle akideye ve ibadete asla değinmez. Sadece evrensel değerler konusundan bahseder. Bu değerler toplumsal gelenek ve kültürler, uluslararası insan hakları, çocuk hakları ve kadın hakları gibi şeylerdir.²³⁵ Dinlerin doğaya, iklime bakışı ve buna benzer şeyler ile uğraşır. Medeniyetler diyalogu ancak medeniyetler ve çeşitli kültürler arasında olur. Tek bir medeniyet ve kültür arasında olmaz.²³⁶ Bunun zıddı medeniyetler çatışmasıdır. Bu görüş Amerikalı Yahudi mütefekkir Samuel P. Huntington'a (ö. 2008) aittir.²³⁷

Samuel P. Huntington 1992 senesinde medeniyetler buluşmasını inkâr eder bir şekilde bu fikrini dünyaya yaymıştır. Samuel P. Huntington medeniyetler arasındaki diyalogu asla kabul etmez. O muhtelif kültürleri de reddetmiştir. Ona göre İslam ve Çin medeniyeti Batı medeniyetini yerle bir etmesi gereken medeniyetlerdir. Artık bu tür düşüncelerin başı çekme dönemi geçmiştir. Bu bahsettiği medeniyetler şu anda dünya liderliğine namzettirler. Samuel P. Huntington'a göre Amerikalılara düşen görev bu iki medeniyeti bertaraf etmektir. Onların yok edilmesi gerekmektedir.²³⁸ Samuel P. Huntington bu fikri meşhur Amerikalı Oryentalist Bernard Lewis'in (ö. 2018) 1990 yılında yazdığı "*İslam Gazabının Kökleri*" adlı makalesinden almıştır.²³⁹

Medeniyetler diyalogu oryantalizmin yeni yüzü için aslında verimli bir tarla gibidir. Buradaki amaç güya çatışmayı ortadan kaldırmak ve medeniyetler arası geçişi kolaylaştırmaktır. Böylece önyargılı oryantalizm okuyucularını önyargılarından

²³⁴ Nâsiruddîn el-Esed, *Hivâru'l- hağârât*, Müessesetu'l-'Arabî, Amman-Beyrût 2004, 22.

²³⁵ el-Esed, *Hivâru'l- hağârât*, 23.

²³⁶ el-Esed, *Hivâru'l- hağârât*, 23-24.

²³⁷ Attia Alwishy, *Hivâru'l- hağârât*, Mektebetu'l-Menâri'l-İslâmiyye, Kuveyt 2001, 43.

²³⁸ el-Esed, *Hivâru'l- hağârât*, 22-27; Alwishy, *Hivâru'l- hağârât*, 6.

²³⁹ Mazin Motabagani, *Minhecu Müsteşriğ Bernard Lewis fî Dirâseti'l-Cenûbi'l-fikrî fî târihi'l-İslâm*, Câmî'atu el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Medine 1994, 58-101.

uzaklaştıracaktır. Bu sayede oryantalizm gizli sömürge planlarını İslam'ı savunuyormuş görüntüsü altında devam ettirebilmektedir.²⁴⁰

1.4. ORYANTALİZM VE KLASİK ARAP ŞİİRİ

Oryantalistler arasında Klasik Arap şiiri belli kişiler tarafından çalışılan konulardan biridir ve hala çalışılmaya devam etmektedir. Kur'an'ı Kerim'in Arapça olması bu konudaki çalışmalara ve hücumlara yoğunluk kazandırmıştır. Bu kişilerin eleştirilerine Cahiliye Şiiri doğrudan hedef olmuştur. Bu konuda eleştirel çalışmalar arttıkça buna tepki olarak İslam âlimlerinin çalışmaları da artmıştır. Bu çalışmaların yapılmasının gayesi onun gerçekliğinin anlaşılması ve gerekliliğinin ortaya konmasıdır.

241

Klasik dönem Arap şiiri sıradan bir sanat değildir. Aksine o Arapçanın azığı ve önemli bir unsurudur. Arapça bu şiirler üzerine kuruludur ve Kur'an onlarla tefsir edilebilmektedir. Onun sayesinde Arap dilinin incelikleri daha iyi anlaşılır. Bundan dolayı Arap şiirini korumak aslında Arapçayı korumak anlamına gelmektedir. Arap dilini korumak Kur'an'ı da korumak anlamına gelmektedir. Kur'an sadece Arap dilini korumakla kalmamış onun birliğini sağlamış ve tek şekilde derinlemesine araştırmıştır. Arap ülkeleri ne kadar farklı olursa olsun bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği birbiriyle uyumlu dil derinliği, sarf ve retorik özelliği olan ve dünyada en çok konuşulan dördüncü dil olma özelliğine sahip en eski dillerden birisidir.²⁴²

Margoliouth'un Arap Cahiliye Şiiri için yazdığı makalesi Arap Cahiliye Şiirine hücum eden ve onun varlığını inkâr eden en sistematik ilk araştırmadır. Onun fikirlerinin başka araştırmacılar izledi ve onun düşüncelerini geliştirdiler. Zaman içinde Margoliouth'u ve onun takipçilerini reddeden kitaplar da yazılmıştır.²⁴³

Batıda oryantalistler arasında yetişmiş ülkemizin güzide araştırmacılarının başında gelen Fuat Sezgin Klasik Arap şiiri ile tefsir ilminde *İstişhad* edenlerin Cahiliye Şiirinin mevsukiyeti konusuna erken dönemlerde başladıklarını söylemektedir. Ona

²⁴⁰ el-Esed, *Hivâru'l- haðârât*, 25-27.

²⁴¹ 'Abdurrahman Bedevî, *Dirâsâtu'l-müsteşrikin havle şihhati's-şi 'ri'l-Câhilî*, Daru'l- 'İlim li'l-Melâyîn, Beyrût 1979, 17-40.

²⁴² M. Nihad Çetin, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 276-309.

²⁴³ J. Buaben, *Image of the Prophet Muhammad in the West*, The Islamic Foundation, Leichester 1996, 51.

göre bu tefsir rivayetini yapan uzmanlar çıkmadan önce başlamıştır. Abdullah b. Abbas (ö. 687-88) tefsir yaparken Cahiliye Şiirlerinden örnekler getirerek tefsir yapabiliyordu. Hicretin ikinci ve üçüncü asrında müfessirler bu yolu takip ettiler. O halde diğer râvîlere yapılan “*Cahiliye Şiirini uydurdu*” düşüncesi İbni Abbas’a söylenemez. Daha sonra gündeme getirilen *intihal problemi* tarih ilmini ilgilendiren bir problemidir. Çünkü Cahiliye şiirinin güvenilirliği hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Bu konuda birçok çalışmalar yapılmıştır. Divanlar yazılmış ve naslar tahsis edilmiştir. İtiraz eden kişilerin gündeme getirdikleri konularda düzinelerce çalışmalar yapılmıştır.²⁴⁴

Bunlar arasında Cahiliyede tevhid inancı, kabilelerin lehçeleri, tek dil meselesi ve râvîlerin güvenilirliği konuları da mevcuttur. O halde Klasik Arap şiiri hala devam eden bir gündemdir. Nitekim Arap dili ilimlerinin hepsi Cahiliye Şiirinden istifade etmektedir. Arap ahbarı, adetleri, gelenekleri, güzel örnekleri ve Arapların güzel secileri oradan çıkarılmıştır. Arap şiiri Cahiliye döneminde, Asr-ı Saadette, Emeviler ve Abbasîlerde şairlere ilham vermiştir ve günümüzde de modern şairlere ilham vermeye devam etmektedir.²⁴⁵

Klasik Arap şiiri ile ilgilenen Oryantalistlerden ve fikirlerinden geniş bir şekilde ikinci bölümde bahsedeceğimiz için şimdilik bu bölümde bu kadar ile yetiniyoruz.

1.5. ORYANTALİZM VE DİNLER

Orta çağ Batısının en temel problemlerinden biri İslam hakkındaki bilgileri ilk elden kaynaklara dayanarak almamasıdır. Hristiyan dünyası İslam dinini hep bir rakip olarak algılamış, güçlü bir medeniyet ve kültür üreten İslam karşısında ondan etkilenecek çok sıkı ilmi bir programa tabi olmuştur. Gerçekte bu gelişmeler Yahudi düşüncesini de etkilemiştir.²⁴⁶

Orijinalinde aynı köklere bağlı olmasına rağmen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet arasında ilk başlangıçta misyoner ve sömürgeci faaliyetleri başlatan ve rekabet gücünü geliştirmek isteyen Hristiyan dünyası evrensel bir söylem ile oryantalizmi her yönden desteklemiştir. Zaman içerisinde Roma kültürü ile bir araya gelen Hristiyanlık

²⁴⁴ Fuat Sezgin, “Orijinallik ve İntihal Arasında Eski Arap Şiiri”, (trc. H. Taşdelen), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 5(5), 1993, 315.

²⁴⁵ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 84-93.

²⁴⁶ Kalın, *İslam ve Batı*, 45-46.

artık insan ve iktidar etkileri taşıyan bir din görüntüsüne bürünmüştür. Kilise cenneti yabancı memleketlerde vaat eden misyoner bir algı ile dini taşıma görevini adaletten yoksun kişilere vermekte bir beis görmemiştir. Böylece Batı din ve iktidar ortak ilişkileri sonucunda oryantalizm hakkında farklı bir söylem geliştirmiştir.²⁴⁷

İslam Yahudi ve Hristiyanları tevhid inancını zedelediği için eleştirmiş ancak hiçbir zaman onlara karşı hukuksuz davranmamıştır. Her zaman dini özgürlükleri ellerinde olmuştur. Bu yüzden İslamiyet Hristiyan ve Yahudiler arasında hızla yayılmış ve etkili olmuştur. İlerleyen dünya koşullarının bu etkiyi kırması ve yeniden kendi dinlerinin hâkimiyeti için oryantalistlerle iş birliği içine girmişler ve bu hedefleri doğrultusunda direk İslam karşıtı faaliyetleri organize etmişlerdir.²⁴⁸

1.5.1. Oryantalizm ve Yahudilik

Batıda İslam algısı genellikle Hristiyanlık üzerinden incelenmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından oluşturulan oryantalizmin çıkış tarihi Emeviler ile ilişkilendirilirken, oryantalizm düşüncesi Hristiyan din âlimleri ve papazların İslam hakkındaki olumsuz görüşleri üzerinden şekillendirilmiştir. Orta çağda oluşturulan bu menfi algı Hristiyan geleneği ile birleştirilerek günümüze kadar devam edegelmiştir.²⁴⁹

Ancak Yahudi geleneğe ait bir oryantalizmden söz edilmemiş olması oldukça ilgi çekici gözükmemektedir. Belki de bunun sebebi Yahudi oryantalistlerin modern döneme kadar ilmi çalışmalarda öne çıkmamaları olabilir. Belki de sürekli baskı altında kalan Yahudilerin dünya çapında böyle bir tartışmaya girerek dikkatleri kendi üzerlerine çekmemek istemesi de olabilir. Bu konuyu daha iyi anlamak için Alman oryantalizmini incelememizde fayda olacaktır. Alman oryantalizminde 19. yüzyılda başlayan İslam ve Kur'an çalışmaları Yahudi oryantalistler ile gündeme gelmiştir. Bu yüzyılda oryantalizme sürekli akademik farklı çalışmalar ekleniyordu ve filolojik olarak yapılan Kitab-ı Mukaddes'in tenkidi bunlardan biriydi. Bu filolojik tartışmalar sonucu Tevrat'ın beş kitabının farklı zamanlarda yazıldığı ve Sina dağında gelmediği ortaya çıkarılıyordu.

250

²⁴⁷ Said, *Oryantalizm*, 16.

²⁴⁸ Kalın, *İslam ve Batı*, 49-56

²⁴⁹ İbrâhîm Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, (6. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2016, 67.

²⁵⁰ Salime Leyla Gürkan, *İbrâhîm'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2019, 219.

Doğal olarak Yahudiler bu bilgiden oldukça rahatsız olmuşlardı. Eski Ahit dersleri bile Hristiyan din âlimleri tarafından verilirken akademi dışındaki Yahudi araştırmacıların yaptıkları tarihi çalışmalar görmezden de gelinebiliyordu.²⁵¹

Filolojik çalışmalar ile öne çıkan Yahudi oryantalistler İbranice, Arapça, Süryanice ve Aramice gibi dilleri karşılaştırmalı olarak incelemişler, tespit ettikleri benzer kelimeler ile İslam ve Hristiyanlığın kökenine dair tezler ileri sürmüşlerdir.²⁵²

Yahudiler tarih-filoloji konusunda ve yöntemlerinde oldukça uzman oldukları için kendi dinlerini rahatlıkla savunmuşlardır. On dokuzuncu yüzyılın en önemli Oryantalistlerinden sayılan Alman Yahudisi Abraham Geiger (ö. 1874) hazırladığı doktora tezinde Kur'an ile Yahudi kutsal metinler arasındaki benzerliklere dayanarak İslam'ın Yahudilik kökenli olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmasında Geiger hem Yahudiliğin üstünlüğünü ispatlamaya hem de Hristiyanlığı aşırı uçta göstermeye çalışmıştır. Ona göre Hristiyanlık Yahudilikten sapmışların kurduğu bir dindir. Geiger'in bu çalışmaları oldukça ses getirmiş ve yeni bir alan olan köken literatürünü oluşturulmuştur.²⁵³

Yahudi oryantalistlerin İslam ile ilgilenmelerinin en önemli tarafı kendi kaynaklarına inmek, dini geleneklerini daha iyi kavramak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden de Sami dil ailesinden olan Arapçaya karşı bir ihtiyaç hissetmekteydiler. Böylece onlar kendi müşkül kelime ve kavramlarını Arapçadan aldıkları destekle çözebilmekteydiler.²⁵⁴

Diğer yandan Yahudi oryantalistler Hristiyan oryantalistler gibi İslam hakkında çok keskin konuşmuyor hatta Hz. Peygamber hakkında olumlu şeyler de söylüyorlardı. Bunun temelinde yatan sebep Yahudiliğin Hristiyan Avrupa karşısında konumlandırılmaya çalışılmasıydı. Çünkü o dönemlerde Avrupa'da menfi bir Yahudi algısı mevcuttu. İnanç ve öğretileri nedeniyle önemli bir muhalefet konumunda olan Yahudilik kilise için bir tehlike idi.²⁵⁵

²⁵¹ Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire*, Chambridge Uni. Press, Chambridge 2009, xxiv.

²⁵² Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire*, 294.

²⁵³ Necmettin Salih Ekiz, "19. Yüzyıl Alman-Yahudi Oryantalizminde İslam Algısı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), Haziran 2022, 10.

²⁵⁴ Ekiz, "19. Yüzyıl Alman-Yahudi Oryantalizminde İslam Algısı", 19.

²⁵⁵ Abraham Geiger, *Judaism and Its History*, The Bloch Publishing Co. New York 1865, 355.

Yahudi oryantalistler Hristiyanlığın ve İslam'ın köklerini araştırırken muhtemel şu sebeplerle sarılmışlardır:

1. Yaşadıkları dönemde Yahudi karşıtlığına dur demek.
2. Hristiyanlık çalışmaları yaparken Yahudilik çalışmalarını da akademiye sokmak.
3. Asimilasyona uğrayan Yahudilere öz benliklerini geri kazandırmak. Çünkü onlara göre Yahudilerin tekrar gerçek dinin Yahudilik olduğuna inanmaları gerekiyordu.²⁵⁶

Müslüman İspanya Yahudiler için çok önemli bir dönem olmuştur. Çünkü Yahudiler en müreffeh dönemlerini Endülüs'te yaşamışlardır. Bu yüzden aynı dönemi tesis etmek için on dokuzuncu yüzyılda çok çalışmışlar, çalışmalarında bu döneme sıklıkla değinmişlerdir. Özellikle Alman Yahudisi olan oryantalistler bu sebeple İslam'dan sempati, Hristiyanlıktan ise antipati ile bahsetmişlerdir. Onlara göre Yahudiliğin güzel anlaşılması İslam'ın güzel anlaşılması ile olacaktır. Çünkü onlara göre İslam'ı meydana getiren din Yahudilikti.²⁵⁷

1.5.2. Oryantalizm ve Hristiyanlık

İlk dönem oryantalistlerin tutumlarını anlamak için İslam'a bakış açılarını bilmek bize bu konuda yardımcı olacaktır. Onların İslam'a olan yaklaşımlarını şekillendiren şey Hristiyan olmalarıdır. Bu yüzden Hristiyanlığın diğer dinlere nasıl baktığını anlamamız konuyu aydınlatmamız açısından önemlidir. İlk dönem oryantalistler kendi dinlerinin bakış açısı ile olaya yönelmişler ve araştırmalarını bu önyargı ile gerçekleştirmişlerdir. Asıl önemli ayrıntı ise oryantalistlerin çoğunun dindar Hristiyan ailelerin fertleri olmaları, daha da ilerisi kiliselerde papazlık ve vaizlik yapan kişilerden oluşmalarıdır.²⁵⁸

Bu önyargının kilise tarafından dayatılan şu kaidelerle ilişkisi vardır:

1. Onlara göre semavi dinlerin sonuncusu Hristiyanlıktır ve ondan sonra başka din gelmeyecektir. Hz. İsa'nın yani tanrının oğlunun çarmıha gerilmesi ile bir mutabakat sağlanmıştır. Bu yüzden de yeni bir dine ihtiyaç kalmamıştır.

²⁵⁶ Ekiz, "19. Yüzyıl Alman-Yahudi Oryantalizminde İslam Algısı", 11.

²⁵⁷ Aaron Hughes, *Stuating Islam: The Past and Future of an Academic Discipline*, Sunny Press, New York 2013, 20.

²⁵⁸ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 22.

2. Hz. İsa tanrının oğlu olduğuna göre ona da bir tanrı olarak iman edilmek zorundadır.
3. Hz. İsa ile birlikte zirveye ulaşan Hristiyanlık dini dışında kalan diğer dinler batıldır, peygamberlik iddiasında bulunanlarda yalancı ve sahtekârdır.²⁵⁹

Bu sebeplerden dolayı Hristiyanlıktan sonra ortaya çıkmış olan İslamiyet'e karşı tutumları son derece menfi ve onu yok etmeye yönelik olmuştur. Haçlı seferlerinin temelinde de bu duygular yatmaktadır. Kindar papaların ve din adamlarının Haçlı Seferlerinin arkasında olduğu Batı tarafından da çok iyi bilinen bir gerçektir.²⁶⁰

İslam hakkında ilk yanlış bilgileri yayan Hristiyan din adamları, daha Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkmışlardır. Aziz John (Yuhannâ ed-Dımaşşî) (ö. 749) İslam ve Peygamberimiz hakkında menfi düşünceleri ortaya atanların başında gelmektedir. Ona göre Hz. Peygamber sapıklıklarını örtebilmek için vahiy uydurmasında bulunmuştur. Ayrıca İslam'ın yayılmasının sebebi kılıç zoru ile olmuştur. Onun İslam'a karşı başlattığı bu iftiralar ve olumsuz düşünceler başarıya ulaşmış, dönemin oryantalistleri üzerinde etkili olmuş ve farklı tezahürleri ile olmaya devam etmiştir. Asıl ilginç olan bazı din adamlarının İslam ülkelerinde eğitim almış olmalarıdır. 999 yılında Roma'ya papa olarak seçilen Fransız rahip Jerbert, Pierrele Aenreeve (1156-1192) ve Gerard Gremone (1114-1187) gibi Oryantalist-papazlar Endülüs medreselerinde eğitim görmüş ve ülkelerine döndükten sonra İslami ilimler öğretimine zemin hazırlamışlar, Arap dili ve kültürünü öğreten çok önemli enstitüler kurulmasına öncülük etmişlerdir. Cluny Manastırı rahiplerinden Aziz Peter (ö. 1156) İspanya kralı tarafından görevlendirilmiş, İslam hakkında entelektüel araştırmalar yapmış, ülkesinde bir tercüme ekibi kurarak Arapça kaynakların İspanyolcaya çevrilmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁶¹

Aziz Peter İslam aleyhinde yapılan çalışmaların aslında Müslümanları etkilemeyeceğini çok iyi bilmektedir. Ama onun asıl gayesi döneminde çok çabuk yayılan İslam aracılığı ile Müslümanların, Hristiyanların aklına girip din değiştirmelerine engel olmaktır. İlk başlarda kendi vatandaşlarını korumak için yapılan

²⁵⁹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 23.

²⁶⁰ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 23.

²⁶¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 23.

girişimler zamanla değişmiş, hedefleri Hristiyan ülkelerin zenginleşmesi ve siyasal olarak güçlenmesi olmuştur.²⁶²

İslam'ın yükselişini iftiralar ile önleyemeyen Hristiyan papazlar bu defa silahlı mücadele yöntemini benimsemiş ve benimsetmişlerdir. Bunun sonucu Haçlı Seferleri ortaya çıkmıştır. 1095 yılında Papa Urban (ö. 1099) Müslümanları lanetli kavim olarak görmüş ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra gömüldüğü yerin bu lanetli kavimden kurtarılmasını emretmiştir. Bu papazlar ilk elden İslam hakkında doğru bilgilere sahip olmalarına rağmen bilinçli bir şekilde yanlış bilgiler vermeye devam etmiştir. İslam dini ile mücadele edebilmenin ilk şartı olarak dil okulları açılmasını savunan Roger Bacon (ö. 1292) ve Raymond Lull (ö. 1316) gibi din adamlarının talepleri 1312'de toplanan Viyana Konsili'nde kabul edilmiş ve Batı Kilisesi'nin resmi politikası olmuştur. Paris, Avignon (Fransa), Oxford (İngiltere), Bologna, Roma (İtalya) ve Salamanka'da (İspanya) Arapça, İbranice, Grekçe ve Süryanice kürsülerde bu tarihlerde kurulmuştur.²⁶³ Bu yüzden bazı araştırmacılar bu tarihleri oryantalizmin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.²⁶⁴

Bu çalışmalar neticesinde Batı, İslam hakkında pek çok bilgiye ulaşmış ve bu veriler günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür. Kilise putperest dinleri rakip görmediği için tüm gayretini İslam aleyhine çevirmiş, hatta Cambridge Üniversitesi Arapça Kürsüsünün ilk Arapça Profesörü olan Abraham Wheelock (ö. 1653) ilk akademik faaliyet olarak Kur'an'ın reddine yönelik bir eser kaleme almıştır. Her ne kadar bizzat gidip yerinde görmelerine rağmen bu oryantalistler İslam hakkındaki eleştirel genel düşüncelerini değiştirmemişler, aksine misyonerler ve oryantalistler gizli bir şekilde yardımlaşmaya devam etmişlerdir. Çünkü onlara göre 18. ve 19. Yüzyılda siyaseten zayıflayan Müslümanlar zamanla dini ve manevi açıdan da kısa sürede çöküş yaşayacaklar ve böylece Hristiyanlığa dönmeleri mümkün olacaktır. Böyle oryantalistler yaptıkları akademik çalışmalarla misyonerlerin dualarına destek olmaktadır.²⁶⁵

²⁶² Yücel Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife Dergisi*, Sayı: 3, 2002, 18.

²⁶³ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 26.

²⁶⁴ M. Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm ve Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Işık Yayınları, İzmir 1993, 8.

²⁶⁵ A.L. Tibawi, *English Speaking Orientalists*, Orientalism, a Reader, (ed. Alexander Lyon Mcfie), New York 2000, 58-61.

Kilise tarafından açılmış olan bu dil okulları zaman içerisinde George Sale (ö. 1736) gibi çok yönlü oryantalistleri yetiştirecektir. Sale yaptığı Kur'an çevirisi ile Oryantalist araştırmalar sahasına çok önemli bir katkı sunmuştur. 1734 yılında basılan bu tercüme Avrupa dillerinde bir bütün olarak yapılan ilk tercüme özelliğini korumaktadır. Bu tercüme esas alınarak Fransızca, Almanca ve Polonya diline çevrilmiştir. Yapılan bu Kur'an tercümesinin girişinde yine peygamberimize pek çok iftira içeren bilgiler mevcuttur. Ama Sale bunun bir hikmet içerdiğinden ve tanrısal bir uyarı olduğundan da bahseder. Kitabın ismi de manidardır. “*The Coran or Alcoran of Mohammed*” yani “*Kur'an veya Muhammed'in Kur'an'ı*”. Tanrının bir uyarısı olan İslam'a karşı Sale kitabının başında Müslümanları Hristiyanlığa davet metotlarını da anlatmaktadır.²⁶⁶

İslam'ın büyük bir hızla yayılması ve Hristiyanlığı tehdit etmesi dindar ve Batılı din adamlarını araştırmaya sevk ettiği bir gerçektir. Zamanla bu durum İslam ülkelerini sömürgeleştirme arzusuna dönüşmüş, çeşitli ticari sebeplerle yüz değiştiren oryantalist çalışmalar siyasi sebeplerin de olgunlaşması ile daha farklı mecralara kaymıştır. Az bir kısmı ise ilmi sebeplerle ilgilenmişlerdir. Ancak tüm bu gelişmeler Hristiyan Batı dünyasının İslam'a olumsuz bakış açısını yine de çok değiştirmemiştir.²⁶⁷

1.5.3. Oryantalizm ve İslamiyet

Oryantalizmin İslam ile ilgili kısmına baktığımızda pek çok oryantalistin İslam hakkında eserler kaleme aldığını görmekteyiz. Bunları konular başlığı altında toplarsak şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Hz. Peygamberin hayatı, daveti ve peygamberliği.
2. İslam inancı.
3. Kur'an ve hadisi içeren İslam Hukuku
4. Tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi İslami ilimler.
5. Hilafet ve kanun sistemi.
6. İslam tarihi boyunca ortaya çıkan fırkalar, tarikatlar.
7. Müslümanların dünya görüşü.

²⁶⁶ George Sale, *The Coran or Alcoran of Mohammed*, Londra 1876, vi-xii.

²⁶⁷ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 37-38.

8. Arap dili, kültür ve edebiyatı.
9. İslam tarihi ve medeniyeti.
10. İslam'ın diğer semavi dinler ile ilgisi.²⁶⁸

Genel olarak oryantalistler kitap, sünnet ve içtihat konularına insan uydurması olarak bakmışlar, söz konusu İslam hukuku olunca bunun Roma hukukundan alındığını bile söylemişlerdir.²⁶⁹

İslam hukuku ve inancı hakkında uydurulan şüpheler, kaza, kader ve daha birçok mevzuda konuyu tartışmalar ve münakaşalar boyutuna çekerek İslam'ın batıl bir din olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.²⁷⁰

Hilafet konusu ve bidatler hakkında söylenen sözler, kelimcilerin fikirleri, Kur'an'ın yaratılmışlığı konusunda Mutezile ile olan münakaşalar, Müslümanlar arasında neredeyse unutulmuş ancak İslam tarihinde bulunan ve karmaşık görünen konular hep onların ilgisini çekmiştir. Hele hele İslam ahlakının en güzel örneklerini barındıran tasavvufa karşı olayı tarikatlar ve siyaset alanına hapsedmeleri, tarikatlar üzerinde çalışmalarına sebebiyet vermiştir.²⁷¹

Oryantalizmin İslam ile ilgi hedefleri anlaşıldığında ilişkisi de anlaşılmış olacaktır. Bu hedefler kısaca şöyledir:

1. İslam'ın geçersiz bir din olduğunu kanıtlamak. Onlara göre dünya kılıç zoru ile İslam'a girmiştir. Kan akıtma, katliam ve savaşların simgesi olan bir dindir ve bu yüzden mücadele edilmesi gerekmektedir.
2. Hz. Peygamberin gerçek bir peygamber olmadığını ispatlamak. Onlara göre kitap ve sünnet tamamen onun uydurmasıdır.
3. Arap dilini, kültürünü değiştirip bozmak. Bu dile karşı sürekli küçümseyici bir tavır sergilemek ve Arapların dinlerine olan gücünü zayıflatmak. Bu yüzden Arap dilinin temeli olan Cahiliye Şiirini araştırmışlar ve Müslümanları İslam dininden nitelikli bir şekilde uzaklaştırmaya çalışmışlardır.²⁷²

²⁶⁸ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 32-33.

²⁶⁹ Muhammed el-Gazâlî, *Difâ'u 'ani'l-'akîde ve's-şerî'a dıddê metâini'l-müsteşrikin*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kâhire 1965, 78.

²⁷⁰ el-Ğazâlî, *Difâ'u 'ani'l-'akîde ve's-şerî'a dıddê metâini'l-müsteşrikin*, 112.

²⁷¹ el-Ğazâlî, *Difâ'u 'ani'l-'akîde ve's-şerî'a dıddê metâini'l-müsteşrikin*, 112.

²⁷² Huseyn, *el-İslâm ve'l- ĥadâretu'l-Ğarbiyye*, 217-220.

İslam söz konusu olunca oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerini arkasına almıştır. İslam topraklarına baktığımızda oryantalistlerin görüşlerinin misyonerlerin kurduğu hastane, kolej, üniversite, kuruluş ve kulüpler içerisinde yoğun bir şekilde aktif olduğunu görürüz. Oryantalist ruhbanlar ve misyonerler ile gelişen oryantalizm, sömürgecilik ile günümüze kadar ulaşabilmiştir.²⁷³

Eğitim ile devam ettirilecek bir görüş elbette daha geniş kitlelere ulaşacaktır. Bu minvalde misyonerler ile iş birliği yapan oryantalistler hedef ve prensiplerini daha iyi oturtmak için dünya çapında bir eğitim hareketine girişmişlerdi. İşte bunlara bazı örnekler:

1. Aybe Koleji (Lübnan)
2. Robert Koleji (İstanbul)
3. Amerikan Üniversitesi (Beyrut)
4. İnciliye Fakültesi (Suriye)
5. Amerikan Üniversitesi (Kâhire)
6. Gordon Fakültesi (Sudan-Hartum)
7. Aziz Yusuf Üniversitesi (Lübnan)
8. Fransız Fakültesi (Pakistan-Lahor)²⁷⁴

Oryantalistler bu işin canlılığını diri tutabilmek için çok çalışmışlardır. Dönemlerinde çok ses getiren kongreler düzenlemişler ve bunları özellikle İslam ve Doğu beldelerinde yapmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Kâhire Kongresi-1906
2. Beyrut Kongresi-1911
3. Hindistan Löknö Kongresi-191
4. Kudüs Kongresi-1924
5. Kudüs Kongresi-1935
6. Cakarta Dünya Kiliseler Kongresi-1975

Daha sonraları oryantalist gruplar arasında Avrupa, Amerika ve dünyanın her yerinde oryantalizm kongre ve sempozyumları yapılmaya devam etmiştir. Bu kongre ve

²⁷³ el-Ğazâlî, *Difâ'u 'ani'l-'akîde ve's-şerî'a dıdde metâini'l-müsteşrikin*, 13-14.

²⁷⁴ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 49-50.

sempozyumlar oryantalistlerin hedeflerini gerçekleştirme çabalarını ölçmek ve mevcut problemlerini görüşmek için düzenlenmektedir.²⁷⁵

1.6. ORYANTALİZM VE SİYASET

Oryantalizm tarihi boyunca birçok Batılı ülke ortak siyasetler gütmekle birlikte farklı siyasette gütmüşlerdir. Kendi yetiştirdikleri çok yönlü oryantalistlerin de yardımı ile özellikle İslam ülkelerinin siyasetine müdahil olarak buralarda hem misyonerlik faaliyeti hem de sömürgecilik yapmışlardır. Tüm dertleri kendi dinlerinin ve ülkelerinin menfaatlerini gözetmek olan bu devletler, aynı zamanda İslam ülkelerinin maddi ve manevi kaynaklarını da ele geçirmek için bir yarış içinde olmuşlardır. Bu devletlerin başında özellikle İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, Almanya, Rusya ve daha sonraları oryantalizme yeni bir çehre kazandıran ABD gelmektedir. Siyasetlerini daha ziyade İslam şeriatı ve Hz. Peygamber'in bıraktığı miras üzerine kurgulayan bu devletlerin ilk yaptığı şey, Müslüman devletlerine ayrılık tohumları ekmeye çalışmak olmuştur.²⁷⁶

18. yüzyıldan itibaren Hristiyan devletler teolojik olarak oryantalist faaliyetlerin yardımı ile üstünlük sağlamış, Doğu üzerinde baskın bir politika izlemiş ve kendi lehlerine durum değişmiştir. Bu dönemde etkin olan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin siyaseti İslam'ı ve Müslümanları eleştirerek iyi olan yönlerini karalamak ve örtmektir.²⁷⁷ İslam aleyhinde bunca karalama olmasına rağmen İslam'dan olumlu etkilenenler de olmuştur.²⁷⁸

Batının İslam ülkelerinde güttükleri siyaset için İslam siyaset yazarı Asaf Hüseyin'in maddeler halinde yazdığımız şu düşünceleri bizi oldukça aydınlatıcı niteliktedir:

1. Sömürgeci ülkeler Müslüman ve Müslüman olmayan topraklarda ticari şirketler kurdular. Özellikle Müslüman ülkeler ana ilgi odağıydı.
2. Avrupalı ticari şirketlerin siyasi boyut kazanması uzun sürmedi.

²⁷⁵ Muhammed el-Behiy, *el-Fikru'l-İslamiyyü'l- hadîş ve şılatuhu bi'l-isti'mâri'l-Ğarbiyye*, Mektebe Vehbe, Kâhire 1975, 471.

²⁷⁶ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 83.

²⁷⁷ Mustafa Sibâî, *Müşteşrikler ve Hedefleri*, çev: Kemal Çobanbeyli, Sinan Yayınları, İstanbul 1971, 38.

²⁷⁸ Osman Türer, "İslam Tasavvufunun Ortacağ Avrupası'ndaki İzleri ve Tesirleri", *XI. ve XVIII. yüzyıllar İslam-Türk medeniyeti ve Avrupa: Uluslararası Sempozyum Kitabı (24-26 Kasım 2006)*, TDV-İsam Yayınları, 2007, 365.

3. Bu bölgelerdeki kullanılmamış hammaddelerin talan edilmesi, tekelleşme ve kârın devamlılığı için siyasi kontrolü ele geçirmeyi gerekli kılıyordu.
4. Avrupalıların bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi çıkarları gelişirken bir taraftan da kültür, dil ve dinleri hususunda ilgileri de arttı.
5. Seyyahların ve ilim adamlarının yazdığı yazılar her yerde yayınlanmaya başladı.²⁷⁹

1.6.1. İngiliz Oryantalizmi

İngilizlerin oryantalizmi oryantalizmin en etkin ve baskın türlerden biridir. İngiliz Oryantalizmi sömürgeci, askeri, ticari ve kültürel etkileşimlere en fazla önem veren ve en köklülerinden biridir. İngiliz oryantalizmini II. Haçlı Seferlerinin hemen sonrasında 1158 yılı ile tarihleyebiliriz. İngiliz oryantalizmi sadece bununla kalmamış, misyonerlik ve sömürgeci çalışmalarda da en ön safta yerini almıştır. On yedinci yüzyılın başlarında İngiliz seyyahlar Doğuya düzenledikleri yolculuklarla İslam dünyasına olan ilgiyi artırmışlar, böylece oryantalistlerin ciddi araştırmalar yapmalarına vesile olmuşlardır. Arap ve İslam ilimlerinin temeli bu dönemde atan kişi William Bedwell'dir (ö. 1632). Bedwell sayesinde 1632'de hem Cambridge hem de bir yıl sonra Oxford'da Arapça kürsüleri kurulmuş, *The Arabian Trudgman*'ı yazarak Arabiyat araştırmalarına çok önemli bir kaynak kitap kazandırmıştır. Bu eser seyyahların ve tüccarların kullandığı Arapça kelime ve deyimleri kapsamaktadır.²⁸⁰

Bir başka ünlü oryantalist Edward Pococke'dir (ö. 1691). Pococke'nin en büyük özelliği Arapça yazma eserleri satın alıp kendi kütüphanesine eklemesi ve kendinden sonraki araştırmacılara bir miras bırakmasıdır. Dört yüz yirmi civarında yazma eserin bulunduğu arşivinin tamamını Bodleian Kütüphanesine bağışlamıştır. Pococke gibi pek çok oryantalistin yazma eserlerini bağışladığı bu kütüphane, oryantalist çalışmalarda çok faydalı olmuştur.²⁸¹

İngiliz oryantalizmini bir müessese haline getiren en önemli şahsiyet ise Sir William Jones'tir (ö. 1794). Ondan önceki oryantalistler ferdi çalışmalar yaparken Jones

²⁷⁹ Asaf Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", (Çev.: Muhib Bedirhan), *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (2. baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 1989, 18-19.

²⁸⁰ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 48-49.

²⁸¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 49.

bu alanda çalışacak kurumların temelini atmış, özellikle tasavvuf alanında otorite haline gelmiştir. Hatta Suriyeli bir Arabı kendisine özel hoca olarak tutup kendisinin Arap dilini ne kadar ciddiye aldığını ispatlamaya çalışmıştır.²⁸²

Otorite ve işi ciddiye alan bilim adamlarının kendisine kattığı maddi ve manevi yardımlarla bu pozisyona gelen İngiltere, oryantalizm hakkında çok canlı bir performans sergilemiş ve bunun için pek çok oryantalist merkezler kurmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Oxford Üniversitesi-1167.
2. Cambridge Üniversitesi-1257.
3. St. Andrews Üniversitesi-1311.
4. Edinburg Üniversitesi-1583.
5. Tirinity Koleji-1592.
6. Londra Üniversitesi-1828.
7. Durham Üniversitesi-1838.

İngiltere kendi ana karasında bu merkezleri açmakla kalmamış, sömürgesi olan ülkelerde de pek çok merkez kurmaya devam etmiştir. British Museum’da, British Library’de, Londra Üniversitesi kütüphanesinde, Afrika ve Doğu Araştırmaları Okulu’nda İslami İlimler, Arapça, Doğu tarihi ve medeniyetleri ile ilgili pek çok yazma eser ve tasnif bulunmaktadır. Ayrıca oryantalizm konusunda pek çok aylık ve yıllık dergiler çıkartmışlardır. İngiliz oryantalizmi en parlak dönemini on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda sömürge faaliyetlerini yürüttükleri zamanlarda yaşamıştır.²⁸³

1.6.2. Alman Oryantalizmi

Almanya İslam medeniyetine ilk ilgi gösteren ülkeler arasındadır. Müslümanlarla olan ilişkileri 1147 yılında düzenlenen II. Haçlı seferine kadar uzanır. İlk Alman oryantalist çalışmaları 1582 yılında Jacop Cristmann’ın (ö.1613) Arap harflerini matbaalarda kullanması ile başlamış oldu. Cristmann Heidelberg Üniversitesinde bulunan Arapça felsefe ve tıp kitaplarını Almancaya kazandırmaya çalışmış ve şarkiyat

²⁸² Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 56-57.

²⁸³ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 90-91.

bölümünün açılmasını sağlamıştır. İslam'ın başarıları Almanya ve Avusturya'yı etkileyincede İslam'ı daha yakından tanımak için çeşitli araştırmalar başlatılmıştır.²⁸⁴

Bir başka açıdan Fransızların İslam'a olan ilgi ve alakası Almanları İslam medeniyeti ile ilgilenmeye sevk etmiş, Doğuya olan iştahlarını kabartmıştır. Fransız oryantalist Ernest Renan'nin (ö. 1892) yöntemleri Alman oryantalistleri oldukça etkilemiştir. Regis Blachere (ö.1973) de etkilendikleri başka bir Fransız oryantalisttir.²⁸⁵

Almanların kurduğu bazı oryantalist merkezleri şunlardır:

1. Köln Üniversitesi-1337.
2. Heidelberg Üniversitesi-1386.
3. Würzburg Üniversitesi-1582.
4. Berlin Üniversitesi-1809.
5. Bonn Üniversitesi-1902.²⁸⁶

Almanya'da aynı zamanda Arapça ve diğer Doğu dilleri ile ilgilenen pek çok okul ve merkez de mevcuttu. Ayrıca Alman oryantalistler çok sayıda yıllık yayın ve dergiler çıkarıyorlardı.²⁸⁷

Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Karl Bitsold'un kurduğu Aşuriyye Dergisi.
2. Feliks Bayer'in 1898 yılında kurduğu Doğu Edebiyatları Dergisi.
3. Berlin Diller Enstitüsü tarafından çıkarılan Filistin Araştırmaları Almanya Cemiyet Dergisi.
4. Hamburg'da Almanya Cemiyeti tarafından çıkarılan ve Karl Henri Baker tarafından 1920 yılında kurulan İslam Dergisi.²⁸⁸

Alman oryantalistlerin önem verdiği en önemli şeyler kaynaklar, Arapça kitaplar ve İslam hakkında fihristler hazırlayıp listeler hazırlamak ve mahtutaları korumaktır. Bu eserler özellikle Berlin Milli Kütüphanesi, Cotincin, Heidelberg ve Main gibi büyük oryantalist merkezlerinin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Orta Çağda Alman

²⁸⁴ Nurettin Gemici, "Fuat Sezgin'in Eşsiz Çalışması: Gas (Geschichte Des Arabischen Schrifttums) ve Almanya'da Şarkiyat Çalışmalarına Dair", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, Düzce 2019, 34.

²⁸⁵ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 84-85.

²⁸⁶ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 86.

²⁸⁷ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 86-87.

²⁸⁸ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 87.

bilginlerin Batıda yoğunlaşan oryantalist çalışmalarda fiili gayretleri bulunmuyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin Viyana kapılarına dayanması onları harekete geçmek zorunda bırakmıştır.²⁸⁹

Alman oryantalizminde en önemli çalışmaların başında 17. yüzyılda basılan Kur'an'ın ilk baskısı ve Türkçe Gramer kitabıdır. Kur'an'ın ilk baskısı 1694 yılında Hinckelman (ö. 1695) tarafından gerçekleştirilmiştir. Alman üniversitelerinde zamanla şarkiyat bölümleri çoğalmış İslamî ilimlerin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsçada popüler diller olarak öğretilmiştir. Günümüze geldiğimizde Almanya'da yirminin üzerinde üniversitede İslam Bilimler Enstitüsü ve altı adet İslam İlahiyat Fakültesi olduğunu görmekteyiz.²⁹⁰

1.6.3. Fransız Oryantalizmi

Abbasi Halifeliği döneminde Halife Harun Reşid (ö. 809) ile Fransa Kralı Şarلمان (ö. 814) arasında tarihe mal olan bazı siyasi ilişkiler olmuştur. Ancak Fransa'da oryantalizm kapsamına giren çalışmalar 12. yüzyılda Endülüs ve Sicilya'da İslam kültürü ve Arap dili eğitimi yapan heyetlerle başlamıştır. Bu tarihten sonra Fransa hızlı bir şekilde oryantalizmi inceleyen okullar ve enstitüler kurmaya başlamıştır.²⁹¹

Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Toulouse Üniversitesi-1217
2. Sorbon Üniversitesi-1257
3. Bordeaux Üniversitesi-1441
4. Lyon Üniversitesi-1808
5. Strazburg Üniversitesi-1872.²⁹²

Fransa tarafından işgal ettikleri ülkelerde kurulan enstitü ve okullardan bazıları ise şunlardır:

1. Kâhîre Doğu Eserleri Fransız Enstitüsü-1880
2. Cezayir Yüksek Edebiyat Okulu-1881

²⁸⁹ Albert Dietrich, *Almanya'da Şarkiyat Çalışmaları: Tarihi Geçmişi ve Günümüzdeki Durumu*, (Çev.: Mehmet Yavuz), Çantay Yayınları, İstanbul 2001, 5.

²⁹⁰ Özcan Taşçı, *Alman Oryantalizm Geleneği*, Nobel Yayınları, Ankara 2018, 3.

²⁹¹ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 83.

²⁹² Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 84.

3. Tunus Bourgade Fakültesi-1937
4. Şam Fransız Enstitüsü-1922
5. Tunus Yüksek Araştırmalar Enstitüsü-1945
6. Tahran Fransız Enstitüsü-1948.²⁹³

Fransa’da İslam kaynaklarından olan ilmi risaleler ve yazma eserlerin bulunduran kütüphaneler ise şu şekildedir:

1. Toulouse Üniversitesi Kütüphanesi-1217
2. Sorbon Üniversitesi Kütüphanesi-1257
3. Bordeaux Üniversitesi Kütüphanesi-1441
4. Paris Milli Kütüphanesi-1654
5. Lyon Üniversitesi Kütüphanesi-1808
6. Strazburg Üniversitesi Kütüphanesi-1872²⁹⁴

Fransa Kralı I. François’ın (ö.1547) Şarlken (ö.1558) ile 1525’te yaptığı savaşta yenilmesi ve Avrupa liderliğini elden kaçırmaması sonucu Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566) ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır. I. François College de France’i (1530) açarak ilk Doğu ilişkileri çalışmalarını başlatmıştır. Bu faaliyetler Ananevi Dostluk İlişkileri olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 1543 yılında Akdeniz’de Barbaros Hayrettin Paşa kendi filosu ile Fransız filosuna yardım etmiş ve Nice’i ele geçirmelerini sağlamıştır.²⁹⁵

1539 yılında Arapça Kürsüsü kurulmuş ve başına Guillaume Postel (ö. 1581) getirilmiştir. Arapça ilk makale ve ilk dilbilgisi kitabını yayınlayan Thomas Erpenius (ö. 1624) ve Jacob Golius’tur (ö. 1667). 1680 yılında ise François Meninski (ö. 1698) Türkçe – Latince üç ciltlik bir sözlük yayımlamıştır.²⁹⁶

Doğudaki yazma eserlerin kataloglama çalışması bu dönemlerde yapılmıştır. Ayrıca oryantalistlerden gittiği seyahatlerden dönenler, yanlarında birçok mahtuta getiriyorlardı. Bu eserlerin tercümesi oldukça önemli bir meseleydi. Bu yüzden pek çok

²⁹³ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 84-85.

²⁹⁴ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 84.

²⁹⁵ Süleyman Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990, 30.

²⁹⁶ Maxime Rodinson, “Oryantalizmin Doğuşu”, (Ter.: A. Turan Yüksel), *Marife Dergisi*, Yıl 2, Sayı: 3, Kış 2002, 172.

oryantalist bu işte görev almış hatta seyahatlerde Doğunun egzotik ve estetik yönlerinden bahseden ve neşredilen eserleri çok popüler olmuştur.²⁹⁷

Fransa Arap coğrafyasında işgal ettiği yerlerde oryantalistleri çok etkin bir şekilde kullanmıştır. Napolyon Bonapart (ö. 1821) Mısır'a girdiğinde oryantalistlere hazırlattığı Arapça afişleri her yere astırmış, İslam dinine bağlılığından dahi bahsetmiştir. Yine 1830 yılında Cezayir'e düzenledikleri askeri operasyonda yazılan metni bir oryantalist olan Sylvestre de Sacy (ö. 1838) Arapçaya çevirmiştir.²⁹⁸

Üniversiteler, merkezler ve enstitüler bilimsel amaç olmakla birlikte Fransa'nın amaçlarına uygun proje, çalışma ve faaliyetlerde yapmışlardır. Fransa'nın pek çok kurumunda oryantalizm çalışılmış, Doğu dilleri hususunda uzmanlaşmış ve böylece Fransız oryantalizmi diğer ülkeler arasında önemli bir yere sahip olmuştur.²⁹⁹

1.6.4. Amerikan Oryantalizmi

Amerika Birleşik Devletleri diğer devletlere göre daha yeni zamanlarda oryantalizm sahasına çıkmıştır. Daha ziyade İbrani dili çalışmaları yapan ve Amerikan siyasetinde etkin olan Yahudiler aracılığı ile oryantalizmle tanışmıştır. Amerikan etkisi ile daha evrensel bir şekle bürünen oryantalizm, 1840-1850'li yıllarda yayımladığı Doğu ile ilgili çeviri, dergi ve kitaplara hız kazandırırken diğer taraftan Arapça tercüme kitaplar, Arapça kültürü ve İslam ile ilgili dergiler çıkaran *Asya Cemiyeti*'ni kurmuştur. İkinci dünya savaşından sonra da oryantalizm merkezleri, yıllık dergiler ve cemiyetler kurularak Doğu hakkında kaynaklar artırılmaya devam edilmiştir.³⁰⁰

Bütün bunlar yirminci yüzyılda Hamilton A. R. Gibb (ö. 1971), Gustave Edmund von Grunebaum (ö. 1972) ve Bernard Lewis (ö. 2018) gibi dönemin önde gelen bazı Avrupalı oryantalistlerin ABD'de oryantalizmin inşa sürecinde yetiştirici ve yönlendirici olarak görev almaları suretiyle sağlanmıştır. Bu anlamda Amerikan oryantalizmi süreklilik ve farklılaşma özelliklerini birlikte göstermektedir.³⁰¹

²⁹⁷ Zeki Tez, *Avrupa'da Türk İzi*, Hayykitap Yayınları, İstanbul 2015, 27.

²⁹⁸ Kalın, *İslam ve Batı*, 130-131.

²⁹⁹ Ahmet Kavas, "Geçmişten Günümüze Fransız Şarkiyatçılığı ve Kurumları Tebliği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak, Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2003, 112.

³⁰⁰ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 91-92.

³⁰¹ Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 37.

İngiliz ve Fransız oryantalizmi ile Amerikan oryantalizmi arasındaki en önemli fark, Amerika'nın Doğu tecrübesinin daha çok dolaylı ve soyutlamalar üzerine kurulu olmasıdır. Amerikan tecrübesini İngiliz ve Fransız oryantalizminden ayıran ikinci önemli husus ise Amerika'nın en önemli müttefiki İsrail'in Ortadoğu'daki mevcudiyeti sebebiyle Amerikan oryantalizminin daha çok siyasallaşmış olmasıdır.³⁰²

Oryantalizm ile ilgilenen Amerikan üniversitelerinden bazıları şunlardır:

1. Princeton Üniversitesi-1746
2. Harvard Üniversitesi-1780
3. Michigan State Üniversitesi-1817
4. California Üniversitesi-1868
5. Yale Üniversitesi-1881
6. John Hopkins Üniversitesi-1892.³⁰³

Amerika Birleşik Devletleri'nde İslam ve Doğu medeniyetlerini ilgilendiren pek çok kitapları içeren kütüphanelerden bazıları da şunlardır:

1. Congress Kütüphanesi-1800
2. New York Genel Kütüphanesi-1855
3. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi-1900
4. Bibliotheca Abessinica Kütüphanesi-1904.

Doğuya özgü oryantalizm şekil değiştirmiş halleri ile halen devam edegelen siyasi meseleler nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nde aktif bir rol oynamaktadır. Tabi bu siyasetin içinde Yahudi lobisinin önemli etkisi bulunmaktadır.³⁰⁴

1.6.5. Rus Oryantalizmi

Doğu ile erken dönem ilişkilerine rağmen oryantalizm Rusya'da, başka bilim alanları gibi I. Petro (ö. 1725) zamanında başlamış ve onun reformları sayesinde gelişmiştir. I. Petro zamanında ilk olarak Doğu dillerini öğrenme amacıyla özel okullar kurmaya yönelik adımlar atılmıştır. I. Petro zamanında Doğu ülkelerine düzenlenen

³⁰² Sut Jhally, "Edward Said ile Oryantalizme Dair", (Çev.: Âdem Köroğlu), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2016, 170.

³⁰³ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 92.

³⁰⁴ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 92-93.

seferler ve seyahatler Rus oryantalizminin gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁰⁵ Kafkasya ve onun bir parçası olan Asya Müslümanları ile ilişkileri sayesinde Rusya’da pek çok kişi Müslüman olmuş, bu sayede Arap diline ve İslam’a olan ilgi ve alaka artmıştır.³⁰⁶

İkinci dönem ise I. Aleksandr (ö. 1825) zamanında başlamış ve 1917-1918’de kesilmiştir. Oryantalizm Rusya’da on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki toplumsal reformlar ve bakanlıkların oluşumu esnasında yeni devlet yapısında kendi yerini almıştır. 1854-1855 yıllarında Petersburg’daki özel Doğu Dilleri Fakültesinin kurulması Rusya’daki oryantalizmin gelişmesinde önemli rol oynamış ve 1880’li yıllarda gösterdiği başarılar Avrupa kamuoyu tarafından da benimsenmiştir. Rus oryantalizminin oluşumunda Batılıların tesiri büyük olmuştur. Bilhassa bu oluşumda Almanların hegemonyası vardı. Rus oryantalistlerden birçoğu eğitimlerini Batıda tamamlamış ve Batıdaki ekollerin etkisinde ilmi şahsiyetlerini oluşturmuşlardır.³⁰⁷

Rus oryantalizmi Batı oryantalizminden geç başlasa da yirminci yüzyılın başında, geçen yüz yıl gibi bir sürede, Batı oryantalizminin ulaştığı seviyeyi yakalamıştır. Kendi *El Yazmalar Fonu*’nu ve ciddi kütüphanelerini kurarak, kendi oryantalist birimlerine sahip olmuştur. O devirde Rus oryantalizmi özgür ilmi geleneğini hem destekleyecek hem öğretecek kadar yeterli kadroya sahip olmuş ve Batıda da itibar görür hale gelmiştir.³⁰⁸

Zaman içerisinde Rusya’da oryantalizm merkezlerini temsil eden kurumlar Sovyet üniversiteleri bünyesine alınmış ve faaliyetlerini orada sürdürmüşlerdir. Bu üniversitelerden bazıları şunlardır:

1. Moskova Üniversitesi-1755
2. Kharkov Üniversitesi-1804
3. Kazan Üniversitesi-1804
4. Petersburg Üniversitesi-1819

³⁰⁵ Alau Adilbayev, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(2), Ocak-Nisan 2002, 110.

³⁰⁶ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 93.

³⁰⁷ Adilbayev, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, 110.

³⁰⁸ Adilbayev, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, 112.

Ruslar özellikle Arap ve İslam klasik ve modern edebiyatlarına önem göstermişlerdir. Bu sebeple Rusya’da Arapça ve İslami serleri içeren birçok kütüphane mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Genel İmparatorluk Kütüphanesi
2. Asya Müzesi
3. Leningrad Kütüphanesi.³⁰⁹

Ayrıca bu konular ile alakalı pek çok aylık ve yıllık dergiler çıkarmışlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

1. İslam Âlemi Dergisi-1912
2. Dünya Edebiyatları Dergisi-1919
3. Doğu Dünyası Dergisi-1939.

Rusya'nın hâkimiyeti altında çok sayıda Müslüman halklar bulunuyordu. 1857 yılında Hindistan'daki Müslümanların İngilizlere karşı başkaldırıları ve onları bir günde topraklarından silip süpürmesi, 1871 yılındaki Cezayir’deki, Sudan’daki, Fergana bölgesinde Andican’daki başkaldırıları ve Mısır’daki Müslümanların hareketleri Rusların, İslam’ın, Kur’an’ın ve Arapçanın nasıl bir etken olduğunu araştırmaları için önemli sebepler olmuştur. Bu ve benzer nedenlerle Rusya özellikle İslam ülkelerini içeren oryantalizme oldukça önem vermiştir.³¹⁰

1.6.6. Diğer Ülkeler ve Oryantalizm

Bu ülkelerin dışında oryantalizmle ilgilenen başka ülkeler olmuştur. Ancak eski dünya güçleri bulundukları dönemde kısa sürdüğü için yukarıda bahsi geçen ülkeler kadar etkin olamamışlardır. Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi ülkeler bu grup ülkeler arasına girmektedir.

1.7. ORYANTALİZM VE MİSYONERLİK

Hristiyan dünyası İslam ve diğer dinlerle mücadelesinde sadece savaş teknikleri kullanmamışlardır. Onlar için en önemli faaliyetler arasında orta çağdan itibaren otorite

³⁰⁹ Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, 93.

³¹⁰ Adilbayev, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, 120.

tarafından başlatılan, kiliselerin destekleri ile yürütülen misyonerlik faaliyetleri ve oryantalistlere yaptırılan akademik çalışmalar vardır. Tüm çabaları bölge insanlarını dinlerinden ve kültürlerinden uzaklaştırarak Hristiyanlaştırmaktır. Çeşitli eğitim ve yardım kuruluşları aracılığı ile giriştikleri bu ilişkiler bölge halkının kalplerini kendilerine ısındırmak için kullandıkları argümanlardandır. Hatta bunun için İslam beldelerinde Müslümanlarla evlilik yapmalarına dahi müsaade edilmiştir.³¹¹

Kiliseler misyonerlik faaliyeti için öncelikle kendilerinin kolaylıkla etki edeceği uygun olan yerleri seçmişlerdir. Bu seçimlerinde uyguladıkları yöntemler ise şöyledir; ekonomik, toplumsal ve politik açıdan zayıf olan bölgeleri seçmek, mülteci nüfusun olduğu yerlere gitmek, etnik veya kültürel açıdan azınlık olan bölgeleri mercek altına almak ve tarihi açıdan Hristiyan geçmişe sahip olan savaş, iç savaş ve kargaşa olan bölgelere hâkim olmak.³¹²

On ikinci yüzyılda önemli faaliyetlerde bulunan kilise mensubu Aziz Bernard (ö. 1153) ve Mallorca'lı misyoner oryantalist Reymond Lull (ö.1315) Müslümanların sadece kılıçla değil ikna yoluyla da Hristiyanlaşması görüşündeydiler. Müslümanlar arasında misyonerliğin azlığından şikâyet eden Lull Kuzey Afrika'ya gerçekleştirdiği dördüncü seyahatinde ölmüştür. Bunun gibi nice misyonerler bıkmadan usanmadan kutsal bir dava olarak gördükleri misyonerlik faaliyetleri esnasında pek çok beldeye seyahat ederek devlet yetkilileri ile de görüşmüşlerdir.³¹³

Özellikle Arapça bilen misyonerlerin İslam beldelerine gönderilmiştir. Bu misyonerler İslam dininin iyi bilinmesinin zorunlu olarak görüldüğü on üçüncü yüzyıl ve sonrasında, İslam ve Hz. Peygamber hakkında pek çok eser yazmışlardır. Bu misyonerlerden biri de William of Tripoli'dir (ö. 1277). Bu misyonerler Avrupa'ya döndükten sonra Hz. Peygamber hakkında yazdıkları eserlerle O'nun imajını şekillendirdikleri görülmektedir. Daha ziyade gerçekler yerine hayal ürünü olan bu

³¹¹ Ziaul Islam, "Christianization and Christianity in Bangladesh: Historical Perspectives", *Journal of the Chittagong University Journal of Arts and Humanities*, 29, 2016, 10-18.

³¹² Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(4), Ağustos 2002, 1-21.-18.

³¹³ Ömer Yılmaz, *Alman Mistik Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 76.

eserlerde İslam'ın ve Müslümanların hâkimiyetinin sona ereceği ve Hristiyanlığın eski muhteşem günlerine döneceği vurgusu hâkimdir.³¹⁴

Yaklaşık olarak sekiz yüz yıldır misyonerlik faaliyetleri Müslümanları yakından ilgilendirmektedir. Batı Hristiyan dünyası Haçlı Seferlerinin bir nevi rövanşı anlamına gelen misyonerlik faaliyetlerinde özellikle siyasi, ekonomik ve askeri gücün arkasında Müslüman beldelere karşı psikolojik bir üstünlükle faaliyetler sürdürmüştür ve hala sürdürmektedir. Ne gariptir ki bu faaliyetleri eskiden olduğu gibi günümüzde de açlık, kıtlık, kuraklık, işsizlik, savaş, eğitimsizlik, doğal felaketler ve dışlanmışlık gibi olumsuz şartlarla yüzleşen beldelerde yapmaktadırlar.³¹⁵

1.8. ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK

Oryantalizm ile başlayan ve Batıda küresel bir sistemin kurulmasına destek veren ülkeler aynı zamanda sömürgeciliğinde tohumlarını atmış oluyorlardı. Batıya göre bu bir medenileştirme görevi idi. Batı başka toplumları sömürmenin ve Avrupalıya benzetmenin kendilerine verilmiş bir sorumluluk olduğunu düşünüyordu.³¹⁶

Tarihî süreçte sahip oldukları ve oluşturdukları düşünce, zihin dünyası, yaptıkları aktiviteler ve tarihi gerçeklere bakarak, Batılının dünyasında asırlar boyunca oryantalizm, misyonerlik, sömürgecilik, emperyalizm ve İslam düşmanlığı birbirinden ayrılmaz şekilde sürekli varlığını korumuştur. Bu kavramlar amaçları farklı olsa da Doğu'yu ötekileştirmek, Hristiyanlığı yaymak, sömürmek, koloniler kurmak ve İslam'ı sahte din olarak göstermek için birbirinin tamamlayıcısı olmuştur. Bu düşüncelerini hayat felsefesi yapan Batılılar, özellikle kendilerine en büyük engel ve rakip olarak gördükleri İslam'ı, tarihî hakikatten koparmak, Müslümanların birlik ve beraberliğini bozmak için dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda bütün planlarını ortaya koymuş ve sıkı bir şekilde uygulamışlardır.³¹⁷

Oryantalizmi üç devrede değerlendirirsek:

³¹⁴ Sabri Çap, "13. Asır Misyoner ve Oryantalistlerinden William of Tripoli'nin Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi" *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 12 Haziran 2021, 111-145.

³¹⁵ Ömer Yılmaz, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2018 Özel Sayısı, 60-83.

³¹⁶ Kalın, *İslam ve Batı*, 127-28.

³¹⁷ Yasin Yılmaz, "Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları", *Journal of Islamic Research*, 31(2), 2020, 349.

1. İslam'ın ilk yıllarında dini tartışmalar üzerine kurulmuş ve Müslümanlara karşı bir önyargıyı içeren ve Aydınlanma sürecine kadar devam eden dönem (7-16. yüzyıl arası)
2. Rönesans ile başlayan dini ve felsefî araştırmalara farklı yaklaşılan, akılcılığın hâkimiyeti ile tüm dinlerinde sorgulandığı akli ve tecrübi bilginin öne çıktığı dönem (16-19. yüzyıl arası)
3. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayıp günümüze kadar devam eden ve özellikle İslam beldelerinin sömürülmeye başlandığı dönem olarak ayırabiliriz.³¹⁸

Oryantalizm ile paralel ilerleyen sömürgecilik, Yunanlılar ve Fenikelilerin kendi ülkeleri dışında kurdukları kolonilere kadar gitmektedir. Ekonomik durumlarını sağlamlaştırmak için başlayan bu hareket beraberinde koloni olan ülkeleri daha iyi tanımak gereğini doğurmuştur. İşte bu ilişki oryantalizm ile sömürgecilik ilişkisinin temelini oluşturmaktadır.³¹⁹

Avrupa oryantalizminin yan kolu olarak gelişen sömürgecilik, coğrafi keşiflerin ve bilimsel faaliyetlerin etkisiyle yeni kıtaların bulunmasına sebep olmuş, buda beraberinde yeni sömürü alanları doğurmuştur. Portekiz ile başlayıp Hollanda ile devam eden sömürgecilik faaliyetleri diğer Avrupa ülkelerinin bu alana girmesiyle hemen her alana yayılmıştır. El koydukları ülkelerin yer altı ve yer üstü zenginliklerinin sömürülmesinin yanında bölge insanlarını da çalıştırarak alt yapılarını güçlendirmişlerdir.³²⁰

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl ikinci yarısından itibaren gücünü kaybetmesi ve yıkılması sonucunda mevcut topraklar üzerinde pek çok devlet kurulmuş, bu da Batı emperyalist ülkelerin iştahını kabartmıştır. Ekonomik ve siyasi faktörlere dayanan sömürgecilik etkilerini böylece günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu

³¹⁸ Özcan Taşcı, "C. H. Becker (1876-1933) Örneğinde Uygulamalı Oryantalizm (Angewandte Orientalistik) Anlayışı-Oryantalizm Çalışmalarının Siyasallaşma Süreci", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 2006, 144.

³¹⁹ Bkz. Emin Özdemir, "Sömürgecilik-Oryantalizm İlişkisi Kapsamında 19. Yüzyılda Türkistan'a Seyahat Eden İngiliz Seyyahlar", *Türk Yurdu*, 2011, Sayı: 287.

³²⁰ Azmi Özcan, "İngiltere-İngiliz Sömürgeciliği", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 301.

topraklardaki doğal zenginlikler Batıya akmış, Batı devletleri büyüdükçe Avrupa dışındaki sömürgelerini genişletmişlerdir.³²¹

Özellikle İngiltere sömürge alanına en büyük aktör olmuş, üzerinde güneşin batmadığı bir imparatorluk halini almıştır. On sekizinci yüzyıl boyunca Amerika ve Asya’da yoğunlaşan İngilizler Afrikalı köle ticaretinin de mimarı olmuşlardır. Tüm hedefleri çok gelir ve az harcama olan bu zihniyet asla sömürdükleri ülkelerin ekonomisini düşünmemişlerdir.³²²

Avrupa’nın kendilerini üstün insan olarak görmeleri düşüncesi, kendileri dışındaki insanların yaşadığı toprakları sömürmelerini gerekli kılmıştır. Rönesans’la başlayıp Aydınlanma çağı ile ilkeleri oluşan Batı Medeniyetinin kurucuları olan ülkeler, üniversite akademisyenleri başta olmak üzere aydınlar, zenginler, din adamları ve diğer sosyal grupların sömürü düzenlerinin temeli olan hâkimiyet anlayışını dünyaya yayarak kapitalist düşüncüyü getirmişlerdir. Hristiyanlık dininden de uzaklaşan Avrupa, vicdanların bir kenara bırakıldığı, nefsin hâkim olduğu bir dünya kurarak, ellerindeki teknolojiyi masum milletlerin imkânları zorla almak için kullanmışlardır.³²³

On dokuzuncu yüzyılda Büyük Fransız Devrimi (1789-1799) etkilenmesi ile ulus devlet anlayışı, milliyetçilik, eşitlik, adalet ve hürriyet kavramları yaygınlaşmıştır. Ancak ne gariptir ki yine sömürge devletleri baş aktör olmuş, oryantalizm ve sömürgeciliğin tüm kurumları Afrika başta olmak üzere İslam ülkelerini işgal etmişler ve sömürü alanlarını genişletmişlerdir. Mısır, Sudan, Hindistan, Afrika, Cezayir, Fas, Tunus, Libya ve Sahra altı ülkeleri bu kapsamda sömürülmeye devam edilmiştir. Buralarda sömürge devletleri koloniler kurmuşlar ve Osmanlının zayıflığından istifade ederek emellerine ulaşmışlardır.³²⁴

Zaman içerisinde Müslümanlar oryantalist ve sömürgeci iş birliği ile kendi kültürlerini kaybetmeye başlamışlar, Batılılaşma hareketi ile birlikte dini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Batılılar gibi hareket etmeye çalışmışlardır. Batıdan

³²¹ Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, (11. Baskı), Alkım Yayınları, İstanbul 2010, 597.

³²² Özcan, “İngiltere-İngiliz Sömürgeciliği”, 300.

³²³ Yılmaz, “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”, 355.

³²⁴ Kavas, Ahmet, *Afrika’da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti’nin Rolü*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, 103-108.

ithal edilen yardım organizasyonları, moda, tiyatro ve sinema gibi kültürel ve sanatsal faaliyetlerde Batının etkisi altında kalmışlardır.³²⁵

Oryantalizmin sömürgecilikle olan ilişkisi basit bir ilişki değildir. Oryantalizm, sömürge yönetimlerini meşrulaştırdığı, onların gerekliliklerini açıkladığı gibi, onların ortaya çıkmasında da önemli bir görev görmüştür. Oryantalistler sömürgeci güçlere, gidecekleri uzak diyarların bilgisini taşımış, önlerini açmış, yollarını aydınlatmışlardır, bir açıdan onların keşif kolu olmuşlardır. Sömürgecilik tarih içinde değişik aşamalardan geçerek evrimleşmiştir ama ortadan kalkmamıştır. Aynı durum oryantalizm için de geçerlidir. Kendi toplumuna, kültürüne ve tarihine yabancılaşan yönetici elit ve aydınlar, medeniyet ve Batı terimlerini eş anlamlı olarak kabul etmişler ve Batının Doğuya ilişkin olumsuz değer ölçülerini, bakış açılarını tereddüt etmeden benimsemişlerdir.³²⁶

³²⁵ Naci Özsoy, “Osmanlı Medyasında Batılılaşma, Din ve Gelenek”, *Academic Social Resources Journal*, 5(13), 2020, 251-258.

³²⁶ Hakan Mertcan, "Oryantalizm-Sömürgecilik İlişkisi", *Milel ve Nihal Dergisi*, 4(2), Mayıs – Ağustos 2007, 12-28.

İKİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİSTLERİN KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİNE BAKIŞLARI

2.1. ORYANTALİSTLER VE KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİ

2.1.1. Arap Şiiri İle İlgilenen Oryantalistler

Müslümanlar ve Batılıların birbirlerinin dilini öğrenme gayreti zaman içerisinde tehlikeli boyutlar doğurabilmiştir. Aslında Batılıların orta çağda Arapçaya çok fazla önem vermelerinin sebebi Mesih'in teslis inancını koruma çabaları ve İslam'ın eksik yönlerini bulma gayretinden ileri gelmektedir. Zaten kendi ülkelerinde olan pek çok olaydan haberdar olmayan Batı insanını yönlendirmek oldukça kolaydı. İslam kelimesini “*dinden çıkma*” Müslüman kelimesini de “*katil*” manalarında kullanarak kendi halkını yönlendirmek onlar için oldukça kolaydı. Bunun dışında daha nice eleştirel manalar papazlar tarafından özellikle Müslümanlara karşı kullanılıyordu.³²⁷

Orta çağ Batılısına göre Müslümanlarla anlaşılacak tek dil savaştı. Onların dili olan Arapçayı öğrenmek ve fikirleri ile uğraşmak vakit kaybından başka bir şey değildi. Müslümanları yok etmek onlar için hidayetlerine vesile olmaktan daha önemli idi.³²⁸

On altıncı yüzyıla girerken Katolik Kilisesinin sembol olduğu Avrupa birliği parçalanmıştı. Bu parçalanma Katolik Kilisesinin metinleri mukaddes ve değiştirilemez kabul etmesi sebebiyle doğan ihtilaftan meydana gelmişti. Protestanlar Martin Luther'in (ö. 1546) başkanlığında on altıncı yüzyılın ortalarında kiliseden öç alanların başında geliyordu. Bunlar Hristiyanların mukaddes metinlerinin bulunduğu Sâmi diller olan İbranice, Süryanice ve Habeşçeye mutlaka özen gösterilmesi gerektiğini, çünkü bu dillerin kutsallığının metinlerinin kelime ve terkiplerinde saklı bulunduğunu, bu sebeple kutsal metinlerdeki anlaşılması güç yerleri Arapçadan başlayarak çözmenin onlar için gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Böylece düşmanları olan Müslümanların dili Arapça, mukaddes kitaplarının metinlerini çözmede ve anlamada onların yardımcısı olacaktı. Arapça, o zamana kadar önemli bir ilim dalı idi, hatta tıp ve kimya gibi muhtelif

³²⁷ Richard Suzren, *Sûretü'l-İslâm fî-Ürubbâ fî'l-'usûri'l-vustâ*, (Çev.: Rıdvan el-Seyyid), Ma'hedü'l-İnmâi'l- 'Arabî, Beyrût 1984, 117.

³²⁸ Suzren, *Sûretü'l-İslâm fî-Ürubbâ fî'l-'usûri'l-vustâ*, 116.

ilimlerin en önemli parçasıydı. Avrupalılar için daha da önemlisi, Arapçaya tercüme edildiği için Yunan felsefesi yok olmaktan korunmuştu. Arberry: “*Arapçanın övülecek yanlarından birisinin, unutulmaya yüz tutmuş Aristo ve Calinos’un tercümesi vasıtasıyla bize nakledilmiş olmasıdır.*” diyerek o zamanki durumu ortaya koymuştur.³²⁹

Batılılar Müslümanlarla kültürel olarak mücadele etmek için ilerleme kaydederken, Müslümanlar kültürel açıdan yetersiz, tebliğ yapmadan, tehlikeleri uzaklaştırmada askerî güçleriyle övünmeyi sürdürmüşlerdi. Bugün ise, Batı dilleri büyük önem ve gelir kazanmıştır. Çünkü bu diller Batıda patlayan maddî bilimsel medeniyeti oluşturmakta ve coğrafi keşiflerin kapsadığı ülkelere yayılmaktadır. Bu yüzden Amerika, Afrika, Asya ve Avustralya’da sömürgeci şirketler büyümüş ve çeşitli sebepler bu dillerin hizmetinde rekabet etmiştir. Daha da önemlisi bu diller yerellikten çıkıp uluslararası boyutlara ulaşmıştır.³³⁰

Bu aşamalardan geçen Batı zaman içerisinde Arapça öğrenmeye şiddetle ihtiyaç duymuş, amaçları doğrultusunda bu konuya olan ehemmiyetleri artmıştır. Müslümanların psikolojik, kültürel ve sosyolojik durumlarını kontrol alacak kadar duruma hâkim olmaları onların bu olayı ne kadar önemsediklerinin delilidir. Durumun farkına vardıldıktan sonra hükümet ve kilise desteği gecikmemiştir. Durumun bir başka boyutu müsteşriklerin pek çoğu dil eğitimi, hocalık ve müşterek öğrencilik yolu ile birbirlerini tanımaları ve bu ilişkiye ömür boyu devam etmeleridir. Bu durum, Amerika ve Avrupa tarihinde derinleşen hocalar ve öğrenciler arasında kurulan benzer ilişkilerden daha fazla önemlidir. Bu yüzden Doğu dillerinden Arapça ve diğer diller hususunda bilgili olmayan lakin bu bilgileri sentezlemede yetenekli olan askerî memurların gelecekleri her zaman parlak olmuştur.³³¹

Arap diline bu kadar önem vermeleri akabinde ciddi dil âlimleri duruma el atmış ve Arapçanın kökenine dair çalışmalara başlamışlardır. Özellikle de çok uzmanlaşmak gerektiren Klasik Arap şiiri onların hedefine oturmuştur. Çeşitli nedenlerle bu konuya el atmışlar ve bir dönem için etkin de olmuşlardır. Her ne sebeple olursa olsun Klasik

³²⁹ Arthur John Arberry, *el-Müsteşrikûne’l-Birîtanîyyûn*, (Çev.: Muhammed ed-Dusûgî en-Nuveyhî), Londra 1946, 12.

³³⁰ İsmail Amâyıra, “Tarihsel Süreçte Oryantalistler ve Arap Dili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(32), Aralık 2015, 202-203.

³³¹ Peter Gran, “*el-İstişrâku’l-mu’âsır fî l-Vilâyâti’l-Müttehide*”, (el-İstişrâk), 2. sayı, Bağdat 1987, 63-70.

Arap şiiri gerek klasik dönem gerekse modern dönemde tartışmaya açık bir konumdadır.³³²

2.1.2. Klasik Dönem Arap Şiiri ile İlgilenen Oryantalistler

Klasik Arap şiiri, Arap şiiri ve İslam bilimlerinin en önemli kaynaklarından biridir. On dokuzuncu yüzyılda Klasik Arap şiiri hakkında araştırmalar oldukça popüler olmuştur. Oryantalistler bu konunun üzerine ısrarla gitmişler, bunlardan bazıları Klasik Arap şiirine şüphe ile yaklaşmışlar ve intihal olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Klasik Arap Edebiyatı tarihçileri Cahiliye döneminden İslami döneme kadar nakledilen şiirlerin gerçek olup olmadığı hakkında bir tartışmanın olmadığını ancak şiirlerin miktarı ile alakalı problemler olduğunu, intikal eden şiirlerin tamamının mı yoksa bir kısmının mı ulaştığı hususunda tartışmışlardır.³³³

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Theodor Nöldeke ve Wilhelm Ahlwardt öncülüğünde bazı oryantalistler Cahiliye Şiirine şüphe ile yaklaşmış ve bu şiir türünün intihal olabileceğini iddia etmişlerdir. Bunların ardından gelen David Samuel Margoliouth ve onun talebesi konumunda olan Tâhâ Hüseyin Cahiliye Şiirinin tamamen uydurma olduğunu iddia ederek tartışmayı en uç noktaya taşımışlardır. Ancak bu görüşün karşısında duran bir kısım oryantalistlerde vardır. Charles James Lyall, Fritz Krenkow ve Erich Braunlich bunlar arasındadır.³³⁴

Oryantalistleri Klasik Arap şiirine bu kadar çeken şeylerin temelinde Kur'an ve hadislere olan ilgileri yatmaktadır. Bu oryantalistler Kur'an ve hadislerin kaynağı ve metinleşme süreci üzerinde yoğunlaşmışlar, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarına dayandırmaya çalışmışlar ve bu kapsamı daha da genişleterek İslam dini dışındaki Doğuya ait dinler ve kültürler üzerinde de uygulamışlardır.³³⁵

Genel olarak İslam'ın temel kaynaklarından olan Kur'an ve hadislere ön yargılı ve şüpheli yaklaşan oryantalistler, bu iki alanda önemli delilleri içinde barındıran Cahiliye şiirine de aynı şüphe ile yaklaşmışlar ve onun uydurma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu

³³² Bedevî, *Dirâsâtü'l-Müsteşrikîn havle şıhhati's-şi'ri'l-Câhili*, 17-40.

³³³ Mehmet Yalar, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 2008, 99.

³³⁴ Fuad Sezgin, *Muhâdarât fî târihi'l-'ulûmi'l-'Arabîyye ve'l-İslamiyye*, Frankfurt 1984, 159-161.

³³⁵ Naif Yaşar, *Oryantalistlere Göre Kur'an'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2017, 17-19.

yaklaşım aslında Kur'an'ın icazına gölge düşürmekten başka bir şey değildir. Arapların, Müslümanların ve dünyanın önemli bir değeri konumunda olan Cahiliye Şiiri Cahiliye toplumunun dil, din, adet ve yaşam tarzını da içinde barındırdığı için gerçek bir kültür hazinesidir.³³⁶

2.2. CAHİLİYE ARAP ŞİİRİ İLE İLGİLENEN ORYANTALİSTLER

2.2.1. Theodor Nöldeke (ö. 1930)

Theodor Nöldeke 2 Mart 1836'da Almanya'nın Hamburg şehrinde dünyaya geldi. Protestan teolog ve oryantalist Heinrich Ewald ve Yahudi filolog Theodor Benfey'den Göttingen Üniversitesi'nde dersler aldı. Arapça, İbranice, Türkçe, Farsça, Sanskritçe ve Latinceyi dil hazinesine kattı. Çalışmalarını genellikle Mişna ve Ahd-i Atık üzerinde yaptı. Kiel Üniversitesi Doğu dilleri bölümünde ve Strasburg Üniversitesi Sâmi dilleri bölümünde profesör olarak çalıştı. 25 Aralık 1930'da öldü.³³⁷

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Geschichte des Qorāns (*Kur'an Tarihi*), Göttingen 1860.
2. Das Leben Muhammeds (*Muhammed'in Hayatı*), Hannover 1863.
3. Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber (*Eski Arapların Şiir Bilgisine Katkıları*), Hannover 1864.
4. Über die Amalekiter und einige andere Nachbarvölker der Israeliten (*Amalekliler ve İsrailoğullarına Komşu Olan Diğer Bazı Halklar Hakkında*), Göttingen 1864.
5. Untersuchungen zur Kritik des alten Testaments (*Eski Ahit Eleştirisine Yönelik Araştırmalar*), Kiel 1869.
6. Mandäische Grammatik. Mit einer lithographirten Tafel der mandäischen Schriftzeichen (*Mandae Dilbilgisi*), Halle 1875.
7. Kurzgefasste syrische Grammatik (*Özlu Süryanice Dilbilgisi*), Leipzig 1880.
8. Die semitischen Sprachen. Eine Skizze (*Semitik Diller*), Leipzig 1887.
9. Aufsätze zur persischen Geschichte (*Pers Tarihi Üzerine Yazılar*), Leipzig 1887.

³³⁶ el-Keyrevânî, *el-'Umde fî meḥâsini's-şi'r ve âdâbihi ve naḳḏihi*, 28.

³³⁷ Halil Görgün, "Nöldeke, Theodor", *DİA*, İstanbul 2007, XXXII, 217-218.

10. Orientalische Skizzen (*Oryantal Skeçler*), Berlin 1892.
11. Zur Grammatik des classischen Arabisch (*Klasik Arapçanın Grameri Üzerine*), Wien 1897.
12. Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft (*Sami Dilbilimine Katkılar*), Strassburg 1904.³³⁸

Arap şiiri hakkında ilk intihal şüphesini uyandıran Alman oryantalist Nöldeke'dir. “*Cahiliye Arap Şiirini Anlamanın Yolu*” adlı eseri ile bu konuya genişçe yer vermiştir. Bu eserinde Cahiliye Şiirinin oluşum aşamalarından ve Abbasi çağına erişiminden bahsetmiştir. Cahiliye Şiirinin çevreden etkilendiğinden ve manalarda tekrarlar olduğundan bahsetmiştir. Bazı şiir beyitlerinde kiplerin birbirine benzediğini ve bunun coğrafya birliğinden dolayı olduğunu zikretmiştir.³³⁹

Şunu itiraf etmiştir ki bu durum bir oryantalist için garip bir durumdur: Cahiliye Şairleri nasıl olur da hep aynı şeylerden bahsedip durulur. İnsanlar birbirinden farklı farklı olduğu halde nasıl olurda ortak bir fikir belirtilir. Aslında bu durum garip değildir. Tek kişi tarafından yazılan bu eserler elbette birbiri ile uyumlu olacaktır. Bir oryantalist için daha da garip olan durum kasidelerin tertibinin mustarip ve siyakından koparılmış bir şekilde gelmesidir. Ayrıca bazıları parça parça gelmiş, bazıları bir kıvılcım şeklinde olmuştur. Her millet için şiir tertibinde bir sıkıntı bulunmaktadır. Uzun tarih boyunca beyitler siyakından kopar, ta ki yazı başlayıncaya kadar bu böyle devam edebilir. Böylece çoğu kişinin şiiri zayi olabilir. Tertibinde de sıkıntılar olabilir. Arapların zihni ve hafızası ne kadar güçlü desek de bu tür problemler hep olacaktır. Hafızası ne kadar güçlü olursa olsun bir râvi veya şair ezberlediği şiirlerde tedrici olarak değişimlere açıktır.³⁴⁰

Nöldeke Emevî dönemindeki bazı rivayetler için biraz sorumsuzca ve gevşek bir yöntem belirlemiştir. Özellikle binlerce beyit ezberinde tutan Hammâd er-Râviye'den (ö. 776-777) çok dakik şeyler beklemek abartılı olur. Aslında ne ise öyle bize şiirleri aktarmıştır demek haksızlık olur. Onun da rivayet ettiği bu kasideler insanların zihinlerinde canlı olarak kalmıştır. Şunu göz önünde bulundurursak bu kasideler halk edebiyatının maruz kaldığı tüm sıkıntılara maruz kalmıştır. Nöldeke tarih boyunca

³³⁸ Görgün, “Nöldeke, Theodor”, 218.

³³⁹ Nöldeke, Theodor, *Havle's-şi'ri'l-'Arabî*, Honefer 1864, 1-14; Abdurrahman Bedevi, *Dirâsâtu'l-müsteşrikin Havle sıhhati's-şi'ri'l-Câhilî*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrût 1979, 17-40.

³⁴⁰ Nöldeke, *havle's-şi'ri'l-'Arabî*, 22.

kullanılmış bir yöntem olarak bu ağızdan ağıza (*şefevî*) yöntemi detayları ile anlatmıştır. Ona göre şiirlerde pek çok değişiklik yapılmış hatta şiirin aslında olmayan yeni kelimeler uydurulmuştur. Detaylara bakarsak şiirdeki var olan hataların kasıtsız bir şekilde var olduğunu da görebiliriz. Aslında bu Arapçanın müfredat ve tabir açısından geniş bir dil olduğunun göstergesidir. Ona göre kasidelerin çoğu bu şekilde fasit hale gelmiştir. Çünkü müradif manalar konularak aslından uzaklaştırılmıştır. Bunu yaparken de vezne uygun bir şekilde yapmışlardır.³⁴¹

Nöldeke Arap şiirinde kesik kesik beyitlerin çok olduğunu iddia etmiştir. O özel olarak bazı kasideleri seçiyor ve ayıklama yöntemi ile bunun özünü buluyordu. Yani özel bir bölümü seçip geri kalanı bırakıyordu. Kelimeler farklı olabilir ancak içeriği aynıdır. Çoğunlukla şöyle olmaktadır; tek bir şairin iki farklı kasidesinde küçük bir değişiklik ile tekrarlar olabiliyordu. Muhtelif şairler farklı tasarruflarda bulunabiliyordu. Buradan şöyle bir faraziye çıkarmak lazım ki beyitteki kaside tam yerinde değil, alt ve üst arasında problem vardır. Alttaki üste üstteki altta söylenmiş veya râvî iki yer arasında hata yapmış olabilir. Nöldeke'ye göre işte bu tip durumlarda kasıtlı değiştirmeler vardır. Hâlbuki Arap yarımadasının ortası ile kuzey bölgesi arasında çok büyük olmamasına rağmen dilde farklılıklar vardır. Hz. Peygamber zamanında bu fark çok büyük değildi. Kabilelerin yaşam yerleri birbirinden farklı olsa bile farklılıklar azdı. Lehçeler arasındaki fark ile bakıldığında neden kasideler arasında lehçe farkı önemli değildir çünkü bu kelimeler Arap kaidelerine muhalif değildir. Veznin varlığı ise değişimlere engel teşkil etmektedir. Lehçelerin farklılığı lafızlarda farklılık meydana getirmektedir. Burada konuşmadaki küçük farklılıklar sistematik yazı farklılığından kaynaklanmaktadır. Zaten bunu ebediyete kadar korumak mümkün değildir.³⁴²

İmruu'l-Kays'ın aşağıdaki şiirini buna bir örnek olarak gösterebiliriz:

فاليوم أشرب غير مستحبٍ

إثماً من الله و لا واغلي

³⁴¹ Yahya Vehîb Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 1. Basım Darul-Garbi'il-İslâmî, Beyrût 1997, 15-16.

³⁴² Nöldeke, *havle's-şi'ri'l-'Arabî*, 24.

“Bugün Tanrı'dan bir günahı hak etmeden içiyorum

Ve hain değilim”

Burada *işreb* kelimesi cezm edilmiştir, hâlbuki *be* harfini cezm edecek herhangi bir sebep yoktur. ³⁴³

Nöldeke din sebebi ile ortaya çıkmış bazı değişikliklerden de bahsetmektedir. Ona göre eski Araplar çok büyük dindarlar değildi. Ama arada sırada ilahlarını tekrarlıyorlardı. Örneğin Arap şiirinde “‘Uzza” diye bir isim vardı. Yine güneşe yemin var veya ilahlara sunulan kurbanlardan bahsedilmektedir. Bu beyitlerde bunlara rastlamaktayız. Müslüman şairler ise bunları dile getirmekten çekinmişlerdir. Bu yüzden Nöldeke’ye göre bu tür ibareleri şiirlerden silmişlerdir. Ham beyit ise orada kalmış ve böylece bir kopukluk meydana gelmiştir. Veya beyitteki ilahın yerine “Allah” lafzını koymuştur. Ona göre bu ibareyi bir Müslüman sonradan o şiire koymuştur. Bazı kasidelerde Allah lafzı geçmektedir. Demek ki küçük değişikliklerle İslami kavramlar bu şiirlere yerleştirilmiş ve aslı bozulmuştur. ³⁴⁴

Evs b. Hacer’in (ö. 620) aşağıdaki şiirini buna bir örnek olarak gösterebiliriz:

و بِاللَّاتِ وَ الْعِزَّى وَ مَنْ دَانَ دِينَهَا

و بِاللَّهِ إِنَّ اللَّهَ مِنْهُمْ أَكْبَرُ

“Lât ve ‘Uzza'ya ve onun dinine inananlara yemin ederim

Vallahi Allah onlardan daha büyüktür.”

Nöldeke bundan sonra Cahiliye Şiirinin intihalinden bahsetmiştir. Ona göre bazı müteahhir şairler Cahiliye Şairlerinin dilinden kasideler uydurmuşlardır ve bunu insanlar tarafından kabul görmek için yapmışlardır. Burada tek tek beyitler şeklinde kasideler intihal edilmiş olduğundan bahseder. Bu kasideler vaaz, öğüt, bir kabile ile övünmek veya onu yermek için yazılmıştır. Bunları sahih kasidelere eklemişlerdir. Ona

³⁴³ Cubûrî, *el-Musteşriḳûn ve'ş-şi'ri'l-Câhilî beyne'ş-şekki ve't-tevşîḳ*, 16.

³⁴⁴ Cubûrî, *el-Musteşriḳûn ve'ş-şi'ri'l-Câhilî beyne'ş-şekki ve't-tevşîḳ*, 17.

göre bundan maksatları tarihi haberleri şiir parçaları ile süslemektir. Örnek olarak Arap dil âlimi, şiir râvisi ve şairi olan Halef el-Ahmer (ö. 796) şiir intihal etmiş ve bunları eski şairlere isnat etmiştir. Bunlar İslam'dan sonra ortaya çıkmıştır.³⁴⁵

Nöldeke bir şiirin birden çok rivayet olduğunu da iddia etmiştir. Ona göre bir şairin bu kadar farklı rivayetler söylemesi mümkün değildir. Bunun sonucu ara ara yapılan uydurma beyitler olduğunu göstermektedir. Bir kasideyi şairin söylediği gibi tıpkısı ile yeniden tertip etmek onu intihal eden kişi açısından ana hatları ile mümkün görünmektedir. Ayrıntıya girince intihal edilen rivayet aşılamamaktadır. Burada eski şiiri neşreden kişilerin yazılı rivayete dayanmaları gerekmektedir. Tıpkı eski âlimlerden birisinin o şiiri tespit ettiği gibi. Basralı şiir ve ahhâr râvisi, dil ve edebiyat âlimi el-Asmaî (ö. 831) ve yine Basralı şiir ve ahhâr râvisi, dil ve edebiyat âlimi es-Sukkerî (ö. 888) bunlardan bazılarıdır. Tenkitçi fikir yapısıyla dikkati çeken el-Asmaî ile nahiv ve lûgat âlimi olan es-Sukkerî'nin şiir şerhi sırasında birçok kelimenin anlamıyla ilgili yaptığı açıklamaları onların bu alanda derin bilgisi olduğunu ve metotlarının bu çerçevede geliştiğini göstermektedir.³⁴⁶

Tedvin zamanında bir kasidenin rivayet problemi şu şekilde aşılyordu: Râvîler bir kasidenin birden çok varyantını önlerinde bulmuşlardır. Bunun üzerine rivayeti ayıklamışlar ve kendi zevklerine uygun bir şekilde okumaya başlamışlardır. Râvîler nüshasını aldıkları metne muhalif bir şekilde kasideyi ezberlemişlerdir ve böylece hafızalarında ki naslar ile bir karışım olmuştur. Ezberler farklılaştıkça kasidelerde değişmiştir. Onlara ulaşan kaside şerhlerinde de aynı durum gerçekleşmiştir. Nöldeke'ye göre bu yüzden bazen bir kaside birden çok şaire nispet edilmiştir, bazen de şiiri toplayan kişiler ezbere yapmış oldukları bu kasidelerin şairlerini karıştırmışlardır. Bunun bir sebebi şairlerin isimleri birbirine benzediği içindir. Bir sebebi de kasidede dile getirilen bazı yerlerin yanlış anlaşılmasından dolayıdır. Bu yanlış anlaşılan yerlerde şairlere nispet edilmiştir.³⁴⁷

Nöldeke daha sonra Cahiliye Arabistan'ında seçkin bir jüri tarafından seçildikten sonra Kabe duvarına asılan kasidelerden oluşan Mu'allaka'yı isminden dolayı eleştirmiştir. Nöldeke bunların asıldığını ve altın suyu ile yazıldığını kabul etmemiş ama

³⁴⁵ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 18.

³⁴⁶ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 18-19.

³⁴⁷ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 19.

sadece yazıldığını kabul etmiştir. Özellikle şiir ve hitabetin o dönemlerde varlığını kabul etmektedir. Kâbe'nin duvarına asılma mevzusunu reddetmesi, Mekke'nin tarihinden bahseden İbn Hişâm (ö. 833) gibi tarihçilerin bu konudan hiç bahsetmemeleridir. Ayrıca hadislerde ve Kur'an'da böyle bir bilgi mevcut değildir. Hatta meşhur şiir ansiklopedisi Kitâb-ı Eġânî'nin sahibi Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 967) Mu'allaka'nın hikâyesi hakkında asıldığını dair bir bilgiden bahsetmemiştir. Bu konu İbn Haldûn (ö. 1406) ve Suyûtî (ö. 1505) gibi daha sonraki âlimler tarafından dile getirilmiştir. Hammâd er-Râviye (ö. 776) ve Ebû Nuvâs (ö. 813) Mu'allaka'yı ilk tercih eden ve ayıklayan kişilerdir. Mufaddal eđ-Đabbî (ö. 794) ve Cemheretü eş'âri'l-'Arab'ın müellifi Ebû Zeyd el- Kureşî'de bu görüşü benimsemektedir.³⁴⁸

Buna mukabil İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 889), Cahiliyede pek çok şiir söylendiği ve önemli bir kısmı kaybolursa da, öneminden dolayı bu şiirlerin önemli bir bölümünün sahipleriyle birlikte bilindiği söylemektedir. “eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ” adlı eserinin girişinde şiirleri garîb, nahiv, Kur'an ve Hz. Peygamberin hadisleri gibi konularda delil kabul edilen şairlere ve şiirlerine yer verdiği görülmektedir. “İlk Şairler” başlığı altında örneklerle Cahiliye Şiirini kısaca değerlendirdikten sonra, İmruu'l-Kays'tan başlamak üzere pek çok Cahiliye Şairine ve Şiirlerine yer vermiştir.³⁴⁹ İbnu'l-Enbârî (ö. 940) “Şerhu'l- Kasâidi's-seb'ettivâli'l-Câhiliyyât” adlı eserinde dil, nahiv, tarih ve nesepler açısından metinleri incelemiş, bu şiirlerle Kur'an-ı Kerîm, hadis arasındaki dil ve sanat ilişkilerini açıklamıştır. el-Mufağdal eđ-Đabbî'nin meşhur eseri “el-Mufağdaliyyât”ta ise bu kasidelerin sayısı değişmekte, daha sonraları bu kasidelere ilaveler ile sayıları arttırılmıştır. Eserinde eđ-Đabbî tarafından seçilmiş olan bu kasideler Arapların adetleri, hayat tarzlarını yansıtmaktadır. Cahiliye Araplarının hayatını araştıranlar için de temel kaynak olmaktadır.³⁵⁰

Nöldeke'ye göre Mu'allaka denilmesinin sebebi Kâbe'nin örtüsüne asılmasından dolayı değil “Şeref Makamına” yükselmesinden dolayıdır. Cahiliye Şiiri hakkındaki sözünü onun kıymetinden, harikalığından ve tesirinden bahsederek bitirmektedir. Nöldeke her ne kadar tahrifatı ve rivayet problemleri kesin olduğunu söylese de ondan sıçrayan kıvılcımların Arap bedevi şiirinin kuvvetinin, kudretinin ve güzelliğinin asla

³⁴⁸ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-Şi'ri'l-Câhili beyne's-şekki ve't-tevsîk*, 20.

³⁴⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, Leiden 1902, 2-37.

³⁵⁰ Nusreddin Boleli, “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitleri I”, *Şarkiyat Mecmuası*, 2(11), 2007, 1-57.

zayi olmayacağını gösterecek şekilde hayat verici olduğunu kabul etmektedir. Hatta o her ne kadar Cahiliye Şiirinin aslında ve manasında bozulma olduğunu söylese de onları “*Homeros Destanı*” ile kıyaslamaktadır. Homeros’un şiirleri bazı yönlerden değişime uğradı fakat o halen insana ruh ve ışık katıyor. Nöldeke’ye göre Arap kasidesi eski Araplar hakkında canlı bir sure gibidir. Özellikle üstünlükleri, ayıpları, azametleri ve kapasiteleri hakkında bilgi verir. Sonuçta bu kasideler hayatı ve tabiatı nitelemektedir. Bu kasidelerde bir erkeksi ruh vardır ve diğer halkların çoğunda da bulunduğu, insanı sarsan bir güç, kuvvet ve ruh cereyan etmektedir. Nöldeke özellikle Alman halkına bu güçlü ruhu içeren şiirlerden istifade etmelerini söylemektedir. Belki de orada örnek alınacak gerçek bir güç ve istifade edilecek bir kuvvet vardır.³⁵¹

Tartışılabilir eleştirilere rağmen Nöldeke, eski Arap şiirine çok büyük katkı sağlamıştır. Özellikle Emevi Şiiri konusunda hem ders vererek hem de çalışarak tahkik açısından divan tercümesi yapmıştır. Latinceye kelimeleri şerh ederek eski Arap şiirinden ve eski Arap şarkılarından seçmeceler yapmıştır. Beş Mu‘allaka şiirini tercüme etmiş, onları anlama yollarını bir kitapta toplamıştır. 1862’de “*Sami Dillerini Anlama Yollarının Şekilleri*” adlı bir kitap daha yazmış, bu kitabına Sami dillerindeki şiir ve hitabet dillerini ilave etmiştir. 1909’da Arap yarımadası ve Kâbe hakkında bir kitap yazmış ve bunu neşretmiştir.

2.2.2. Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909)

Wilhelm Ahlwardt 4 Temmuz 1828 tarihinde Almanya’nın Greifswald şehrinde dünyaya geldi. Wilhelm Ahlwardt Greifswald Üniversitesi Eski Yunan edebiyatı profesörü Christian Wilhelm Ahlwardt’ın oğlu, teolog Profesör Peter Ahlwardt’ın torunudur. 1846 yılında Greifswald Üniversitesi’nde Doğu dilleri eğitimine başlamıştır. 1854-1856 yılları arasında Arapça yazma eserleri incelemek için Gotha ve Paris’e gitti ve buralarda Arap edebiyatı ile yakından ilgilenme fırsatı buldu. 1857 yılında Greifswald Üniversitesi’nde Doğu dilleri öğretim üyeliği hakkını kazandı. 1861 yılında profesör oldu. 2 Kasım 1909 yılında öldü.³⁵²

³⁵¹ Bedevî, *Dirâsâtu'l-müsteşrikin havle şıhhati's-şi'ri'l-Câhilî*, 28-40.

³⁵² Hidayet Yavuz Nuhoğlu, “Ahlwardt, Wilhelm”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 28-29.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Divânü Tahmân el-Kilâbî (*Tahmân el-Kilâbî'nin Divanı*), Leiden 1858.
2. Kâsîdetü Te'ebbeta Şerren (*Te'ebbeta Şerren'nin Kasidesi*), 1859.
3. Kitâbü'l-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye, Göttingen 1861.
4. el-Ĥamriyyât, Greifswald 1861.
5. el-'İkdu's-semîn fi Devâvîni'ş-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn (*Altı Kadim Arap Şairinin Divanları*), Londra 1870.
6. Eş'âru Halef el-Ahmer (*Halef el-Ahmer'in Şiirleri*), Greifswald 1895.³⁵³

Alman oryantalist Wilhelm Ahlwardt 1872 senesinde *Cahiliye Şiirinin Sıhhati Hakkında Mülâhazalar* adlı eserini yayınlamıştır. Altı Mu'allaka şairi hakkında yazdığı “*el-'İkdu's-semîn fi devâvîni'ş-Şu'arâ'i's-sitteti'l-Câhiliyyîn*” adlı kitabını 1870'te Londra'da ve 1900'de Paris'te yayınlamıştır. Sekiz kaside üzerinden çalışan Ahlwardt bu eserlerden yola çıkarak Cahiliye Şiirinin sıhhati hakkında görüşlerini beyan etmiştir.³⁵⁴

Ahlwardt kabul ediyordu ki Cahiliyede Şairlerin eskiden beri kendilerine tabi olan ve onu seven râvîleri vardı. Onlar nereye gitse râvîler onlarla birlikte giderlerdi. Eski kasidelerdeki bazı işaretler şairin yanında bir râvinin olduğuna işaret etmektedir. Daha sonra bu râvî bu şiiri gün geçtikçe geliştiriyordu. Sadece bir şairin şiirini değil şiir hafızası geniş olduğu için çok kişinin şiirini ezberleyebiliyordu. Ta ki o râvî efsane olacak şekilde hafızası güçlü bir yaşayan kaynağa dönüşüyordu. Cahiliye döneminden tedvin dönemine ulaşan Arap şiiri sayısı azdır ancak İslam'ın ilk dönemleri cihad ve din savaşlarından dolayı çoğu şiir hafızı ölmüştür. İkinci asra gelindiğinde ise artık azın azı ile iktifa edilmiştir.³⁵⁵

Ebû Temmam'ın (ö. 846) “*el-Hamâse*” kitabı, el-İsfehânî'nin (ö. 967) “*el-Eğânî*”si ve Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 1505) “*Şerhu Şevâhidi Muğni'l-Lebîb*”i gibi edebiyat kitaplarına baktığımızda birçok şaire nispetle bir şiir görürüz. Kitabet Cahiliye döneminde mevcut olmadığından bu tür karışıklıklar olabilmektedir. Şiirin ortaya konması ile o şiirin yazılması arasında yaklaşık yüz elli senelik bir fark ortaya çıkmıştır.

³⁵³ Nuhoglu, “Ahlwardt, Wilhelm”, 29.

³⁵⁴ Bedevî, *Dirâsâtu'l-müsteşrikîn havle şihhati'ş-şi'ri'l-Câhilî*, 41-86.

³⁵⁵ Celâleddin es-Suyûtî, *el-Mużhiru fi 'ulûmi'l-luğati ve envâ'iha*, (Tah. Ebû'l-Faḍl Veccâd el-Mevlâ), Kâhire, 1/21, 2/227-244.

Şiirler rivayetle aktarılıyordu. Bu yüzden galatlar mümkün olabildiği gibi bu işin sahtekârları da mevcuttu. Hatta tedvin döneminde bile hangi şiirin kime isnat edileceği hususunda tartışmalar olagelmıştır. Ahlwardt bu konudaki şüphelerini büyüklüğü belli olan bir kaside üzerinden yapmıştır. Aynı kaside başka bir yerde daha geniş olarak karşısına çıkınca bunun sıhhatinden şüphe etmiştir. Hâlbuki şiir toplamacılığı Kur'an ayetlerini ve hadisleri daha iyi anlamak için yapılmıştır. Bu da Kureyş lehçesi ile yapılmaktaydı. Kur'an tefsirinde ihtiyaca binaen şiirler kullanılmıştır. Bu nedenle dil açısından Kûfe ve Basra'da iki ekol ortaya çıkmıştır. Lafızların şekilleri, metnin binası ve vezinler, lafızların sonlarındaki harekeler ortaya konmuştur. Bu âlimlerde bu şiirlere dayanmıştır. İslam'ın ilk asırlarında eski şairlerin izlerini takip eden pek çok şair vardı. Kemiyet olarak büyük pek çok eser mevcuttu. Çok önemli eserler de ortaya konulmuştu. Zengin, sağlam ve arı bir mirası temsil ediyordu. Bunlar yabancı etkilerden ve unsurlardan uzaktı. Yeni dönemin getirdiği fikir ve kelimeler ona henüz girmemişti. Ancak bu bakış açısı tam olarak doğru değildir.³⁵⁶

Dilciler genelde yazı dilinden bütün lehçelerde var olan bozulmaları uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Ancak bunu çok az kişi fark edebilmiştir. Arapçanın lehçeler arasındaki fark aslında çok azdır. Ama Araplar bu farklardan bahsetmemişlerdir. Sadece birkaç örneği geçmez. Bu yüzden yazı dili tek olmuştur. Lafızlarda göze çarpan bariz bir çirkinlik görülmemektedir. Hâlbuki şairler çok farklı kabilelerden gelmekteydiler. Fakat dilciler Kureyş'e ait olmayan şairlerin şiirlerini düzeltmişlerdir. Buradan anlaşıldığı üzere dilde Kureyş lehçesi temel alınmıştır. Araplar hangi şiirin güzel olduğunu anlamak için Kureyş'e müracaat etmekteydiler. Kureyş lehçesine göre yazılmış şiirler insanlar tarafından kabul görüyordu. Bu Kureyş'in ilk zamanlar klasik Arap şiirinin kaynağı olduğu anlamına gelmez. Hatta Kureyş'in en büyük şairi Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 711-12) Emeviler döneminde çıkmıştır. Avamca bir dile önem vermiyorlar, Kureyş lehçesini bir standart olarak kabul ediyorlardı.³⁵⁷

Rivayet kültürü genelde şehirlerdeydi ve onların arasında Arap olmayan pek çok unsur bulunuyordu. Bunlar badiyeye gidip fasih Araplardan Arapça öğreniyorlardı. Bu yüzden kendi aralarında halis Arapları tutuyorlar ve onlardan fasih Arapça öğrenmeye çalışıyorlardı. İhtiyaçlar şiir şahitliğinden *İstişhad*'a doğru bir seyir ile buna zorunlu

³⁵⁶ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 23-24.

³⁵⁷ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 24.

hale getirdi. Ebû Zeyd el-Enşârî'nin (ö. 830) “*Kitabu'n- Nevâdir fi'l-luğa*”sı gibi kitapların kapsamış olduğu şiir mecmuaları ortaya çıktı. Bu da şiir sevgisi, şair muhabbeti ve şiire verilen kıymet ile insanları şiir mecmuaları tasnif etmeye yönlendirdi. Bu sebeple insanlar bazı şairleri seçmeye başladı. Onların fasih dili, güzel tabirleri onun en büyük şairlerden olmasını yeterli kıldı. Kasideleri olduğu gibi blok halinde alınmadı. İnsanlar hangi beyiti hoşuna gitti ise orayı alıp geri kalanını terk etti. Başlangıçta şiiri nazmedene önem vermediler, kasidenin nazım şartlarına önem verdiler. Hicri ilk asrın sonlarına doğru yazılan şiirlerin arka planına bakılmaya başlandı. Çünkü artık işin içine *İstişhad* meselesi girmiştir. Bu yüzden şiirleri güvenilir bir şekilde ezberlediler. Bizzat bu şairlerin vatanlarına giderek daha fazla beyitler ezberlediler. Şairlerin yaşantıları hakkında da bilgiler aldılar. Rivayet ağızdan ağıza aktarılırken zaman içerisinde değişimlere uğradı. Böylece eksik ve fazla tarafları olması kaçınılmaz oldu.³⁵⁸

İlk dönemde luğavi şair tutmak önemli olduğuna göre ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemde şiir toplamaya önem vermişlerdi. Çünkü bu şiirler luğavi bir hazine olarak değerlendirilmiş, değeri yüksek şiirler ortaya konulmuştur. Şiir toplama hamasetinin sebebi bundan kaynaklanmaktadır. Şiir toplayan kişilerin çoğunluğu genelde belli oranda şiiri ezberliyorlar ve şiirdeki sanatsal üslubu biliyorlardı. Bu kişilerin güçlü hafızaları olmasa idi şiirler kaybolurdu. Ahlwardt'a göre şairlerin eskiden beri kendilerine tabi olan ve onu seven râvîler vardı. Onlar nereye gitse râvîler onlarla birlikte giderlerdi. Eski kasidelerdeki bazı işaretler şairin yanında bir râvinin olduğuna işaret etmektedir. Daha sonra bu râvi bu şiiri gün geçtikçe geliştiriyordu. Sadece bir şairin şiirini değil şiir hafızası geniş olduğu için çok kişinin şiirini ezberleyebiliyordu. Ta ki o râvi efsane olacak şekilde hafızası güçlü bir yaşayan kaynağa dönüşüyordu. Cahiliye döneminden tedvin dönemine ulaşan Arap şiiri sayısı azdır ancak İslam'ın ilk dönemleri cihad ve din savaşlarından dolayı çoğu şiir hafızı ölmüştür. İkinci asra gelindiğinde ise artık azın azı ile iktifa edilmiştir.³⁵⁹

Ahlwardt'a göre şiir toplamaya yönelik hamaset duyguları hataya ve vehimlere düşülmesinde bir engel olamadı ve onlardan insanları koruyamadı. Gerçekten de râvinin dil âlimleri önünde şiir inşad edilebilmesi, ortaya koyabilmesi ve bunu uyduruk bir

³⁵⁸ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Müsteşrikin havle şıhhati's-şi'ri'l-Câhili*, 44-49.

³⁵⁹ es-Suyûtî, *el-Mużhiru fi 'ulûmi'l-luğati ve envâ'iha*, 1/21, 2/227-244.

kaside olarak anlatması imkânsızdı. Hâlbuki bu kasideler dil, muhteva ve fikir açısından bir uydurmaydı. Taze ve daha olgunlaşmamış bir şiire bu uydurmadır demek gereksizdir. Fakat özellikle eski Arap şiirinin ruhu ve dili içinde yaşayan uzman bir şair ve kendisinde özellikle şiir mahareti varsa, şiirin uzmanlarını bile aldatacak şekilde bir şiir uydurabilmektedir. Zaten birçok defa Araplar da bu durumdan dolayı şikâyetle bulunmuştur.³⁶⁰

Kendi durumlarından dolayı gurura kapılan bazı râvîler herhangi bir meselede cevap vermekten kendilerini aciz görememişlerdir. Bu yüzden kendi bilgileri yetmediğinde hafızalarında bulunan diğer şiirlerden intihale başlamışlar, meşhur bir şaire şiir nispet etmişlerdir. Herhangi bir beyite eklememiş aksine orada bir beyiti intihal etmişlerdir. Bu aşırılıklardan dolayı râvîleri yermekten kaçınmışlardır. Çünkü en güçlü hafıza bile belli oranda bazı zaafılara düşebilmektedir.

Beyitlerin tertibinde hata olabilmekte veya birçok şiirin ve kasidenin sahiplerini bilme konusunda isimleri karıştırabilmektedirler. Bu râvîler bir şeyi anlatırken yanlış yapmış olabilirler. Çünkü bu şiirler genel olarak aynı konuları ifade etmektedir. Ayrıca kişisel isteklerin giremeyeceği vasıflar içermektedir ve bu bir şiiri anlamada daima art niyet olmayabilir veya intihal sayılmayabilir. Tabi bu tür kasidelerin yüz elli yıllık sözlü rivayeti gerekiyor ki nesiller boyunca dışardan ve içerden bazı hasarlar alması ihtimal dâhilinde olsun.³⁶¹

Şairler ve râvîler tarihi olaylarla ilişkili kasideleri ve şiirleri her zaman nakletmişlerdir. İntihale ilişmiş irticalen söylenen sözde ve tertipte yanlışlar olabilmektedir. Buna müellif fazla güvenmez, yazarken şair ile şiirleri derleyen müelliflerin genelde kimden faydalandığını biliyorlar ve buradan asıl kaynak olan hakiki râvîlerden faydalanmak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden bu kişiler meşhur râvîlerden bahsederek bilgi vermiş ve onlardan aktarılan rivayetlerin üzerine ışık tutmuşlardır.³⁶²

Ahlwardt Meşhur râvîlerden de bahsetmektedir. Bilindiği gibi Hammâd er-Râviye en çok şiir ezberleyen kişidir ve Mu'allaka şiirlerini ezberlemiştir. Hammâd eski kasideleri ve çeşitli ahbarları kendi adına toplamıştır. Hammâd bunu İstişhad için

³⁶⁰ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevsîk*, 27.

³⁶¹ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevsîk*, 27-28.

³⁶² Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevsîk*, 28.

yapmamıştır. Öyle ki üç bin civarında Cahiliye Kaside ve Şiirini ezberlemiştir. *Bânet Suâdu* diye başlayan yedi yüz farklı beyit söylemiştir. Bu abartılı bir olay gibi görünebilir fakat yine de insanlar arasında şöhrat bulmasına sebep olmuştur. Hammâd er-Râviye için bu kusur olmasa da onun güvenilirliği tartışmaya açmıştır. Çünkü o kendisine yönetilen her bir soruya şiir ve şairlerle cevap vermektedir. Haliyle elindeki bu ilmi birikimi samimiyetsiz ve aslına sadakatsiz bir şekilde kullanıyordu. O halde klasik Arap şiirini araştıran bir insanın râvîler hakkında biraz uyanık olması gerekmektedir. Kişinin Hammâd'ın rivayetine karşı biraz uyanık olması gerekmektedir. Halife Mehdi'nin (ö. 785) meclisinde geçen bir olay bu durumun vahametini bize göstermektedir. Züheyr b. Ebû Sülâmâ'nın (ö. 609) kasidesine üç tane beyit uydurmuştur. Halife Mehdi doğru söylediğine yönelik ona yemin ettirdikten sonra Hammâd; "*Ben bunu kendim uydurdum*" demiştir. Halef el-Ahmer'den (ö. 796) de bahsetmektedir. Ona göre şiirde en kötü tasarrufu Halef el-Ahmer yapmıştır. Çünkü o hem şair hem de usta bir şiir bilginidir. Eskilerin dili ve ruhuyla tam bütüncül bir kaside nazmedebiliyordu. O nazıma uygun istediği kadar beyiti çoğaltabiliyor ve eklemeler yapabiliyordu.³⁶³

Halef el-Ahmer, eş-Şenferâ'nın (ö. 525-550 arası) kasidesini uydurmuş aynısını ona da yapmıştır. Ahlwardt'ın bu iddiası zayıf ve delilsizdir. Çünkü Cahiliye ruhuyla nasıl böyle uzun bir kaside uydurduğunu ispatlayamamıştır. Her bir kaside özel bir ortamda oluşmakta ve bir şahıs tarafından söylenmektedir. Halef el-Ahmer'in Kûfe'li ve Basra'lı âlimleri eşit düzeyde aldatması mümkün gözükmemektedir. Sonuç olarak Halef el-Ahmer eğer onun şiir uydurduğuna yönelik bir şey varsa şiiri esas alan dil bilim insanları zaten artık bir daha onu onaylamazlardı.³⁶⁴ Çünkü Basra ve Kûfe dil okulları dil ve şiir konusunda her kabilelerden nakilde bulunmamışlardır. Son derece seçici davranan bu okullar eserlerinde dillerinin saflığı bozulmamış ve herhangi bir şâibe karışmamış olan kabilelerinden ve kişilerden rivayetlerde bulunmuşlardır.³⁶⁵

Ebû Amr ise "*ben buna bir tane beyit uydurayım*" demiş ve yukarıda bahsi geçen kasideye yerleştirmiştir. Ahlwardt'da göre râvîler tek başına Cahiliye Şiirini değiştiren kişiler değildi. Belki de kendileri tasarrufta bulunarak bazı kelimelerin kendisi arasında

³⁶³ Cubûrî, *el-Musteşriqûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 28-29.

³⁶⁴ Cubûrî, *el-Musteşriqûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 29.

³⁶⁵ Şevkî Dayf, *el-Medârisu 'n-naḥviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1976, 2797.

düzeltilmeler yapmışlardır. Belki de bu tadilatları yapmanın birtakım dini sebeplerdir ve bunlardan sadece on beş bin beyit Cahiliyeden bize ulaşabilmiştir. Bunlar genelde putlar ve bunlara tapmayı içermektedir. Büyük kısmında putlara tapma delilleri vardır ve bunların bazılarını tarayıp işaretlemiştir. Ahlwardt bunu yaparken en-Nâbiga ez-Zübyânî'nin (ö. 604) bir kasidesinden üç beyit göstermektedir. Ahlwardt şöyle demektedir: *“Buradaki sorun en-Nâbiga'nın bazı şiirlerinde bazı beyitler öne geçmiş bazıları da geri kalmış. Hâlbuki bu nedir intihal türünden bir şeydir. Bazı kelimeleri tefsir bağlamında eklenmiş intihal türü şeylerdir.”* ³⁶⁶

Ahlwardt Recez ³⁶⁷ ve irticalen söylenen şiirden uzun uzun bahsederek eserler yazmıştır. Şiir sanatına ve Züheyr Ebû Sulmâ (ö. 609) ve Evs b. Hacer (ö. 620) gibi şairlerin şiirleri ve onların güçlü kasideleri hakkında bilgi vermiştir. Şiirin hacmi, mevzuları ve kasidenin düzeni, beyitler arasındaki bir mevzudan başka bir mevzuya geçiş olaylarından bahsetmiştir. Bu kasidelerin bazılarında farklı konulara, çeşitli uzak yerlere işaretler vardır ve içlerinde çeşitli kadın isimleri geçmektedir. Ahlwardt bunu şöyle açıklamaktadır: Şair bazen eski şairlerin dile getirdiği gibi sevgilisi için birçok isim kullanıyor. Aslında burada iki farklı şahıs geçerli değil. Vezin açısından birbirine benzer farklı kıtalara, kafiyele mevzulara göre bu böyle olmaktadır. Râvîler bunu tek bir kasideden zannetti hâlbuki bu intihal kapısından girmemektedir. Ahlwardt vehim ve hata kapsamında bunların ana hatlarını anlattıktan sonra tafsilatını anlatmıştır. ³⁶⁸

Ahlwardt daha sonra Mu'allaka konusuna ve niye böyle isimlendirdiğine değiniyor. Onun teorisi şudur ki uzun kasideler Mu'allaka diye isimlendiriliyordu. Çünkü her bir parça diğeriyle bağlantılıdır ve buna rağmen yedi kaside ancak anlamlandırılmıştır. Sekiz veya dokuz olarak söylenen görüş ona göre doğru değildir. Bunlar râvîlerin inşası sonucunda yazılmış veya tahkik edilmiş kasidelerdir. Yorum anlamında kullanılmış, kesintisiz bir şekilde imlâsız olarak yazılmıştır. Çünkü bunların neşredilmesi şüpheli bir olaydır. Onlar ilk defa toplanmış yazılmış yüz yıllar sonra nüshaları çıkmıştır. Ayrıca altınla yazılmıştır, çünkü her halükârda bu kasideler özel yeteneklerle yazılmış olan son derece üstün kasidelerdir. ³⁶⁹

³⁶⁶ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 30.

³⁶⁷ Bkz. İsmail Ekinci, “Arap Şiirinde Urcûze Geleneği ve Râciz Halîl Mutrân'ın Erâciz'i”, *Şarkiyat*, 12(4), Aralık 2020, 1166-1182.

³⁶⁸ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 30-31.

³⁶⁹ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 31.

Ahlwardt'a göre krallık hazinesinde bunların korunması ismini tasvir etmek için uydurulmuş bir yalandır. Ayrıca Ahlwardt pazarlarda yapılan şiir yarışmalarını da kabul etmemektedir. Çünkü 'Ukaz panayırında iki kişi üstün olan şiire karar veriyor, bu oldukça gariptir. Genel anlamda Arap Cahiliyesi kasideler ile meşguldür. Sonraki asırlarda nakledilenin keyfiyeti, nasıl nakledildiği ve onların sunuluş ve kabulüyle ilişkili maksatlar Ahlwardt'ın terkiğine yönelik şüpheleri yoğunlaştırıyor. Genelde bu şiirlerin müellifleri, hacmi, iç tertibi, sistemi ve bazı münferit beyitleri hakkında hepsi sağlam bir esasa dayanmayan faraziyelerdir. Çünkü Ahlwardt'a göre herhangi bir kasidedeki ıstırap tertibi konusundaki farklı anlayışlar, beyitler arasında farklı ilişkilere ya bir kısmının zayı olmasına sebep olmuştur ya da tertibinde unutma vardır, bu da bu şiirlerin inkârını gerektirmez.³⁷⁰

Klasik şiirdeki konumuz tıpkı tarihteki konumumuz gibidir. Tarihe nasıl bakıyorsak ona da öyle bakmalıyız. İbn İshak'ın (ö. 768), Ebu Ca'fer Taberî'nin (ö. 923) ve 'İzzeddin İbnu'l-Eşîr'in (ö. 630/1233) sunmuş olduğu haberler her zaman aynı değildir. Bunlar arasında mukayese yapıldığı gibi eski şiirlerde de mukayese yapılmalıdır. Ahlwardt her haberi kendi müstakil alanında inceler ve diğer haberler ile örtüşen yanlarına bakar. Klasik şiir araştırması yaparken şöyle bir karara varmıştır: *"Bu işi kâmilten değerlendirecek bilgiler ve sanatlar elimde mevcut değildir. Her bir şairin yanında dilsel kullanımları dakik bir şekilde derinlemesine düşünebilecek imkânlarla da sahip değilim. Bunların her asırda nasıl yapıldığına ilişkin ilimler bende mevcut değil. Lehçeler arasındaki farklılıkları da bilecek durumda değilim."* Ahlwardt eski dil âlimlerinin şu andaki dilcilerden çok daha üstün olduğunu da itiraf etmiştir.³⁷¹

Ahlwardt şairler arasında birbirine uyumlu olan beyitlerden de bahsetmektedir. Bunun çalıntı beyitler olabileceği imasında bulunmaktadır. Sonra Hassân b. Sâbit'tin (ö. 674) aşağıdaki şu şiirini örnek göstermiştir:

لا أسرق الشعراء ما نطقوا

بل لا يوافق شعرهم شعري

³⁷⁰ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 32.

³⁷¹ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 32.

“Şairlerin söylediklerini çalmam

Saçları bile benimkiyle uyuşmuyor.”³⁷²

Onun bu şiirde *Şairlerin söylediklerini çalmam* ibaresi Ahlwardt’a göre bu tezini desteklemektedir. Onun bir şairin diğer bir şaire nispet ettiği kasidelerin örneğini olarak en-Nâbiğa’nın kasidesinin Evs b. Hacer’e nispet edilmesini göstermektedir. Bunu tespit etmek aslında çok zordur. Bunu bilmek için dil makyasları bulunması lazımdır. İş böyle olduğu sürece eskilerin söylediği şiirler çok doğrudur diye bir kanaat geliştirmemiz gerekmektedir. Şüpheli yaklaşmamız gerekmektedir. İsim benzerliği açısından bir şiirin şairini diğerine nispet edilmesi şeklinde bir ıstırap ortaya çıkabilir. Bu bilgi doğrultusunda birçok İmru’l-Kays (ö. 540 dolayları) olduğu görülmektedir. Belki de bunlardan çoğunun kasideleri onlardan en meşhura nispet edilmiş olabilir. İnsanlar timsal açısından birbirine denktir. Çünkü babaları Âdem anneleri Havva’dır. Bazen de bir şairin kasidesi diğer bir şaire belli bir yerden zikredilmesi, onun meşhur olmasından dolayıdır. Belli kadınlara gazel dizildiği bilinmektedir. Veya bu kişi hakkında yaygın olan bir haberden dolayı o adama o kaside nispet edilir. Fakat ister ona ister buna nispet edilsin bu şiir bir Cahiliye Şiiridir. Ahlwardt’a göre klasik şiir ve kasidelerin elimizdeki ölçülerle değerlendirme imkânları cidden sınırlı fakat önemsiz değildir. Ahlwardt eski kasideleri üç kısma ayırmaktadır: Sahih olanlar, Sahih olmayanlar ve Şüpheli olanlar. Bazı durumlarda nakledilen rivayetleri aşmak mümkün değildir çünkü elimizde sadece onlar vardır.³⁷³

2.2.3. Reynold Alleyne Nicholson (ö. 1945)

Reynold Alleyne Nicholson 19 Ağustos 1868’de Keighley’de doğmuştur. Arapça ve Farsça zengin kitap koleksiyonuna sahip olan dedesi John Nicholson’un tesiriyle Doğu dillerine ilgi duymaya başlamıştır. Leiden ve Strasburg’da Michael Jan de Goeje ve Theodor Nöldeke ile tanıştı. 1901’de Londra Üniversitesi Farsça Kürsüsü’ne tayin oldu. 1926 yılına kadar burada görev yapan Nicholson aynı yıl Arapça Kürsüsü’ne

³⁷² Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve’s-şi’ri’l-Câhilî beyne’s-şekki ve’t-tevşik*, 33.

³⁷³ Bedevî, *Dirâsâtü’l-Müsteşrikîn havle şihhati’s-şi’ri’l-Câhilî*, 71-86.

profesör oldu. 1923'de British Academy'ye üye olarak seçildi. 1937'de Royal Asiatic Society onu altın madalyayla ödüllendirmiştir. 27 Ağustos 1945'te öldü.³⁷⁴

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Târîhu'l- 'Arabi'l-Edebî (*Arap Edebiyat Tarihi*), Londra 1907.
2. The Mystics of Islam (*İslam Mistisizmi*), Londra 1914.
3. Studies in Islamic Mysticism (*İslam Mistisizmi Çalışmaları*), Londra 1921.
4. The Idea of Personality in Sufism (*Tasavvufî Kişilik Fikri*), Londra 1923.
5. The Mathnawî of Jalaluddin Rûmî (*Celaleddin Rûmî'nin Mesnevisi*), I-VIII, Londra 1925-1940.
6. Rûmî: Poet and Mystic 1207-1273 (*Rûmî: Şiir ve Mistisizm*), Oxford 1966.
7. Selected Poems from the Dîwân-i Shamsi Tabrîz (*Dîvân-ı Şemsi Tebriz'den Seçme Şiirler*), Cambridge 1898.³⁷⁵

Nicholson şiir meselesine 1907 yılında yayınladığı “*Arap Edebiyat Tarihi*” adlı eserinde değinmiştir. Cahiliye Şiirinin rivayetinden bahsetmiş olduğu eserinde *serikât* Arap şiirlerinden de bahsetmiştir. Ona göre Arap şiiri rivayet yoluyla ezberlenmiş ve muhafaza edilmiştir. Bir kabile şairinin övdüğü bir olay veya düşmanlarını yermesi genellikle o kabile tarafından bu şiirler ezberlenir ve nesilden nesile aktarılırdı. Parça parça veya tam kasideler şeklinde Araplar bunları korumuşlardır.³⁷⁶

Ona göre şu soru elzemdir: Kim bize rivayet yoluyla günümüze aktarılan bu şiirlerin asırlar boyunca bozulmadan kaldığının garantisini verebilir? Bu uzun yolculuğu boyunca bu kasidelerin bir şekilde bir değişim ve başkalaşım geçirmesi kaçınılmazdır. Sonuçta bu şiirleri ezberleyenler râvîlerdir. Araplardaki şiir hafızları genelde ozan tipinde insanlardır. Oradan oraya gezer ve geçimlerini bununla sağlarlardı. Bir nevi şairler gibidirler. Her şairin sonuçta yanında götürdüğü bir hafızı vardı. Bu kişi şairin şiirini yazmaksızın ezberliyordu.³⁷⁷

Bu râvîler şiirleri çeşitli şartlar altında başka insanlara rivayet ediyordu. O halde şairler ile râvîler arasında ister akraba olsun isterse öğrencisi olsun bir bağlantı vardı. Mesela Züheyr, Evs b. Hacer'in üvey babasının râvîsidir. İlk başlarda bu rivayet

³⁷⁴ Süleyman Derin, "Nicholson, Reynold Alleyne", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 76-77.

³⁷⁵ Derin, "Nicholson, Reynold Alleyne", 77.

³⁷⁶ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 205-224.

³⁷⁷ Reynold Alleyne Nicholson, *Târîhu'l-'Arabi'l-edebîyyi*, ter. Sefâ Hulûsî, Bağdat 1964.

meselesi şahsi bir istek gibi başlamış olsa da zamanla bir sanat ve meslek haline gelmiştir. Bu o kadar ileri bir düzeye ulaştı ki râvî şairin peşini bırakmadı. Böylece râvîler müstakil seçkin bir tabaka halini almaya başladı. Eski şiirlerden ve kültürlerden birçok şiiri hafızasında biriktirdiler ve müthiş rivayetler yaptılar. Halifeler ve valiler bunlara çok cömert davrandılar. Tedvin dönemi başlayıncaya kadar şifahî rivayet böyle devam etmiştir. Şifahî rivayet tedvinle de kalmadı, devam etti ancak çoğu eski şiir elde edilmesine umut kalmaksızın kayboldu gitti. Çoğu râvîler yerlerine birilerini yetiştirmeksizin harplerde öldüler.³⁷⁸

Nicholson ayrı bir kategori daha incelemektedir. İslam dini Cahiliyeye göre yeni şartlar altında gelmiştir. Bu yüzden Müslümanlar çoğunlukla eski şiirle ilgilenmemişlerdir. İlgi ve alakaları eksilmiştir çünkü onlara göre şiir putperestliği temsil ediyordu. Daha ziyade Kur'an ve hadise yönelmişlerdir. Fakat Kur'an ve hadis lafızları belli bir süre sonra Irak ve Horasan ahalisine garip gelmeye başladı. Kur'an'ı tefsir etmek zorunlu hale geldi. Nahiv ve lügat ilminin önemi arttı. Kûfe ve Basra ekolünün âlimleri bu bağlamda yetiştiler. Cahiliye Şiirine ihtiyaç hâsıl oldu ve bu konuda yoğunlaştılar. Çünkü Cahiliye Şiiri kirlenmemiş arı ve duru Arapçanın kaynaklarındandı. İlk başlarda Arap şiiri sadece luğavi kaynakları takip etme unsuruydu. Zaman geçtikçe içinde edebi bir hamaset doldu. Bu yüzden âlimler şiir toplamaya ve divanlar tasnif etmeye başladılar. Bu işler devam ederken kaçınılmaz bir şekilde hatalar çıktı. Ancak bu hatalar kasıtsız da olabilirler. Bu hatalar unutma, hafızanın zayıflığı veya kasıtlı ve kötü niyetli de olabilir. Beyit ve mısraların intihali güçlü bir hal aldı. Çünkü râvîlerin mahareti, araştırma ve toplama yapan âlimlerin kapasitesinden daha üstündü. Lügatçiler ve tenkitçiler, râvîlerin yaptıkları bu tür işleri ve maharetlerini anlamaktan bile aciz kaldılar. Râvîlerin durumu ne olursa olsun kendi hafızalarındaki şiiri bir şekilde birbirlerine kabul ettirmek istiyorlardı.³⁷⁹

Nicholson, Hammâd er-Râviye ve Halef b. Ahmer'in uydurma şiirlerine örnek göstermektedir. Bu râvîlere dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Fakat bu iki râvinin dışında birçok râvîler de mevcuttur. Bunları bu eyleme sürükleyen başka sebeplerde vardır. Nicholson'a göre bu râvîlerin en önemlisi tasarruflarından biri dâililerin Kureyş lehçesine uygun olması için şiirlerde bazı tashihler ile düzeltme

³⁷⁸ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 35.

³⁷⁹ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 36.

yapmış olmalarıdır. Ayrıca İslam'ın kabul edemeyeceği putperestlik lafızlarından da bunları temizleme arzuları vardır. Bunun yanı sıra beyitler hazfedilmiş veya toptan kıta gizlemiştir. Kasidenin bir yerindeki ya kıta başka bir yere, bir beyit başka bir sıraya yerleştirilmiş ya da beyit tamamen kaldırılmıştır ve böylece kaside parçalanmıştır. Onlara göre kasidede akıcı bir üslup olmalıydı bu yüzden yerlerini değiştirdiler.³⁸⁰

Nicholson Cahiliye dönemindeki dini inanış üzerinde de durmaktadır. Ona göre Cahiliye halkının nezdinde Hanif inancın yeri zayıftı. Onların şiirlerinde dinin etkisi fazlaca görmememiz gerekmektedir. Kapalı bir şekilde büyük ilahın Allah olduğundan bahsetmektedirler ancak belirgin bir şey yoktur. Daha sonraları kapalı bir ilah olgusunun üç tane kızı olduğuna inandılar. Bunlar *Lât*, *Menât* ve *Uzza* 'dır. Kesinlikle bu üç ilah Arap bölgelerinde cazibe merkezleriydi. Araplar Allah'ın bu ilahların şefaatinin kabul edeceğine inanıyorlardı. Ayrıca başka putlarda vardı ve bunlarda şefaatchiydiler. Bu ilahların onlara kulluk edenlere şans getirdiğine inanılıyordu. Bir bedevi hakiki takvanın ne demek olduğunu bilmiyordu. Duaya cevaptan haberi ve şuuru yoktu. Yemin ediyorlardı ama sürekli dua yoktu kültürlerinde. Genellikle sıkıntıya düştüklerinde Allah'a dua ediyorlardı. Onların hurafe merasimleri inançlarından daha güçlüydü. Çünkü onlar canlı denilecek düzeyde dinlerine bağlı değillerdi. Şahsi menfaatlerine düşkünlüler. Bedevinin hayata karşı düşüncesi sürekli haz peşinde koşmaktı. Hür düşünce, aşk, şarap, köleler, zenginliğin lezzetleri, yaptıkları evliliklerin meşru olduğuna inanma, veciz hikmet şiirleri ve bunların hepsinin güzel olduğu düşüncesi onlara hâkimdi. Kabri düşünüyorlar, kaçınılmaz ölüm hayatını ve ahireti biliyorlardı.³⁸¹

Arap yarımadasının geneli şairler ve hikmet sahibi kişiler ile doluydu ve bunlar her zaman vardı. Bunlar hayatı sorgulayıp kıymetli olanı ve onun gayesini araştırıyorlardı. Zuheyr'in yaptığı gibi ölünce nereye gideceklerini düşünüyorlardı. Tabi ki putperestliğin böyle şeylere cevap vermesi mümkün değildi. Yine de Arap yarımadası Yahudi ve Hristiyan kalıntılardan uzak değildi. Yahudilik kendi dışındakilere kapalı bir dindi. Arap toplumunun inancına hiç etki etmiyordu. Hristiyanlığa gelince eski Arap şiirine çok büyük etkileri olmuştur. Nicholson'a göre bu etki önemsenmeyecek kadar küçük bir etki değildir. Arap şiirindeki bu dini etkiler daha

³⁸⁰ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 37.

³⁸¹ Nicholson, *Târîhu'l-'Arabi'l-edebî*, 220-226.

sonra eski neseplerin esasına uygun bir şekilde geçmişe yönelik yorumlara uğramıştır.³⁸²

Cubûrî “*el-Musteşrikûn ve's-Şi'ri'l-Câhilî beyne's-Şekki ve't-Tevsîk*” adlı kitabında oryantalistlerin bu konuda dayandıkları noktaları şöyle tespit etmiştir:

1. Yukarıda anlatılan dini şuur söylem açısından çoğu durumda İslami değildir.
2. Burada ortaya çıkan şiir pasajları aslında İslami değildir.
3. Bu şiirler geniş çaplı kesin tabii neticelerin bir sonucudur. Hristiyanlığa göre olaylar oldukça yüzeyseldir.³⁸³

Aslında bu şiirler ruhban şiiri gibi kendini gösteriyordu. Nitekim Züheyr şiirinde kendisine geceleyin yolculukta arkadaşlık yapan kişiden bahsetmektedir. Bunlar hesap günü için insanların amellerini tutuyorlar. Vaaza olan eğilim de bu şekildedir. Nicholson’a göre tüm bunlar rahip figüründen alınmıştır.³⁸⁴ Eski Arap kültürüne katkılarda bulunan Nicholson tasavvuf, Abbasiler ve Mütenebbî şiirleri alanlarında da çalışmıştır.

2.2.4. Charles James Lyall (ö. 1920)

Charles James Lyall 9 Mart 1845'te Londra'da doğdu. Cambridge ve Oxford üniversitelerinde öğrenim gördü. Hindistan'da görev yaparken Arap dilini öğrendi ve eski Arap şiirine özel ilgi duydu. Avrupa'da Strasburg Üniversitesi'nde Theodor Nöldeke'nin öğrencisi oldu. Bu sebeple eski Arap şiirine dair yayımladığı iki divanı Nöldeke'ye ithaf etti. Yayına hazırladığı el-Mufaḍḍal iyyât'ın basımıyla meşgul olurken 1 Eylül 1920'de Londra'da öldü.³⁸⁵

Lyall'ın eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Translations of Ancient Arabian Poetry (Eski Arap Şiirinin Çevirileri)*, Chiefly pre-Islamic, Londra 1885.
2. *A Commentary on Ten Ancient Arabic Poems (On Kadim Arap Şiiri Üzerine Bir Yorum)*, Calcutta 1894.

³⁸² Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-Şi'ri'l-Câhilî beyne's-Şekki ve't-tevsîk*, 38.

³⁸³ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-Şi'ri'l-Câhilî beyne's-Şekki ve't-tevsîk*, 39.

³⁸⁴ Nicholson, *Târîhu'l-'Arabi'l-edebî*, 233-234.

³⁸⁵ Zülfikar Tüccar, "Lyall, Charles James", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 264.

3. The Dîvâns of 'Abîd Ibn al-Abras and 'Âmir Ibn at-Tufail and 'Âmir Ibn Şa'Şa'a, Londra 1913.
4. The Poems of Amr Son of Qamî'ah (*Qamî'ah'ın Oğlu Amr'ın Şiirleri*), Cambridge 1919.
5. Mufaḍḍaliyyât, Beyrut 1920.

Lyall, Cahiliye devrinin ünlü şairi Tarafe ile aynı tabakadan sayılmasına ve şiirleri bazılarınca Mu'allaka'ya dâhil edilmesine rağmen günümüze kadar gelen şiirleri pek az olan 'Abîd b. el-Ebras (ö. 555) hakkında son derece güzel bir mukaddime yazmıştır. O sadece Ubeyd'in şiiri üzerine yoğunlaşmamıştır. İmru'u'l-Kays'ın hayatını da işlemiştir. Lyall Cahiliye Şiirinden bahsederek onu vesikalandırmıştır. Kendinden önceki oryantalistlerin râvîlere yönelik şüphelerini içeren çalışmalara ele almıştır. Cahiliye Şiirinin tabiat hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Şüphe duyulan rivayetler hakkında tenkit ederek tartışmıştır. Mukaddimesi oldukça kısa olmasına rağmen çok önemli konulara değinmiştir. Birinci asrın meşhur şairleri taklidi olarak Cahiliye Şairlerinin geleneğini örnek almışlar ve eski şairlerin şahsiyetlerine de işaretlerde bulunmuşlardır. Onların Cahiliye Şiir kültürünü tekrar tekrar kullanmışlar ve aynı konuları benzer tarzda işlemişlerdir. Fakat aynı geleneğe de bağlı kalmışlardır. Lyall'a göre Emevi şairleri kasidelerine gelince bunlar sahih bir şekilde bize ulaşmıştır. Emevi Şiir müellefatının tedvin edildiği ve yazının çokça kullanıldığı bir dönemdir. Burada rivayetlerle aktarma şiir âlimleri arasında oldukça yaygındır.³⁸⁶

Lyall Cahiliye Şiirinin ve rivayetinin sıhhatinden bahsetmiştir. 'Abîd b. el-Ebras'ın şiirlerini çalışırken şunu kabul etmiştir ki Cahiliye ve putperest bedevi şiirleri yazı ile değil rivayetle nakledilmiştir. Kabilelerinin başarılarından bahseden Cahiliye Şiirini kabilenin en değerli eserleri olarak kabul eder. Örneğin ölenin ardından mersiyeler söylenmesi gibi. Bu onlar için çok değerli olduğundan bir sonraki nesillere de aktarılmıştır. Çünkü bu şiirlerin korunması övülesi bir kültürdür. Her kabile kendi şiirini aktarmış, şiir rivayeti ve şiiri ezberlemek konusunda uzman kişiler de ortaya çıkmıştır. Şiir râvîsinin en önemli olan işi şiirleri ezberlemektir. Yazının kullanılmadığı medeniyetlerde çeşitli gayelerden dolayı özellikle hafızalarına oldukça güveniyorlardı. Bu hafıza modern çağdakine kıyasla ezberlemeye yönelik eğitilmiştir. Onun için

³⁸⁶ James Charles Lyall, *Muḳaddimetu dîvânî 'Abîd el-Ebras*, trc. Huseyn Nassâr, Kâhire 1957, 21-22.

şairlerin ağız yolu ile aktarılması asırlar boyu sürmüştür. Hafızanın güçlü olmasından dolayı çokça rivayetlerde bulunulmuştur. O dönemlerde hafızaya güvenirlerdi ve bu şaşılacak bir durum değildi. Diğer medeniyetlerde de bu durum bilinmektedir. Yazı ve tedvin yaygınlaşınca kadar geçmiş asırda Hint edebiyatında bunun örneklerini görebiliriz. Bu işi nasıl yaptıkları şimdiki insanları dehşete düşürüyor olabilir. Şiir uzun yolculuğunda tabi ki değişime uğrayacaktır. Kasidede bazı beyitler düşecektir, tertibinde sıkıntı olabilecektir. Unutulan bir ibare yerine râvî tarafından ibare konulacaktır. Bu her yerde normal olan bir durumdur. Bu değişime intihal diyemeyiz çünkü biz bir kaside tercih ederken veya seçerken orada şahsiyeti de görürüz. Şöyle dememiz yeterlidir: Bu kasidenin çoğunluğu orijinaldir. Yine bazı yerlerde şiirlerle oynamalar olabilir. Lyall bunu kasidenin sahliliğine örnek olarak sunmuştur.³⁸⁷

Lyall saygın şairlerin şiirlerinin sıhhati konusunda da örnek göstermiştir. Bu şairlerin kişilikleri açıktır ve son derece yüksek meziyetlere sahip kişilerdir. Bunu söyleyenler onların şahsiyetlerinden haber vermektedir. Bir kasideyi Mu'allaka mı diye eleştirenler bilmelidir ki kendisine ait her biri uydurma değil İmru'l-Kays'ın saygın bir şahsiyet olmasındandır. Lyall şöyle demektedir: *"Hayrete düşüyorum ki oryantalistlerden bazılarının hayalleri onları radikalleşmeye götürüyor. Onlar bu şiirlerin intihal olduğunu iddia ediyorlar ve daha sonraki dönemlerde nazmedilmiş olduğunu söylüyorlar. Şimdi Arap Cahiliye Şairlerine nispet edilen kasidelerin çoğunluğunun daha sonraki dönemlerde intihal olduğunu söylemek son derece hayal ürünüdür. Bunların daha sonra farklı bir ortamda yaşamış gruplar tarafından uydurulduğun ifade edilmesi ve Arap bedevi sahra hayatından son derece farklı bir âlemde ortaya çıktığını söylemek gariptir."*³⁸⁸

Lyall Cahiliye Şiirinin sıhhati konusunda iki şeyi öne çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi onun çalıntı olmadığı görüşüdür. Çünkü hicri birinci asrın şairleri bunların çalıntı olmadığına bir şekilde inanmışlardır. Bu sebeple Cahiliye Arap Şiiri çalıntı değildir denilmesi gerekir. Birinci asrın meşhur şairleri taklidi olarak onların geleneğini örnek almışlar ve eski şairlerin şahsiyetlerine işaretlerde bulunmuşlardır. Onların şiir kültürünü tekrar tekrar kullanmışlar ve aynı konuları benzer tarzda işlemişlerdir.³⁸⁹

³⁸⁷ Lyall, *Muqaddimetu dîvânî 'Abîd el-Ebras*, 21-22.

³⁸⁸ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şî'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 41.

³⁸⁹ Lyall, *Muqaddimetu dîvânî 'Abîd el-Ebras*, 21.

Lyall Cahiliye Şiirinin sıhhati konusunda üç gerekçe göstermiştir:

1. Bu kasideleri ilk defa tenkit eden oryantalist âlimler şiirlerin garip lafızlarla dolu olduğunu ifade etmişlerdir. Aslında bu kasideler bir zamanlar o dönemin dilini yansıtmaktaydı ama yazıldıkları dönemden uzaklaştıkça garip hale gelmeye başladılar ve nihayet divanlar toplandı ve yazıldığı dönemde garip bir unsur haline geldi.³⁹⁰
2. Lyall râvîlerin şiirleri nasıl şerh ettiğine dair de bilgi vermiştir. Onlar sayesinde mu'cemlerin maddeleri ortaya çıktı. Kendi aralarında ihtilaf eden şairler zorlukları aşmaya ve lafızların anlamlarını bilmeye yoğunlaştılar. Her bir ibareyi kıyaslayarak cedel yaptılar. Alışılmış lafızları içermeyen hitabet sanatının dilini de incelediler. Aslında mu'cemler, şiir hafızlarının manalarını tefsir ve ibareye uygun şekilde şerh ederek manalandırdılar. Şiirin sıhhatini bu veriler ışığında Kur'an ve hadis ile tespit ettiler.³⁹¹
3. Lyall 'Abîd b. el-Ebras'a nispet edilen kaside ve kıtalara yönelmiştir ve onun hafızasındaki bütün terminolojiye ve tenkit ibarelerine ulaşmıştır. Nesir ve teşbihten oluşan çoğu şiirinde bu sonuca varmıştır. Bu kasideler son derece ilgi çekicidir. Bundan dolayı ezberlenmiştir. Bileceğimiz, araştırabileceğimiz ve tenkit edebileceğimiz birçok şiirde mülâhazada bulunabiliriz. Kasidenin başına bakarsak şairin kabilesinin işlediği konuları yazdığını ve kabilenin içyapısına dair bilgileri verdiğini görebiliriz. Bu mevzular diğer başlıca kasidelerde işlenenlere yol göstermektedir. Şiirin bu özelliklerine dikkat edersek nispetine yönelik deliller bulabiliriz. Bu şiiri Sa'd b. Sa'lebe'den o da Esed'ten almıştır. Çünkü buradaki konular onun memleketinde dile getirilmiştir. Şiirlerde şairin şahit olduğu asra yönelik işaretler olabilir. Mesela İmru'l-Kays bir örnektir. Bazen de kabile kendinde bulunan silahların çokluğundan övünür. Örneğin Ğassan kabilesine nasıl mukavemet gösterdiği gibi. Ayrıca burada diğer kabileler ile yaşanan bazı problemlili günlere dair işaretler vardır.³⁹²

³⁹⁰ Lyall *Muḳaddimetu dîvânî 'Abîd el-Ebras*, 21-22.

³⁹¹ Lyall, *Muḳaddimetu dîvânî 'Abîd el-Ebras*, 22.

³⁹² Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şî'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 43.

Lyall ‘Abîd b. el-Ebras’ın “*el-Mu‘cem*”ini onun dilinin şiir sıhhatini ve ayırıcı vasıflarını delil olarak almıştır. Şiir dilini ortaya koyan sabiti olarak sunmuştur. Çünkü bu şiir şairin yaşadığı dönemin dilidir ve onun ortamının ayırıcı özelliğidir. İşte bu yüzden delilleri hata yapmadan son derece gelişmiş dakik ilmi çalışmalarının örneğidir. Sonra şairin şiirinin sıhhatinden bahseden başka bir yöntemi daha ele almıştır. Lyall şiirlerin ve kasidelerin konusu üzerinde çalışmıştır. Bu konuları diğer şairlerin konuları ile kıyaslamış, muasır şairlerin bahsettiği konularla bağlantıyı ortaya koyarak tarihi imaları gözlemlemiştir.³⁹³

Lyall şiirler vasıtasıyla yaşanmış tarihin sıhhatine delil getirmiştir. Abîd b. el-Ebras’ın şiirlerinde İmru’l-Kays’ın babasının ölümüne ilişkin açık deliller vardır. Çünkü Abîd b. el-Ebras şiirlerinde İmruu’l-Kays’a yönelik kasideler yazmıştır. İmruu’l-Kays’ın şiirleri de aynı şekilde buna işaret etmektedir. İmruu’l-Kays’ın, babasının öldürülmesinden korkuttuğu ve yolculuk yapmasına dair sözler vardır. O babasının intikamını almak istemektedir ve bu yüzden ağlamaktadır.³⁹⁴

‘Abîd b. el-Ebras’ın aşağıdaki şiiri bu olayı anlatmaktadır:

و انت امرؤ الهاك دف و قينة

فتصبح مخموراً و تُمسي مُتاركا

عن الوترِ حتّى أحرزَ الوترَ أهله

فانت تُبكي إثرهُ متهالكا

Lyall ‘Abîd b. el-Ebras ve İmruu’l-Kays’ın divanlarını incelemiş, onların şiirleri arasında kıyaslar yapmış, özellikle şiirlerinin zahir manaları üzerinde durmuştur. Böylece onlar arasında tezat kelime, kavram ve birçok tarihsel vakıalar olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.³⁹⁵

³⁹³ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve’s-şi ‘ri’l-Câhilî beyne’s-şekki ve’t-tevşîk*, 43-44.

³⁹⁴ Lyall, *Muqaddimetu dîvânî ‘Abîd el-Ebras*, 27-52.

³⁹⁵ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve’s-şi ‘ri’l-Câhilî beyne’s-şekki ve’t-tevşîk*, 45.

2.2.5. David Samuel Margoliouth (ö. 1940)

David Samuel Margoliouth 17 Ekim 1858 yılında Londra'da doğdu. Babası Yahudi asıllı bir Hristiyan din adamıdır. Oxford Üniversitesi'nde Yunan-Latin edebiyatı ve şarkiyat okudu. 1889'da Oxford Üniversitesi'nde Arapça profesörü oldu ve bu görevine 1937'ye kadar devam etti. 1913'te Londra Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü başkanı olarak görev yaptı. 1905-1937 yılları arasında son üç yılı başkanlık olmak üzere Royal Asiatic Society'nin yönetim kademelerinde çeşitli görevlerde bulundu. 23 Mart 1940'da Londra'da öldü.³⁹⁶

Margoliouth'un eserlerinden bazıları şunlardır:

1. The Letters of Abu'l-‘Alâ of Ma'arrat an-No'mân (Oxford 1898; Bağdat 1968).
2. Mohammed and the Rise of Islam (London 1905, 1923).
3. Cairo, Jerusalem and Damascus (London 1907).
4. History of Islamic Civilization: Ummayyads and Abbasids Period (London 1907; New Delhi 1978).
5. Mohammedanism (London 1911).
6. The Early Development of Mohammedanism (London 1914).
7. The Eclipse of the Abbaside Caliphate (Oxford-London 1920-1921, Henry Frederick Amedroz ile birlikte)
8. Relations Between Arabs and Israelites Prior to the Rise of Islam (London 1924).
9. Lectures on Arabic Historians (Kalküta 1930; Delhi 1977).
10. The Renaissance of Islam. Adam Mez'in Die Renaissance des Islâms adlı eserinin tercümesidir (S. Khuda Bakhsh ile birlikte, London 1937).
11. Uşûlü's-şi'ri'l- ‘Arabî (trc. Yahyâ el-Cubûrî), Beyrut 1988.³⁹⁷

Margoliouth 1889 yılında Oxford Üniversitesinde *Arap Dil Çalışmaları Enstitüsü*ne hoca olarak atanmıştı. Bu enstitü Doğu çalışmalarında gelişim sağlamak için açılmıştı. Margoliouth'da ciddi bir âlim ruhu vardı. Çeşitli alanlara ilgi duyan çok kültürlü entelektüel bir şahsiyetti. Onun oryantalizm çalışmaları kilisenin baskısını

³⁹⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Margoliouth, David Samuel", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 53-54.

³⁹⁷ Yaşaroğlu, "Margoliouth, David Samuel", 53-54

kırmaya katkı da sağlamıştır. Margoliouth Filoloji ilmini etkin bir şekilde kullandı.³⁹⁸ Bu sayede meslektaşları arasında sivrildi ve itibar kazandı.³⁹⁹ Özellikle Arap yazılı eserlerini inceledi, ayrıca 1896 yılında Süryanice bilgini Jessie Payne Smith (ö. 1933) ile evlendikten sonra Süryani dilinde derinleşti. Jessie Payne ve Margoliouth bir sözlük çıkarmak için birbirlerine yardımcı oldular. Jessie Payne'nin babasının bir çalışması olan Süryani diline ait bu sözlüğü Margoliouth ile birlikte yayınladılar. Jessie Payne'nin babası Robert Payne Smith (ö. 1895) Sâmî dillere hâkim birisi idi. Özellikle de tenkitçi bakış açısını ön plana çıkarmıştı.⁴⁰⁰

Margoliouth Londra Royal Asyatik Kraliyet Cemiyeti'nin dergisinde editörlük de yapmıştı. Orada bazı eserlerini yayımlamıştır. Özellikle “*Usûlu Şi'ri'l-'Arabî*” adlı kitabını da burada bastırmıştır. Bu cemiyet sonraları daha pek çok Arapça kitabın tercümesini bünyesinde bastırmıştır. İmam Gazâlî'nin “*Mişkâtü'l-Envâr*” ve İbn Arabî'nin “*Tercumânu'l-Eşvâk*”ı bunlardan bazılarıdır. Margoliouth'un Klasik Arap Şiiri üzerine yazdığı “*Usûlu Şi'ri'l-'Arabî*” adlı çalışması Doğuda ve Batıda çeşitli yerlerde çok ses getirmiştir.⁴⁰¹

Margoliouth'un eserleri özellikle Arap hitabının tenkitli okunuşu hakkındadır. Onun eserlerini genelde *Medeniyetler Çatışması* adı altında incelemek mümkündür. Çünkü daha ziyade çatışmalar üzerinden yol almaktadır. Bununla birlikte Arapça çalışmalara klasik oryantalistleri anlama açısından oldukça önemlidir. Margoliouth'un söylemlerini Doğu içerisinde işleyen bir kişi var ki onun çalışmaları bizim açımızdan oldukça önemlidir. Bu kişi Tâhâ Hüseyin'dir (ö. 1973). Margoliouth'un görüşlerini İslam dünyasında ilk dile getiren entelektüel budur. Çünkü Margoliouth'un görüşleri onda karşılık bulmuş ve en büyük savunucusu olmuştur.⁴⁰²

Margoliouth'un dayandığı metinleri dikkatle incelemek gerekmektedir. Metinlerde ki Problemlere dayanarak tasnif ettiği esaslara ve betimlemelere bakılmalıdır. Görüşlerini tahlil ederken yapmış olduğu işlemlere ve operasyonları mercek altına almak bir zorunluluktur. Böylece görüşlerini analiz ederek ve dayandığı

³⁹⁸ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Muhendis, *Mu'cemu'l-mustelehâtî'l-'Arabiyye fi'l-luğati ve'l-âdâbi*, Mektebetu Lübnân, 2. Baskı, Beyrût 1984, 276.

³⁹⁹ Johann Fück, *Târîhu Hareketi'l-İstişrâk*, t. Ömer el-Âlim, Dâru Kuteybe, Dımaşk 1996, 296.

⁴⁰⁰ Braunlich, *Dirâsâtu'l-müsteşrikîn havle şihhati's-şi'ri'l-'Arabî*, 317.

⁴⁰¹ 'Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn*, (2. Basım), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût 1989, 115.

⁴⁰² D. S. Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, (Çev.: Nurettin Ceviz), Aktif Yayınevi, Ankara 2004, 3.

gerekçeleri anlayarak inceleyebiliriz. Biz bu bölümde onun açıklamalarına, değerlendirmelerine ve verdiği hükümlere de bakacağız. Daha sonra aynı şekilde bu değerlendirmenin sıhhatini test etmeye çalışacağız. Ne kadar dakik olduğunu araştıracağız. Bunun karşılığında Margoliouth'un tahlil edilmiş tenkidi çalışmasının karşısına koyacağız. Şöyle ki eleştirenin eleştirilmesi yöntemi ile çalışmalarına eleştirel gözle bakacağız. Bir fikir veya genel bir bakış açısı ortaya koyabilmek için bunu yapmamız gerekmektedir. Eleştiren fikirlerini ve söylemlerini nasıl temellendirdi bunu da bu bağlamında belirleyeceğiz.

Şunu biliyoruz ki ırkçılık fikri ve başkasına yönelik olumsuz tutumlar oryantalistlerin Müslümanlara yönelik tavırlarında etkindir.⁴⁰³ Birinci bölümde mefhum açısından oryantalizmden, ilmi değerinden ve medeniyetler arası diyalogdan bahsetmiştik. Bu bölümün başında ise Margoliouth'un hayatını, kültürünü ve edebi ve tenkit alanında oryantalist çalışmalarını sunduk. Margoliouth ile aynı düşünen ve alanında öncü olan oryantalistlerden bahsettik. Bütün bu açıklamalar ışığında Arap Dili tenkitçilerinin Margoliouth'un fikirlerine yönelik dört çeşit tasavvur oluşturduğunu tespit ettik.⁴⁰⁴

Bu tasavvurlar aşağıdaki gibidir:

1. Margoliouth'un fikir ve görüşlerini ilk benimseyen Tâhâ Hüseyin ile oryantalistlere göre Cahiliye Şiirinin sıhhatinin gelişimi ve bunun Kur'an ile ilişkilendirilmesi. Yazdığı "*Fi 'ş-Şi'ri'l-Câhilî*" Mısır şiir tenkit ekolünü ve yönelimlerini temsil etmektedir. Aslında Margoliouth'u taklit ederek onun üzerinden *Mısır Ekolünü* kurmuştur.
2. Nâsuriddin el-Esed'in (ö. 2015) tutumu. Nâsuriddin el-Esed çalışmalarına Margoliouth'un hatimesinden başlamıştır. Nâsuriddin el-Esed Cahiliye Şiirinin sıhhatini ve dilden dile aktarım problemi üzerine çalışmıştır. Dil kaynaklarını öğrenmiş ve Margoliouth'un fikir ve görüşlerini savunan oryantalistlere karşı *Ürdün Ekolü* konusuna da değinmiştir.
3. Yahya el-Cubûrî'nin (ö. 2019) tutumu. Eski Arap şiirinin İntihal probleminin asıllarını çözmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Modern oryantalizmde tenkit

⁴⁰³ Kurd Ali, *el-İslâmu ve'l-hadâretu'l-Ğarbiyye*, 65-66.

⁴⁰⁴ 'Âli Cahcâh, el-Cevheretu bintu Bahît, *Ârâi Marcilyus fî nakdi'l-'Arabî fî dav'id-dirâseti'l-istişrâkiyye ve'l-'Arabiyye*, Derecetü'l-Macestîr, Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ud el-İslâmî, Kulliyetu'l-Luğati'l-'Arabî bi'r-Riyâd, h. 1426, 2-23.

problemine değinmiştir. Özellikle Cahiliye Şiirinin sıhhat probleminin özünü nitelemeye çalışmıştır. Margoliouth'un fikir ve görüşlerindeki güçlü ve zayıf noktaları dile getirmiş, ilmi şartlara da hassasiyet göstermiştir. Yahya el-Cubûrî *Irak Ekolü* savunucusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Muhammed Heddare'nin (ö. 1997) tutumu. Heddare Margoliouth'un çalışmalarını oryantalist çalışmalar kapsamında değerlendirmiştir. Onun hedefinin sömürgecilik ve tahrip çalışmalarıdır demiştir. Margoliouth'un Cahiliye Şiiri konusundaki çalışmalarını ve görüşlerini İslam dininde ve Kur'an'da şüphe duymaya vesile yaptığını söylemektedir. Muhammed Heddare, Tâhâ Hüseyin'in tam karşıt fikrinde bir *Mısır Ekolü* temsilcisidir. Mısır ekolü böylece ikiye ayrılmaktadır: Tâhâ Hüseyin'in inşa ettiği ekol ve Muhammed Heddare'nin inşa ettiği ekol.

Margoliouth, "*Arap Şiirinin Asılları*" adlı araştırmasını 1925'te neşretmiştir. Margoliouth'un bu eserinde Cahiliye Şiirinin sıhhatine dair zihninde oluşturduğu görüşleri, pek çok kaynağa ve verdiği seminerlere dayanır. Yani kitabını yazmadan önce elde ettiği bazı düşüncelere dayanmaktadır. Yâ'kût b. 'Abdillâh el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) "*Mu'cemu'l-Udebâ*" adlı kitabını tahkik ederken bu görüşler onda oluşmaya başlamıştır. Bu eserin tahkikine 1907'de başlamış ve 1926'da bitirmiştir. Hammâd er-Râviye'nin çelişkileri hakkında zihnen yoğunlaşmış, güvenilir ve uydurucu râvîlerin çelişkili haberleri hakkında çalışmıştır. Margoliouth birbirleriyle çelişkili bu metinlerin hikmetini anlayamamış, onları hemen muhakeme etmiş ve onlarda ki hak yönünü olumsuz yönde kullanmaya ve şairin şiirini zayıflatacak şeyleri ondan kasıtlı olarak seçmeye başlamıştır.⁴⁰⁵

Margoliouth'un bu yönteminin neticeleri bundan sonra yazdığı eserlerde kendini göstermiş ve onun yazıları artık yavaş yavaş Klasik Arap şiirinin intihaline yönelik söylemlere dönüşmeye başlamıştır. Hatta bu olay şiirin dışında yazıldığında da kendini göstermiştir. Örneğin 1905 yılında yayınladığı "*Mohammad and the Rise of Islam*" adlı kitabında din ve ahlak çerçevesinde Hz. Muhammed hakkında İslam'ın ortaya çıkışına dair Kur'an'ın dilinde ve Cahiliye Şiirinde uydurmalar hususunda benzerlikler var olduğunu iddia etmiştir. Cahiliye döneminde bir şiir onun iddiasına göre uydurulmuşsa

⁴⁰⁵ Naci Özsoy, "David Samuel Margoliouth'un Hayatı Eserleri ve Arap Şiirine Bakışı, *Social Sciences Studies Journal*, Sayı 61, Nisan 2020, 1903-1914.

o zaman Kur'an'da uydurulmuştur. Arap şiirinde çok fazla Kur'an'a nazire olduğundan Cahiliyedeki Şiirine benzetmek sahih değildir. Cahiliye Şiiriyle alakası olmayan yeni bir dil geliştirmiştir. Yoksa Kur'an ile Cahiliye Şiirinde neden bir benzerlik görmüştür? Çünkü bunu intihale yormaktadır ve bunun devamında onun okumasına göre Kur'an, Tevrat ve İncil metinlerinden alınmıştır.

Diğer şiirlerde olanlar uygun bir şekilde diğer çevredeki kültürlerden tercüme edildi ve çalındı ama Arapça Kur'an diline göre uyduruldu. Sanki Kur'an Arap coğrafyasının bir ürünü değilmiş gibi onların dilini sanki hiç konuşmuyormuş. Cahiliyede bir şair dile getirilecek olsa, Araplar hacda ve oruçta diğer dinlerde öne çıkan bazı fikirleri kullanmaktadır. Cahiliye Şairi kesinlikle Arapların hac, oruç ve diğer dinlerde olan adetlerinden bahsetmiyor. Margoliouth bu durumu ne diye yorumlamıştır? Çünkü ona göre Cahiliye Şiiri denilen uydurma şiirler Kur'an'dan sonra gelmektedir. ⁴⁰⁶

Margoliouth'un neredeyse tüm işi intihal olmuş ve 1906-1916 yılları arasında bu konu ile alakalı çeşitli ilmi dergilerde makaleler yazmıştır. Tunûc'un Numan'ı methetme konusunda yazılan şiiri hakkında bir bölüm yazmış ve bu şiir saraya gömülmüş el-Muhtar es-Sekafî zamanında çıkarılmış. Böylece bu haberlerden Hammâd'ın rivayet ettiği şeyi kendisinin uydurduğu sonucuna ulaşmış ve bunu delil olarak kullanmıştır. Çünkü Hammâd er-Râviye şiir uydurmakla ve intihalle itham edildiği sürece Cahiliye Şiirinin na'sına bir çivi daha çakmaktadır. Margoliouth bu yazıların sonucunda bu fikirlerin hepsini bir araya topladı ve kendi anlayışına göre yeniden bir kalıba soktu. ⁴⁰⁷

Margoliouth'un Cahiliye Şiirlerinin temeline dair oluşturduğu bu teori aslında eskilere dayanır. İlmi hayatının yaklaşık olarak yirmi beş senesini bu konu meşgul etti. İntihal hakkındaki Margoliouth'un görüşleri daha sonra tüm dünyada yayıldı. Makalelerinde birçok olaya değindi, Kur'an ve Hz. Peygamber ile alakalı şiirlerden bahsetti. Kâhinlerin toplumdaki konumdan, şairlerin şeytanlarından ve kitabetten bahsetti. Taşlar üzerine yazılmış nakışlardan ve şiirin önceliğinin öneminden, kabile divanlarından rivayet nasıl yapıldığından, keyfî şiirin nasıl hıfz edildiğinden bahsediyordu. Margoliouth sadece yazıyı değil şiirin ağızdan ağıza yayıldığını da kabul

⁴⁰⁶ D. S. Margoliouth, *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, (Ter.: Suat Ertüzün), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, 117.

⁴⁰⁷ D. S. Margoliouth, *Usûlu's-Şi'ri'l-'Arabî*, ter. Yahya el-Cubûrî, Beyrût 1978, 352.

etmedi. Ayrıca râvîlerin rivayetlerinde de aynı şekilde şüphe uyandırdı. Bunların hepsini toptan Cahiliye Şiirini inkâr etmek için kullandı.⁴⁰⁸

Margoliouth'un Arap Cahiliye Şiirini inkâr etme delillerini özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz. Rivayet ya şiirle ya da yazıyla hıfz olur. Müslümanlığın ilk dönemlerinde Cahiliye Şiiri hıfz edildi. Margoliouth rivayetle şiirin kurulamayacağını şu sebeplerden dolayı mümkün görmüyor veya uzak bir ihtimal olarak görüyor:

1. Şiiri hıfz etmek için bir grubun olması veya profesyonel bir grubun bunu meslek edinmiş olması gerekmektedir. Margoliouth bunu kabul etmiyor.
2. Margoliouth'a göre Kur'an'da şairler zemmedilmektedir. Yani Kur'an kendisinden öncesini kesip atıyor. Bu ise Cahiliye Şiirinin unutulmasının önemli bir sebebidir.
3. Margoliouth'a göre şiirler kabileleri galeyana getirecek başarılarından bahsetmektedir. İslam gelince Arapları birlemek için gelmiş, haliyle Arapları birbirinden ayıran bu şiirleri unutmaya teşviklerde bulunmuştur.

Margoliouth'a göre şiir kitabet yönüyle aktarılmış olmalıdır. Kitabetin önce bulunmasını kabul etmemekle birlikte Margoliouth iki sebepten dolayı Cahiliye Şiirinin kitabetten aktarıldığını kabul etmemektedir:

1. Margoliouth Cahiliyeye ait bir kitabının olduğunu kabul etmiyor. Ona göre eğer Cahiliye şiiri yazılı olsaydı bize ulaşan pek çok kitap olurdu.
2. Kaostan düzene giren ve Cahiliye diye adlandırılan bu şiir Kur'an sonrası bir merhaledir. Kur'an'da seci vardır ve vezinlidir. Kur'an'dan önce olmaması lazım gelir çünkü Kur'an hiçbir şekilde putperestliğe müsamahakâr davranmamıştır.⁴⁰⁹

Yine üç sebepten Cahiliye Şiirinin sıhhatini eleştirmektedir:

1. Cahiliye Şiirinde Kur'an'da bahsedilen kıssalar var ve şairler kesinlikle Cahiliye dininin temsilcisi değildir. Ona göre bu şiirlerde kesinlikle çoklu tanrı anlayışı yok tekli anlayışı var. Nasranî şairler Müslümanlar gibi yemin

⁴⁰⁸ Musa Elmas, "Cahiliyye Şiirinin Gerçekliği Üzerine: İntihâl", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV*, 14-17 Mayıs 2015, Kütahya, 113-122.

⁴⁰⁹ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 48-49.

ediyorlar. Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği sıfatlardan bahsediyorlar bu Arap şairleri. Kur'an'ın ifade ettiği olaylara muttaliler. ⁴¹⁰

2. Margoliouth'a göre kabileler arasındaki lehçeler çeşitliydi. Kuzey ve Güney kabileleri arasındaki lehçe farkı öyle büyüktü ki Kur'an'dan önce tek bir dil yoktu. Tek bir dil ile kasideleri toplayan râvîler, şairleri bir yerde Allah'a kul olan ona şirk koştırmayan insanlar haline getirdiler. ⁴¹¹
3. Kasideler meselesidir. Kasidelerin konuları hep tekrarlayan mevzularda müttefiktir. Onların kasideleri gazel ile başlamaktadır. Kur'an ise onları her vadiye şaşkın şaşkın dolaşmak ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylemek ile itham etmektedir. Bu da şunu gösteriyor ki Kur'an'dan önce değil Kur'an'dan sonra uydurulmuştur. ⁴¹²

Margoliouth Kur'an'dan delil alarak şairlerin ve şiirlerin aleyhindeki bu durumdan Cahiliye döneminin varlığına yönelik eleştiride bulunmaktadır. Bunu yaparken sıhhatine güvenilmeyen kaynaklara itimat etmekten çekinmemektedir. Kur'an'ı Cahiliye Şiirinin varlığını inkâr etmek için temel esas olarak kabul etmektedir. Malum olduğu üzere Kur'an bir tarih kitabı değildir, bir edebiyat kitabı da değildir. Tabiidir ki şiirin varlığına Kur'an'dan delil getirilemez. Fakat tarihi rivayette Cahiliyeye, şiire ve şairlerin hayatına yönelik bir şeyler bulunabilir ve bu da onlara delil getirebilirdi. ⁴¹³

Margoliouth daha sonra genel anlamda Kur'an'ın musikiye işaret etmediğini söylemiştir. Eğer musiki Emevi asrının icatlarındansa Cahiliye Şiirinde İslam'dan önce vezin olduğu akla gelebilir. Çünkü teselsül ilk önce dans, sonra musiki sonrada şiiri gerektirmektedir. Arapların medeniyet ve kültürleri vardı ama henüz şiirleri yoktu. O zaman nasıl oluyor da bedevi Arabın gelişmiş bir şiiri olabiliyor. Hâlbuki medeniyet sahibi olanlarda bile yok. Böylece buradan şu sonuca vardı ki seçili nesir Kur'an'dan türemiştir ve ondan önce bu tür işlerin sanat yönünden daha az olması gerekmektedir. ⁴¹⁴

⁴¹⁰ Tâhâ Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, (Çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, 81-88.

⁴¹¹ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 24-25.

⁴¹² Margoliouth, *Usûlu's-Şi'ri'l-'Arabî*, 356-360.

⁴¹³ Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, 15-75.

⁴¹⁴ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 64-70.

Margoliouth'a göre Hz. Peygamber, kendine gelen vahyin nazım olmadığını bilmektedir. Ancak şiirle yaşayan Mekkeliler gelen vahyi ilk duyduklarında bunun bir nazım olduğunu düşünmüşlerdir.⁴¹⁵ Ona göre Hz. Peygamber'in kendisi hakkındaki rivayetlerde şiir hakkında hiçbir bilgisi olmadığı halde kendisine atfedilen nazımlar mevcuttur. Hz. Peygamber bazı zamanlarda bir şiir eleştirmeni olmuş, bazen de şiirler okumuş ve şiiri onaylayan hadisler söylemiştir.⁴¹⁶

Margoliouth kendi dönemini kastederek Cahiliyeye ait hiçbir nazım örneği olmadığını iddia etmektedir. Cenaze törenlerine ait yazıtlarda bile bu örneklerle rastlanmamıştır. Ona göre Latin edebiyatı bunun tam aksinedir. Bu sebeple Araplar medeniyetlerinin ilerlemesine rağmen herhangi bir vezin ve kafiye kavramına sahip olamamışlardır. Bu delillerle Margoliouth şair denilen kişilerden kastın kâhinler olduğunu ve kullandıkları dilim muğlak şeyleri, ifade ettiğini söylemiştir. Kâhin denilen bu şairlerin cini olması da bunu ispatlamaktadır.⁴¹⁷

Margoliouth Ebû Temmâm'dan (ö. 846) örnek göstererek Cahiliye Araplarından şiirlerde kayıt altına alınanlar dışında geriye hiçbir özelliğin ve harikuladeliğin kalmadığını iddia etmektedir.⁴¹⁸ Margoliouth'a göre her ne kadar bu şiirler tarih tarafından ebedileştirilse de Kur'an tarafından tahkir edilmiştir. Hatta kesin olarak reddedilmiştir. Ona göre putperest Arap Cahiliye toplumunda bu türden klasik bir edebiyatın olduğunu iddia etmek şöyle dursun bu edebiyatın büyük bir bölümünü ortaya çıkardıklarını da söyleyenler Emeviler döneminin sonlarına doğru tezahür eden Müslüman arkeologlardır.⁴¹⁹

Margoliouth'a göre Kur'an'ın mucizevi belagat iddiası gerçek olsaydı Kur'an insanların kolay anlayabileceği bir şey olurdu. Ancak onu dinleyenler Cahiliye dönemi ki şairlerin performanslarında sergilenen mükemmel kafiye nazıma aşına olsalardı bu iddianın ispatlanması daha zor olabilirdi.⁴²⁰

Margoliouth'a göre Harun er-Reşid (ö. 809) tarafından kullanılmak üzere bir kanun düzenleyen Ebû Yusuf (ö. 798) mülkiyet olmayan eşyalar arasında Kur'an ve

⁴¹⁵ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 11.

⁴¹⁶ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 13.

⁴¹⁷ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 14.

⁴¹⁸ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 15.

⁴¹⁹ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 17.

⁴²⁰ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 30.

üzerinde şiirlerin olduğu sayfaları da dâhil eder. Bu da o dönemde ki en yaygın şeyin Kur'an'dan ve şiirler olduğunu ispatlamaktadır. Hatta kaynaklarda Halife Mehdi'nin (ö. 785) Cahiliye dönemine ait bir külliyyatın hazırlattığı kaydedilmiştir.⁴²¹ Margoliouth bu şiirlerin sonradan uydurulmuş olsa bile bu külliyyatlara girdiğini, bazılarının eğlence olsun diye önceki şairlere mal edildiğini, Mu'allaka'nın Hammâd er-Râviye tarafından derlendiğini, bu şahsın ise hiç çekinmeden şiir uydurduğunu iddia eder. Hammâd'ın aynı dönemde yaşayan Barzah'a İmruu'l- Kays'a atfedilen şiirleri kime istinaden naklettiği sorusu tevcih edildiğinde kendi rivayetine dayandığını söylemiş ve bu açıklamayı yeterli görmüştür.⁴²²

Margoliouth'a göre üçüncü yüzyıl ikinci yüzyıldan daha iyi değildir. Özellikle Muberrred'in (ö. 900) şiir güvenirliliğini sorgular ve Hammâd er-Râviye ile aynı sonuca varır.⁴²³ Margoliouth'a göre klasik Arapçadaki en eski nesir eser olan İbn İshak'ın (ö. 768) "*Siyer*"ine dâhil ettiği şiirleri ısmarlama şiirlerdir ve İbn Hişâm (ö. 833) bunların düzmece olduğunu fark ederek zikretmiştir.⁴²⁴

Margoliouth'a göre Cahiliye Şiirlerinin sıhhat problemine delil diğer bir kanıt dil meselesidir. Çeşitli kabilelere ve bölgelere aittir denilen dildeki kelime ve yapıların kullanılması hariç Cahiliye Şiirlerinin tümü Kur'an diyalektiğinde inşad edilmiş şiirlerdir.⁴²⁵ Ona göre râvîlerin derleme yaptığı zamanlarda Kur'an dili güney Arabistan'ın temel dili haline gelmişti. Ancak bu dilin Kur'an gelmeden önce edebi bir dil olarak kabul edildiğini gösteren hiçbir delil yoktur.⁴²⁶

Margoliouth'a göre Cahiliye Şiirlerinde mevsukiyet problemine delil başka bir kanıt ise bu şiirlerin içeriğidir. Kur'an şairler hakkında "*her vadide dolaştıklarını*"⁴²⁷ söylüyor, yapmadıkları şeyleri söylediklerinden bahsediyorsa burada bir gariplik söz konusudur. Bu ayetler kapsamında yapılan bütün tasvirler Kur'an tarafından reddedilmektedir. Ayrıca şiirleri yazan şairlerin birbirleri ile ilgili karşılaşmalarında

⁴²¹ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 33-34.

⁴²² Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 38.

⁴²³ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 42.

⁴²⁴ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 44.

⁴²⁵ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 57.

⁴²⁶ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 59.

⁴²⁷ "Şairlere gelince, bunların peşine de sapkınlarla çapkınlar düşer. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin? Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini yakında görecekler." (Şuara Suresi, 26/224-227).

tarikhler hususunda ciddi problemler vardır. Margoliouth'a göre yalan mefhumu şiirlerle ilgili anıların birbirini nakzetmesine kadar gitmektedir. en-Nâbiğa el-Ca'dî (ö. 670), el-'Accâc ve el-Ahtal'ın (ö. 710) katıldığı bir şiir yarışmasında irticalen söylenen şiirleri aktaran "*el-Eğânî*"nin yazarı Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, en-Nâbiğa'nın o zaman iki yüz yirmi yaşında olması gerektiğini söyler ve bunu hiçbir delili olmadan memnuniyet içerisinde kabul eder. Diğer kişiler ise en-Nâbiğa'yı yüz seksen yaşında göstermektedir. Margoliouth'a göre bir kişinin yüz seksen veya iki yüz yirmi yaşında olma ihtimali çok düşük bir olasılıktır.⁴²⁸

Margoliouth'a göre bu durumda Cahiliye Arap Şiirinde kuşku uyandıran delillerle tekrar Cahiliye Arap Şiirinin başlangıcı sorusuna cevap aramamız gerekmektedir. Cahiliye dönemine mi aittirler yoksa Kur'an'a bağlı bir gelişimin sonucunda İslamiyet sonrasına mı aitler?⁴²⁹

Margoliouth'a göre Kur'an müziğe de değinmemektedir. Hâlbuki müzik ibadet etmenin en önemli öğelerindendir. Müzik hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta bulunmaktadır. Ona göre Kur'an diyalektiği ile saraylarda aristokrat bir dil hâkim olmuş ve uzun şiirlerin Cahiliye döneminde yazılma ihtimali kalmamıştır. Margoliouth'a göre Cahiliye dönemine ait nazım türlerinin gerçekte o döneme ait olması, özellikle de Emevî öncesi tüm nazım türlerinin şüpheli olması kendince yeterli düzeyde kanıtlanmıştır. Ona göre Hz. Peygamber zamanındaki Arapların durumu hakkında Kur'an'a güvenebiliriz ancak Arap şiiri hakkında başka kaynaklara başvurmak zorundayız. Margoliouth'a göre bu konuda şüpheli olmamız gerektiği kadar inanmak da bizim hakkımız görünmektedir.⁴³⁰

Klasik Arap şiiri hakkında çalışmaları ile Margoliouth temelde akademik şüphecilik bahanesi adı altında İslam'ın kaynaklarına saldırmakta ve bu çalışmaları ile sadece Arap dili değil Hadis ve Tefsir ilminin güvensizliğini de ortaya koymaya çalışmıştır.⁴³¹ Onun ilgilendiği alanlar özellikle Arap şiirinin kökeni, vahyin genel karakteri, Kur'an'ın içeriği, Kur'an'ın ana teması, Kur'an ve sünnet ilişkisi, Hz. Muhammed – Joseph Smith benzetmesi, Fatıha Suresi-Pater Noster benzetmesi,

⁴²⁸ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 61-63.

⁴²⁹ Cubûrî, *el-Musteshrikûn ve's-şi 'ri'l-Câhili beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 49.

⁴³⁰ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 64-70.

⁴³¹ Muştafa Sıbâ'î, *el-İstişrâku ve'l-musteshrikûn mâ lehum ve mâ 'aleyhim*, Dâru'l-Verrâk el-Mektebetü'l-İslâmî, Riyad ts., 25-30.

Kur'an'daki problemleri konular hakkında yorumlarıdır. Bütün bu gayretleri ve önyargılı yaklaşımları onun nasıl bir niyet barındırdığının delili olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁴³²

2.2.6. Erich Braunlich (ö. 1945)

Erich Braunlich 15 Eylül 1892 yılında Hamburg'da doğdu. 19 Eylül 1945'te Sırbistan'ın Voyvodina iline bağlı Verşe ilçesinde öldü.

Braunlich'in eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Zur Frage der Echtheit der altarabischen Poesie (*Cahiliye Şiirinin Gerçekliği Meselesi Hakkında*)
2. el-Luġatu'l-'Arabiyyetu'l-Ķadīm (Klasik Arap Dili) İslamika Dergisi 1925.
3. Ḥalil ve Kitabu'l-'Ayn, İslamika Dergisi 1926.
4. Sibeveyh ve'l- Luġatu'l-'Arabi, 1933. ⁴³³

Braunlich 1927 yılında Margoliouth'a reddiye olarak bir makale yazmış ve *Cahiliye Şiirinden* adlı yazısıyla onu eleştirmiştir. Abdurrahman Bedevi bu makaleyi önemine binaen *Dirâsâtu'l-Musteşrikin* adlı eserinde tercüme etmiştir. Braunlich bir uzman olarak Cahiliye şiirinden bahseder. Bu alanda telifler yapmış ve Margoliouth'un döneminde yaşamıştır. Kendinden önceki müsteşriklere cevap vermiş, rivayet problemlerine nispet etmiştir. Diğer oryantalistler rivayetlerdeki ihtilafları kelimelerin değiştiğine yorumluyorlardı. ⁴³⁴

Erich Braunlich Margoliouth'a 1927'de ret olarak bir makale yazmış ve *Cahiliye Şiirinden* adlı yazısıyla onu eleştirmiştir. Abdurrahman Bedevi bu makaleyi tercüme etmiştir. ⁴³⁵ Kendisi bir uzman olarak Cahiliye Şiirinden bahsetmektedir. Bu alanda telifler yapmış ve Margoliouth'un döneminde yaşamıştır. Kendinden önceki oryantalistlere cevap vermiş, rivayet problemlerinin olağanlığına değinmiştir. Braunlich'e göre Klasik Arap şiirinde kelimelerin değişmesi tabii bir durumdur. Çünkü Arap dili müteradiflerle zengin bir dildir. Cahiliye Şiiri hakkında ihtilaflar zaten vardı ve dilleriyle aktarıldığı sürece var olmaya devam edecekti. Özellikle şiirler tedvin ve

⁴³² Esma Atay, *İlk Dönem İngiliz Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları W. Muir ve D.S. Margoliouth Örneği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

⁴³³ Cubûrî, *el-Musteşrikin ve's-şi 'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 64.

⁴³⁴ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Musteşrikin havle şihhati's-şi 'ri'l-Câhilî*, 130-142.

⁴³⁵ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Musteşrikin havle şihhati's-şi 'ri'l-Câhilî*, 139.

kayıt altına alınırken daha kötü bir duruma düştü. Çünkü insanlar farklı şekilde yazıya uygun okumaya başladılar. Bundan dolayı da Müslüman âlimler dini metinlere önem verdiler. Yazıda karışıklık olduğu için bu yöntem İslami ilimleri tahsil etmede ideal bir yöntem olarak görülüyordu. Cahiliye Şiirleri rivayetle alakalı olarak şiir mecmualarına yazıldı. Braunlich'e göre rivayet hem rivayetle aktarılıyor hem de râvîlerin ellerinde kitaplaşmış divan şeklinde bulunuyordu.⁴³⁶

Bu kasidelerin ömrü yaklaşık olarak İslam'dan önceki 200 seneyi kapsıyordu. Braunlich'e göre Margoliouth Cahiliye Şiirini inkâr etme delillerini şunlara dayandırmıştı:

1. Arkeolojik bulgular ile şiir.
2. Kur'an ile şiir arasındaki ilişki
3. Râvîlere güven.
4. Cahiliye Şiirinin içeriği

Braunlich'e göre Şiir söyleyen Araplar yüksek bir medeniyete sahiptiler. Ancak Margoliouth'a göre yazısı ve medeniyeti olmayan bedeviler nasıl oluyor da yüksek bir medeniyeti temsil eden şiir sahibi olabiliyordu. Yemenliler şiir söyleyemiyordu. Oysa şiir bire bir medeniyeti takip etmez, aksine geri kalmış milletler medeni şiirlerden daha fazla şair ruhludur. Bunu arkeolojik bulgu olan kaya yazıtlarında görmek mümkündür. Avrupa'da bir grup araştırmacı bu tür yazıtları araştırmaktadır.⁴³⁷

Eski Moğolların yazmış olduğu atışma (nakâid) şeklindeki kasideler de buna örnektir. Süleyman adasındaki sakinlerin yazmış olduğu hicaz şiirinin Arap şiirinden geri kalan yanı yoktur. Onlar Araplar arasındaki lehçe farklılıklarını da ele almışlar, Yemen şairlerinin şiirleri konusundaki şüphesini Margoliouth buna dayandırmıştır. Belki de güney Arapları iki dil konuşuyordu ve bu şiirde bazılarının katkı sağlamasının önünde bir engel değildi. Güney Arapçasının bir lehçe olmadığını kabul edersek onu kendi başına müstakil bir dil olarak kabul edebiliriz. Kuzey Araplarının lehçesine gelirsek son derece üst düzeyde gelişmiş bir lehçenin altında toplanabilir, bu ise Kureys lehçesidir. Dilciler sonradan ortaya çıkmış diğer lehçelerde Kureys lehçesinden istifade

⁴³⁶ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Musteşrikin havle şıhhati's-şi'ri'l-Câhilî*, 317.

⁴³⁷ Cubûrî, *el-Musteşrikin ve's-şi'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşik*, 56.

edebilirler. Nitekim Sîbeveyhi'in (ö. 796) el-Kitâb'ında ve Şevahit kitaplarında kelimelerin binalarına yönelik şaz kaydı vardır ve birçok şiir beyitleri mevcuttur.⁴³⁸

Braunlich'e göre Kur'an şiire karşı mesafeli ve itirazî bir tavır sergilemiştir. Bahr şeklinde vezinli diyebileceğimiz ayetler vardır. Ancak bu ayetlere şiir diyemeyiz. Çünkü Peygamber ayet ve şiir arasındaki ayrımı yapmaya ihtiyaç duymuyordu. Çünkü Peygamber şiirin eski manasıyla şiirden anlıyordu. Aslında Kur'an-ı Kerim bizim alıştığımız manada bir şair olsaydı yine de şiiri yermezdi, fakat o dönemdeki şairler kâhin anlamındaydı ve onun için yeriliyorlardı.⁴³⁹

Margoliouth "Yoksa okuduğunuz bir kitabınız mı var?"⁴⁴⁰ ayetini olumsuz manada örnek alarak Cahiliye Şiirinin yazılı olmadığına delil yapmıştır. Ancak Braunlich onun gibi düşünmemektedir. Çünkü Cahiliye Arapları ve diğer kabileler yazıyı biliyor ve kendilerinde yazılı kitaplar bulunuyordu.⁴⁴¹

Braunlich Margoliouth'a itiraz etmekte ve verdiği bilgilerin yanlış olduğunu kaydetmektedir. Buna örnek olarak Hammâd er-Râviye ve el-Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî (ö. 794) Halife el-Mehdî'nin sarayında bulunmalarını anlatır. Margoliouth'a göre el-Mehdî Hammâd er-Râviye ve el-Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî'ye Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın kasidesinden sormuştu. Bu kasidenin ilk beytini el-Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî şöyle rivayet etmiştir:

دَعِذَا وَعَدَّ الْقَوْلَ فِي هَرَمٍ خَيْرَ الْبُدَاةِ وَسَيِّدِ الْحَضَرِ

- Bu söylediklerini bırak; Sözü, bedevilerin en iyisi ve hadarî olanların (şehir hayatı yaşayanların) efendisi olan Herim (b. Sinan)'a getir.

Bu esnada Hammâd er-Râviye irticalen bu girişin başına iki beyit uydurdu. el-Mehdî'de bu iki, beytin Zuheyr'e ait olduğuna yemin ettirdi ve Hammâd er-Râviye'yi doğruladı. Halife el-Mehdi, Hammad er-Râviye ve Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî arasında geçen bu hadiseyi Ya'kut el-Ḥamevî Mu'cemu'l-Udebâ adlı eserinde nakletmektedir.⁴⁴²

⁴³⁸ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Müsteşrikin havle şıḥhati's-şi'ri'l-Câhilî*, 133.

⁴³⁹ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Müsteşrikin havle şıḥhati's-şi'ri'l-Câhilî*, 134.

⁴⁴⁰ Kalem Suresi: 68/37.

⁴⁴¹ Cubûrî, *el-Müsteşrikin ve's-şi'ri'l-Câhilî*, 57.

⁴⁴² Ya'kut el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, el-Mektebetu's-Şâmile, VI, 711.

Braunlich bu rivayeti ele alan Margoliouth'u eleştirmiştir. Ona göre el-Mehdî hicri 158 senesinde halifelîğe gelmişti ve bu saray onun halifelîğinden sonra yapılmıştı. Hammâd er-Râviye ise bundan iki ya da üç sene önce vefat etmişti (h. 155-156). Margoliouth bu olayın el-Mehdî'nin halifelîğinden önce olduğunu iddia edemeyecektir. Çünkü bütün deliller gösteriyor ki bu saray onun halifelîğinden sonra yapılmış ve Taberî bu sarayın yapım tarihini hicri 164 olarak belirtmiştir.⁴⁴³

Bir başka örnekte ise Braunlich Margoliouth'un zikrettiği Halil b. Aḥmed el-Ferâhidî'nin (ö. 791) Cahiliye Şiirinden esinlenerek oluşturduğu şiir vezinleriyle ilgili bilgiye olan itirazıdır. Margoliouth Ya'kut'un *Mu'cemu'l-Udebâ* adlı eserinde geçtiği üzere⁴⁴⁴ el-Ferâhidî'nin çağdaşı olan Berzah el-Ârûdî denilen kişi vezinlerin hayal ürünü olduğunu anlatan bir kitap yazmış ve el-Ferâhidî'nin kurduğu aruz sistemini reddetmiştir. Braunlich Margoliouth'un bu zayıf görüşe tutunmasını eleştirmiş, kendi görüşüne göre şekillendirdiğini söylemiştir. Bu rivayetin dolaylı kaynağı olan Dersteveyh (ö. 984) Berzah el-Ârûdî'yi yalancı olmakla suçlamıştır. Böylece Margoliouth'un bu rivayetler ile Cahiliye Şiirini inkâr etmeye çalışması geçersiz olmuştur.⁴⁴⁵

Braunlich tüm bunlara rağmen sözlü rivayetlerde intihaller olabileceği ancak Cahiliye Şiirinin döneminde yaşanan hayat tarzı hakkında kesin bilgiler içeren şiirler olduğundan da bahsetmektedir.⁴⁴⁶

2.3. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI İLE İLGİLENEN ORYANTALİSTLER

Klasik Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistlerin dışında genel olarak Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgilenen oryantalistler de mevcuttur. Hem edebiyatçılar hem de tarihçiler ittifakla Cahiliyeden günümüze Arap edebiyatını çeşitli evrelere ayırmışlardır. Bunlar Cahiliye, İslam, Emevî, Abbasi, Endülüs, Memluk, Osmanlı ve Modern dönemdir denilebilir. Şiirle ilgilenenlerin dışında nesir ile ilgilenen oryantalistler bu dönemler üzerinde çalışmışlar ve genellikle alanlarında belli bir başarı yakaladıkları görülmüştür.

⁴⁴³ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Musteşrikin havle şihhati's-şi'ri'l - 'Arabî*, 136.

⁴⁴⁴ el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 711.

⁴⁴⁵ Cubûrî, *el-Musteşrikin ve's-şi'ri'l-Câhilî*, 58.

⁴⁴⁶ Bedevî, *Dirâsâtu'l-Musteşrikin havle şihhati's-şi'ri'l - 'Arabî*, 137.

Bir diğer oryantalist grup İslami ilimler ile ilgilenmiştir. Fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf alanlarında çalışmalar yapan bu oryantalistler klasik ve modern dönemleri işlemişler, bu alanlarda pek çok eser meydana getirmişlerdir. Klasik Arap Şiiri ve İslami ilimler dışında Arap dili ve edebiyatı konusunda çalışmış olan diğer oryantalistlerin bazılarında aşağıda kısaca bahsedilmiştir:

2.3.1. Albert Schultens (ö. 1750)

Hollandalı oryantalist. Arapça ve İbraniceyi kardeş dil kabul etmiş ve Hz. Süleyman ve Hz. Mûsâ zamanına kadar giden bazı Arapça beyitlerin bulunduğunu iddia etmiştir. 1729'da Leiden Üniversitesi'ne geçerek orada bulunan Doğu el yazmalarının sorumluluğunu almış ve 1732'de bu üniversitenin Doğu dilleri profesörü olmuştur. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Dissertatio theologico-philologica de utilitate linguae arabicae in interpretanda sacra lingua.* (Leiden 1769) (Kitâb-ı Mukaddes'in anlaşılmasında Arapça'dan yararlanma konusu üzerine hazırladığı doktora tezidir.)
2. *Haririi eloquentiae Arabicae principis: Tres priores consessus* (Franeker 1731) (Harîrî'nin el-Mağâmât'ının Latince açıklamalı birkaç bölümü)
3. *Thoma Erpenii Grammatica arabica cum fabulis Locmani* (Leiden 1748). (Erpenius'un Arapça gramerinin Lokman Hekim kıssaları ve Ebû Temmâm'ın el-Ĥamâse'sinden alınmış bir kısım beyitler)
4. *Proverbia Salamonis, versionem integram ad Hebraeum fontem expressit atque commentarium* (Leiden 1748). (Ahd-i Atîk'in Süleyman'ın Meselleri kitabındaki iyi anlaşılamayan yerlerin Arapça'ya müracaat ederek yapılan şerhi.)⁴⁴⁷

2.3.2. Sir William Jones (ö. 1794)

Asiatic Society of Bengal'i kuran İngiliz oryantalist. Arap, Fars ve Türk şiiri üzerine genel bir araştırma yaparak kendini bu alanda ispatlamıştır. Dünyaca ünlü bir şarkiyatçı, hukukçu, şair ve on üç dile vâkıf bir dil bilimci olarak bu alanlarda çalışmalar yapmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

⁴⁴⁷ Müna Haddad Yeken, "Schultens, Albert ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 233-234.

1. Hâtîfî'nin Leylâ vü Mecnûn'unu (Laila Majnun, Calcutta 1788)
2. Beydebâ'nın Kelîle ve Dimne'sini (Hitopadesa, Calcutta 1789)
3. İbnü'l-Mütefennine'nin Buğyetü'l-bâhiş 'an cümeli'l-mevârîs'i (London 1782) ⁴⁴⁸

2.3.3. Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1832)

İslâmiyet'e yakınlık duyduğu bilinen Alman edip ve şairidir. Ona ait şu söz onun hakkında bir ipucu niteliğindedir: “*Kur'an'ın Peygamber'e semadan indirildiği bu mübarek geceyi Goethe niçin saygıyla kutlamasın?*” (Goethes Werke, II, 206). Hakikat peşinde koşan, okumuş, bilgi edinmiş, daha çok da tefekkür ve muhakeme etmiş bir entelektüeldir. Eserlerinden en önemlisi “*West-oestlicher Divan*”dır. (1816) (Hâfız'ın Divanı) Goethe 1816 yılında bu eserini okuyuculara şu cümle ile sunmuştur: “Doğu-Batı divanının müellifi kendisinin de bir Müslüman olduğu şüphesini reddetmez.” ⁴⁴⁹

2.3.4. Antoine Isaac Silvestre de Sacy (ö. 1838)

Napolyon devri aristokratlarından olan Sacy, 1795'te Ecole des Langues Orientales kurulduğunda Arapça kürsüsünün, 1806'da Collège de France'ta Farsça kürsüsünün başına getirilmiştir. Sacy'nin başta dil bilimi, tarih, edebiyat, coğrafya, epigrafi ve nümismatik olmak üzere çeşitli alanlarda pek çok kitabı vardır. Eserlerinin bazıları şunlardır:

1. Mémoires sur divers événements de l'histoire des arabes avant Mahomet (Paris 1785)
2. Chrestomathie arabe ou extraits de divers écrivains tant en prose qu'en vers (I-III, Paris 1806; I-II, Paris 1826-1827)
3. Grammaire arabe (I-II, Paris 1810), Discours sur les traductions d'ouvrages écrits en langues orientales (Paris 1810)
4. Premier mémoire sur la nature et les révolutions du droit de propriété territoriale en Egypte (Paris 1815)
5. Traité élémentaire de prosodie et de l'art métrique des arabes (Paris 1831)

⁴⁴⁸ Kemal Kahraman, "Jones, Sir William", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 581-582.

⁴⁴⁹ Goethe, Johann Wolfgang von", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 99-101.

6. Alfyya d'Ibn-Mālik ou la quintessence de la grammaire arabe
(Paris 1833)⁴⁵⁰

2.3.5. Celestino Schiaparelli (ö. 1919)

İtalyan bir oryantalist olan Schiaparelli Torino'da üniversitenin Arapça derslerine katıldı ve bu dili iyi bir şekilde öğrendi. 1865'te tayin edildiği Floransa'da Michele Amari'nin derslerine girmeye başladı ve kısa zamanda onun en yakın öğrencisi, 1870'te de Michele Amari'nin asistanı oldu. Hocasının bulduğu bir sözlüğü "Vocabulista in Arabico" adıyla neşretti. 1874'ün sonlarına doğru Arap dili ve edebiyatı profesörlüğüne getirildi. Daha sonra Roma Üniversitesi'ne (La Sapienza) geçti ve emekli olduğu 1916 yılına kadar burada kaldı. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Vocabulista in Arabico pubblicato per la prima volta sopra un codice della Biblioteca Riccardiana di Firenze, da C. Schiaparelli (Firenze 1871). (Kendi eseri olmasada literatüre onun adıyla girmiş, aslı XIII. yüzyıla ait Arapça bir sözlüktür.)
2. Canzoniere (Ebü'l-Hasan Ali b. Abdurrahman es-Sıkıllî el-Billanûbî'ye ait bazı kısa şiirlerin Arapça asıllarıyla birlikte İtalyanca tercümeleridir)
3. Il Canzoniere di Ibn Hamdis (Roma 1897) (İbn Hamdîs'in divanının neşridir.)
4. Viaggio in Ispagna, Sicilia, Siria e Palestina, Mesopotamia, Arabia, Egitto, compiuto nel secolo XII (Roma 1906) (İbn Cübeyr'in Rihletü'l-Kinânî'sinin İtalyanca tercümesi)⁴⁵¹

2.3.6. Vasiliy Viladimiroviç Barthold (ö. 1930)

Barthold, Rus İslâm araştırmaları ve Türkoloji dallarında büyük şöhrete sahip bir ilim adamıdır. İslâm tarihine olan ilgisi nedeniyle önce Mir İslama (İslâm dünyası, 1912), sonra da Musul'manski Mir (Müslüman dünya, 1917) adlı dergileri çıkardı. Dârülfünun'un davetlisi olarak 1926 yılında İstanbul'da on iki konferans verdi. Eserlerinden bazıları şunlardır:

⁴⁵⁰ Faruk Bilici, "Sacy, Antoine Isaac Silvestre de", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 366-367.

⁴⁵¹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Schiaparelli, Celestino", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 227-228.

1. Kultura Musulmanstva (Petrograd 1918). (Bu eser Fuad Köprülü'nün ilâve, düzeltme ve notlarıyla çok genişletilmiş bir şekilde İslâm Medeniyeti Tarihi (İstanbul 1940) adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır.)
2. Musulmanskija Dynastii (St. Petersburg 1899). S. Lane-Poole'un The Mohammadan Dynasties (London 1894)⁴⁵²

2.3.7. Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938)

İtalyan bir oryantalist olan Nallino 1889'da Torino Üniversitesi'ne kaydoldu. Grekçe, Latince ve başlıca Batı dillerini öğrenmeye devam ederken Arapça, Farsça, Türkçe, ardından İbrânîce, Süryânîce öğrendi. Tahsilini sürdürürken Torino Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe ve Süryânîce kitapların katalogunu hazırladı. 1893'te üniversiteden mezun olmak için kaleme aldığı "*Al-Khuwarizimi e il suo rifacimento della geografia di Tolomeo*" (Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ve onun Batlamyus coğrafyasını yeniden düzenlemesi) başlıklı tezini Accademia Nazionale dei Lincei'de (Roma) sundu ve büyük beğeni kazandı. Nallino'da Palermo Üniversitesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde devam etti ve burada Michele Amari için iki ciltlik bir armağan kitabının çıkarılmasını sağladı (Centenario della nascita di Michele Amari, I-II, Palermo 1910). Nallino'en önemli işlerinden biri de 1921'de müdürlüğüne tayin edildiği Roma Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nün ünlü yayın organı Oriente Moderno'yu ilim dünyasına katmış olmasıdır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Enciclopedia Italiana (Pek çok Maddelerini yazmıştır)
2. The Encyclopaedia of Islam (Pek çok Maddelerini yazmıştır)
3. Vita di Maometto (Roma 1946)
4. La letteratura araba dagli inizi all'epoca della dinastia umayyade (Roma 1948)
5. Chrestomathia Qorani Arabica (Roma 1963)⁴⁵³

⁴⁵² Semavi Eyice, "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *DİA*, İstanbul 1992, V, 85-87.

⁴⁵³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Nallino, Carlo Alfonso", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 349.

2.3.8. Ettore Rossi (ö. 1955)

İtalyan Türkologu ve oryantalisti olan Rossi, Trablusgarp'da önce Arapça, ardından Türk askerlerinden Türkçe öğrendi. 1920'de Üniversiteyi bitirip doktorasını verdikten sonra Libya'da resmî bir görev üstlendi, iki yıl ülkenin kültür ve folkloruyla ilgilendi. Titiz çalışmaları ile bilinen bilim adamı Rossi'nin arkasında bıraktığı yirmi kitap, yüz yetmişten fazla makale ve ansiklopedi maddesiyle yüzlerce kitap tanıtım-kritik yazısı ondan kalan kültür mirasları arasındadır. Özellikle Osmanlılar, Osmanlıca, modern Türk dili ve sadeleşme safhaları ile modern Türkiye'nin ilim ve kültür meseleleriyle ilgilenmiştir. Eserlerinin bazıları şunlardır:

1. Assedio e conquista di Rodi secondo le relazioni edite ed inedite dei Turchi. Con una notizia sulla Biblioteca Hâfiz di Rodi (Roma 1927)
2. L'Arabo parlato a San 'a'. Grammatica, testi, lessico (Roma 1939)
3. Documenti sull'origine e gli sviluppi della Questione Araba (1875-1944)
4. Nur Baba. Romanzo turco d'ambiente bektaschi (Roma 1945)
5. "Kitâb-i Dede Qorqut", Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oğuz tradotti e annotati con "facsimile" del Ms. Vat. turco 102 (Citta del Vaticano 1952) ⁴⁵⁴

2.3.9. Carl Brockelmann (ö. 1956)

İslâm kültür tarihine dair bio-bibliyografik eseriyle tanınan Alman oryantalist ve Türkologu olan Brockelmann, oryantalizm tahsilinden başka Yunanca, Latince, Arapça, Habeşçe, Türkçe, Sanskritçe, Ermenice'yi de öğrendi. Mısır, Kuzey ve Güney Afrika dilleriyle de meşgul oldu. 1893'te Breslau Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu ve bu arada İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinin bilimsel çalışmalarına da katıldı. Kendisi bu eserin VIII. cildini hazırlayacağı için kitabın el yazmalarını incelemek üzere Londra'ya ve İstanbul'a gitti (1895). İstanbul'da İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ı üzerinde de çalıştı. Brockelmann güçlü bir hâfızaya ve dil kabiliyetine sahipti. Mukayeseli Sâmi diller, Süryânî ve Arap filolojisinde yeniliklere öncülük yapmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

⁴⁵⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, "Rossi, Ettore", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 174-175.

1. Geschichte der arabischen Litteratur (Weimar 1898-1902) (Kısa ismi GAL olan bu iki ciltlik biyografik ve bibliyografik eserde Brockelmann İslâm dünyasında Arapça eser vermiş müellifler, eserleri ve bunlarla ilgili bibliyografya belli bir plan içinde işlemiştir.)
2. Geschichte der islamischen Völker und Staaten (München 1939, 1943). (İslâm milletlerinin tarihlerine dair olan bu çalışması birçok dile tercüme edilmiştir.)
3. Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen (I-II, Leipzig 1908-1913) (Sâmî dillerin mukayeseli gramer esaslarını ele alan orijinal bir eserdir.)
4. Katalog der orientalischen Handschriften mit Ausschluss der hebräischen der Stadtbibliothek zu Hamburg (Hamburg 1908) (Hamburg şehir kitaplığındaki İbrânîce'den başka Doğu dilleri yazmalarının kataloğudur.)⁴⁵⁵

2.3.10. Louis Massignon (ö. 1962)

Hallâc-ı Mansûr üzerine çalışmalarıyla tanınan Fransız bir oryantalist olan Massignon Ecole des Langues et Civilisations Orientales'te oryantalistlerden Hartwing Derenbourg ve A. Le Chatalier'in derslerini katıldı, burada Arapça öğrendi. 1905 yılında Cezayir'de düzenlenen XIV. Oryantalistler Kongresi'ne katıldı. Ignaz Goldziher ve Miguel Asin Palacios ile burada bir araya geldi. Silvain Lévi'nin öğrencisi oldu. Ernest Renan'ın kurslarına devam ederken oryantalizme yönelerek bu alanda şöhret buldu. İslâm'ı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi İbrâhimî dinlerden biri olarak gören Massignon, İslâm'ın İsmâîl'in dini olduğuna ve içinde Hacer'in gözyaşlarıyla oluşmuş hüznü barındırdığına inanır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Edition princeps des Kitâb al-Ṭawâsîn d'al-Ḥallâj (Paris 1913) (Kitâbü't-Ṭawâsîn'in tercümesidir.)
2. Quatre textes inédits, relatif à la biographie d'al-Hallâj (Paris 1914)
3. Recueil des textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam (Paris 1929)

⁴⁵⁵ Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 335-336.

4. Essai sur les origines de lexique technique de la mystique musulmane (Paris 1954, 1968) (Tasavvufun ve tasavvuf kavramlarının ortaya çıkışına ve ilk sûfilere dair kapsamlı bir incelemedir.)⁴⁵⁶

2.3.11. Hellmut Ritter (ö. 1971)

Türkiye’de Batılı anlamda Doğu dilleri filolojisinin ve Türkoloji’nin kurucusu olan oryantalist Alman bilim adamı Ritter’in askerlik görevini 1914-1918 savaş yıllarında İstanbul ve Irak’ta geçirmesi Türkçe ve Arapça’yı geliştirmesini sağladı. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından 1919 yılında Hamburg Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü’ne profesör olarak atanmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde 1936 yılında okutman, 1938 yılında öğretim üyesi olarak Arap ve Fars edebiyatı dersleri verdi. Üniversite kütüphanesinde zengin koleksiyonlarından yararlanarak Şarkiyat Enstitüsü’nü kurdu muştur. İstanbul’da kaldığı süre içerisinde M. Fuad Köprülü, İsmail Saib Sencer, M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge gibi bilim adamlarıyla birlikte önce İstanbul Üniversitesi’nde *Şarkiyat Enstitüsü*’nün ve “*Şarkiyat Mecmuası*”nın, “*Bibliotheca Islamica*”nın, ardından 1947’de merkezi İstanbul’da olan uluslararası *Şark Tedkikleri Cemiyeti*’nin ve “*Oriens*” mecmuasının kurulmasına öncülük etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Über die Bildersprache Nizāmīs (Berlin-Leipzig 1927) (Genelde İslâm edebiyatındaki şiir sanatı anlayışlarının, özelde Nizâmî-i Gencevî’nin şiir sanatının edebî tahlilidir.)
2. “Philologika III.: Muhammedanische Häresiographen” (Isl., XVIII [1929], s. 34-55) (Makalede Müslüman fırkaları hakkında yazılan bazı yazma eserler tanıtılmaktadır.)
3. “Philologika, IX.: Die vier Suhrawardī: Ihre Werke in Stambuler Handschriften” (Isl., XXIV/3 [1937], s. 270-286; XXV/1 [1939], s. 35-86) (Bu makalede Ebü’l-Fütûh el-Maktûl es-Sühreverdî, Ebü’n-Necîb es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî ve Muhammed es-Sühreverdî’ye ait yazma eserler tanıtılmaktadır.)

⁴⁵⁶ Faruk Bilici, "Massignon Louis", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 100-103.

4. “Philologica XI.: Maulānā Ğalāladdīn Rūmī und sein Kreis” (Isl., XXVI [1942], s. 116-158, 221-249) (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin hayatı ve Mevlevîliğe dair yazma eserlerin tanıtımıdır.)
5. “Philologica XV. Farīduddīn ‘Aṭṭār III” (a.g.e., XII [1959], s. 1-88) (Makalede Attâr’ın divanı tahlil edildikten sonra divana ait nüshalar tanıtılmaktadır.)⁴⁵⁷

2.4. DİL BİLİMCİLERİN CAHİLİYE ARAP ŞİİRİNE BAKIŞLAR

Cahiliye Şiiri ile ilgilenen Dil bilimcileri iki gruba ayırabiliriz. Klasik Dönem Dil Bilimciler ve Modern Dönem Dil Bilimciler. Bu iki grup arasındaki temel fark Klasik Dönem Dil Bilimcilerin Cahiliye Şiirinin ne kadarının bu koleksiyona ait olduğunu tespit etmeye çalışmalarıdır. Onlar asla Cahiliye Şiirinin gerçekliği ile ilgilenmemişlerdir. Çünkü onlar bu tür şiirleri eserlerine almamışlardır.⁴⁵⁸

Cahiliye Şiiri ile ilgilenen Modern Dönem Dil Bilimcileri ise daha ziyade oryantalistlerden ve onların yetiştirdiği Müslüman öğrencilerden oluşmaktadır. Bunlar ise Cahiliye Şiirinin gerçekliği ile ilgilenmişler, eleştirel bir bakış ile elde ettikleri verileri intihal olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁵⁹

2.4.1. Klasik Dönem Dil Bilimcilerin Cahiliye Şiirine Bakışları

Cahiliye terim olarak ortaya İslami dönemde ortaya çıkmıştır. Daha ziyade İslam öncesini yaşam tarzını tanımlamak için kullanılır. Cahiliyede putlara tapınma, zina, içki ve kabileler arası tartışmalar bu dönemin en belirgin özelliklerindedir. Yerleşik ve göçebe olmak üzere iki tip halkın varlığı ile kan bağının önemi her ikisini de etkilemektedir. Asabiyet vurgusu Cahiliye kavramını desteklemektedir.⁴⁶⁰

Tarihsel açıdan net olarak belirtilemeyen Cahiliye döneminde Cahiliye Edebiyatı yazılı olmaktan çok sözlü kültürden oluşmaktadır. Bu dönemde atasözleri ve hikâyelerden oluşan Emsâl kitapları ve Mu‘allaka şiirleri yazılı edebiyatın ilk örnekleri sayılabilir. Hammâd er-Râviye, el-Mufaḍḍal , Halef el-Aḥmer gibi râvîlerin divanları ile

⁴⁵⁷ Özcan Taşçı, "Ritter, Hellmut", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 133-134..

⁴⁵⁸ Ebû ‘Uşmân ‘Amr b. Baḥr el-Câhız, *el-Ḥayevân*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn, Dâru’l-Cîl, Beyrût, 1988, VI, 278-281.

⁴⁵⁹ D. S. Margoliouth, “The Origins of Arabic Poetry”, *Journal of The Royal Asiatic Society*, July 1925, 417-420.

⁴⁶⁰ Ferrûḥ, *Târîḥu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 59-61.

şiiir mecmualarının oluşması bu şiiirlerin ezberlenmesi ile başlamıştır ve günümüze kadar ulaşmalarına yardımcı olmuştur. ⁴⁶¹

Klasik dil bilimciler için Cahiliye Şiiri birinci derecede ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin en büyük sebebi Kur'an'ı anlamada kaynak kabul edilmesidir. İbn Abbas'ın *"Allah'ın kelimından bir şeyler okuyup anlamadığınız zaman, onu Arapların şiirlerinde arayınız! Çünkü şiir, Arapların divanıdır"* ⁴⁶² sözü bu durumu açıkça ifade etmektedir.

Cahiliye Şiirinin *Arapların divanı* olduğu düşüncesi bu dönem dil âlimleri tarafından kabul edilen, çeşitli sebeplerle dile getirilip ve sonraki dönemlere intikal ettirilen genel bir kanı haline gelmiştir. Örneğin Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi İbn Fâris'e (ö. 1004) göre, şiir Arapların divanı olması yanında nesepleri korunmuş, meziyetleri şiirle tanınmış ve dilleri onunla öğrenilmiştir. ⁴⁶³

Klasik dil bilimciler için Cahiliye Şiir koleksiyonunun miktarı tartışmaya değer buldukları asıl konudur. Onlar Cahiliye Şiirinin mevcudiyetini reddetme üzerine değil tarihsel tespitlere dayanarak Cahiliye şairlerine atfedilen şiirlerin ne kadarının bu döneme ait olduğunu tespit ile uğraşmışlardır. Bu alanda eleştirel bir bakışla hem içinde tarihsel gerçekçiliği barındıran klasik bir yaklaşım ile inceledikleri hem de Cahiliyeye ait şiirlerin büyük bir bölümünün İslâmî döneme ulaşmadığını öngörmektedirler. Diğer yandan bu şiirlerin kayda değer bir kısmının İslâmî dönemdeki mevcudiyetini de kabul etmektedirler.

"Tabakâtü fuhûli 'ş-şu 'arâ" adlı eseriyle tanınan edip, râvî, Arap dili ve edebiyatı âlimi Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî (ö.846) Cahiliye Şiirinin kendi zamanında bilinen miktardan çok daha fazla olduğunu, ancak büyük bir bölümünün kaybolmuş ve ondan elde pek az şey kalmış olduğunu ifade etmiştir. ⁴⁶⁴ Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Zoolojinin çeşitli bölümlerine, hayvan türlerinin evrimine, iklim ve muhitin tesirine dair müellifin geniş bilgisi yanında tecrübeye de dayanan ansiklopedik mahiyette *"Kitâbu'l-Hayevân"* adlı eserin sahibi Câhîz'da (ö. 869) benzer görüş içerisinde. ⁴⁶⁵ Cahiliye Şiirlerine genel bakışları aynı olan Klasik Dönem Dil

⁴⁶¹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, 64-65/96-104; İsmail Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik, Sır ve Hikmet* Yayınları, İstanbul 2021, 22.

⁴⁶² Ebû 'Alî el-Hasen İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî şinâ'ati 'şî'ri ve nağdih*, Beyrût 1990, I, 28-30.

⁴⁶³ İbn Fâris, *es-Şâhibî fî fikhi'l-luğa*, Kâhire ts., 467.

⁴⁶⁴ Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü fuhûli 'ş-şu 'arâ*, Beyrût, ts., 10-11.

⁴⁶⁵ el-Câhîz, *el-Hayevân*, VI, 277.

âlimlerinden sonra Cahiliye Şiirleri ile ilgilenen Modern Dönem Dil bilginleri genelde oryantalistler olmuştur. Bunlar Cahiliye Şiirinin gerçekliğini tartışmışlar, olaya eleştirel bir gözle yaklaşarak intihal konusunu gündemde tutmuşlar, Müslüman Arap Dil âlimlerden kendilerini destekleyen talebeler de yetiştirmişlerdir.⁴⁶⁶

2.4.2. Tâhâ Hüseyin

Mısır entelektüel kültür ortamında Arap şiirinin intihal olduğu teorisi ilk defa Tâhâ Hüseyin'in dili ile gündeme gelmiştir. Ancak bunu ilk ileri süren kişi o değildir. Bunu ilk defa ortaya atan kişi D. S. Margoliouth'tur. Cahiliye Şiirinin uydurma olduğunu iddia etmiştir. Bu araştırmaya *Kraliyet Asya Üniversitesi Dergisinde*, dinleri ve inançları tanıma kapsamında “*Muhammed*” başlığı altında değinilmiştir. Ayrıca Margoliouth 1905 yılında yayınladığı “*Mohammed and the Rise of Islam*” adlı kitabında bu konudan bahsetmiştir.⁴⁶⁷

Daha sonra Margoliouth yine *Kraliyet Asya Üniversitesi Dergisinde* 1925 yılında çıkarmış olduğu makalede Arap şiirine yönelik şüphe nazariyesine yeniden değinmiştir. Emevi asrının sonlarına doğru, Cahiliye Şiirinin oluşturulduğunu iddia etti. Bununla birlikte dönemin Müslümanlarının bu şiirlerin büyük bir çoğunluğunu telif ettiklerini iddia etti. Tâhâ Hüseyin ise bu görüşlerden etkilenmiştir. Edebiyat fakültesinde öğrencilerine bunu ders olarak anlatmıştır. Bu konuyu anlatırken de kendi orijinal fikirleriymiş gibi öğretmiştir.⁴⁶⁸

Tâhâ Hüseyin “*Fi's-Şi'ri'l-Câhilî*” adlı kitabında bu sözünü açıkça şöyle ifade etmiştir: “Bu konuşmada seni ilk şaşırtacak şey Cahiliye edebiyatının kıymeti konusunda şüpheye düştüm. Şüphemin peşini de bırakmadım. Sonra düşündüm, araştırdım, okudum ve benimsedim. Sonuçta yakîn olarak şunu anladım ki; bizim Cahiliye edebiyatı olarak muttali olduğumuz çoğu şey gerçekte Cahiliyeden hiçbir şey içermemektedir. İslam ortaya çıktıktan sonra intihal edilmiş şeylerdir. Bunların çoğu aslında İslami toplumu temsil eden şeylerdir.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Nâsiruddîn el-Esed, *Maşâdiru's-Şi'ri'l-Câhilî*, Beyrût 1996, 380.

⁴⁶⁷ D. S. Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, Copyright 1905 by G. P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press, New York, 6-7.

⁴⁶⁸ İbrahim Avas, *Nazariyyetu Tâhâ Hüseyin fi's-Şi'ri'l-Câhilî seriḳah em mulkiyye saḳihah*,

⁴⁶⁹ Cübûrî, *el-Musteşriḳûn ve's-Şi'ri'l-Câhilî beyne's-Şekki ve't-tevşîḳ*, 48-49.

Tâhâ Hüseyin sadece Arap şiirini değil, dini konuları da Margoliouth'un bakış açısından etkilenip değerlendirmeye çalışmıştır. ⁴⁷⁰ Aynı zamanda Arap edebiyatı eleştirmeni olan Tâhâ Hüseyin, Fransa'da aldığı eğitimin ⁴⁷¹ ve Nöldeke, Margoliouth benzeri oryantalistlerin tesiriyle, ⁴⁷² Cahiliye Şiirinin İslamiyet'in kabulünden sonra çeşitli sebeplerle intihâl edildiğini savundu. Görüşlerini “*Fi’ş-Şi’ri’i-Câhili*” adlı kitabında topladı ve kitap yayımlandıktan sonra infiale neden oldu. Mısır siyasileri ve çeşitli etkin akademik camiadan gelen tepkiler üzerine kitap yasaklandı. Tâhâ Hüseyin bu olayın ardından radikal gördüğü yerleri çıkarıp aynı kitabı “*Fi’l-Edebi’l-Câhili*” adıyla tekrar yayımlamış ve bugüne kadar pek çok kez basılmış bulunmaktadır. ⁴⁷³

Tâhâ Hüseyin, Margoliouth'un da iddialarının bir tekrarı olan Cahiliye Şiiri konusunda şüphelerini ve sebeplerini ⁴⁷⁴ maddeler halinde şöyle izah edebiliriz:

1. Tâhâ Hüseyin'e göre şimdiye kadar mevcut bulunan Cahiliye Şiirlerine bakıldığında, o dönemde yaşayan Arapları sosyal, siyasal, dinsel ve kültürel açılardan yansıtmamaktadır ve bu durum şiir üzerinde bir takım şüpheler uyandırmaktadır.

Margoliouth'un eleştirdiği konulardan birisi bu konudur. Margoliouth'a göre İslam putperestliğe karşı şiddetli bir düşmanlık beslemektedir. O nedenle İslam'ın bu tutumuna rağmen Cahiliye Şiirlerinin aktarıldığını ve bunu kimlerin yaptığını sorgular. İslam'ın en aktif zamanlarında kaybolan bu şiirler neden onlara karşı heyecanın azaldığı dönemlerde tekrar ortaya çıkmıştır ve izahı nedir? Bundan dolayı Margoliouth'a göre bu şiirler Cahiliye Şairlerinin değil aksine İslam'dan sonraki dönemlerde yaşayan Müslüman şairlere aittir. ⁴⁷⁵

2. Yine Tâhâ Hüseyin'e göre Hicaz yarımadası çok büyük bir bölgedir ve bu tür bölgelerde kabul görmüş ortak bir şiir dilinin olması mümkün değildir. Bu da diğer başka bir gerçektir.

⁴⁷⁰ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 3.

⁴⁷¹ Ömer Furûh, Mustafa Hâlidî, *et-Tebşîr ve'l-istismâr fî bilâdi'l-'Arabiyye*, Dördüncü Baskı, Beyrût 1970, 206.

⁴⁷² Tâhâ Hüseyin, *Mustakbelü's-sekâfe fî Mısır*, el-Mecmû'âtu'l-Kâmile li Muellefâti Dr. Tâhâ Hüseyin, Beyrût 1973, 25.

⁴⁷³ Elmas, “Cahiliyye Şiirinin Gerçekliği Üzerine: İntihâl”, 113-122.

⁴⁷⁴ el-Ğazâlî, *Diğâ'u 'ani'l-'akîde ve's-şerî'a dıdâ metâini'l-müsteşrikîn*, 40.

⁴⁷⁵ Cubûrî, *el-Musteşrikûn ve's-şî'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 48-49.

Margoliouth'un eleştirdiği konulardan biriside budur. Ona göre kabileler arasındaki lehçeler çeşit çeşitti. Hatta kabileler arasındaki lehçe farkı öyle büyüktü ki tek bir dil mevcut değildi.⁴⁷⁶

3. Tâhâ Hüseyin'e göre iki farklı yöredeki iki şairin kendi yörelerinin lehçelerini kullanmaksızın ortak bir dille şiir söylemeleri asla mümkün görünmüyordu.

Bu görüş Margoliouth'un ortaya attığı bir iddiadır. Margoliouth Mu'allaka şiirlerine bakarak yazıya göndermeler yapmaktadır. Ona göre Kur'an lehçesi kullandığı iddia edilen Cahiliye Araplarının yüksek edebi bir zevke sahip olması gerekiyordu. Peki, bu şiirler nasıl korunmuştu? Bu korunmanın sözlü veya yazılı olması gerekirdi ki sözlü olması çeşitli engellerden dolayı mümkün değildir. Kaynaklara göre Cahiliye insanları ya ölmüş ya da öldürülmüştür.⁴⁷⁷ Margoliouth'a göre sözlü geleneğin çokça bahsedilen itibarı zedelenmiş, geriye bu şiirlerin yazılı olarak saklanmış olabileceği ihtimali kalmıştır. Ancak ona göre bu tarihi veriler o günün imkânı dâhilinde değildir.⁴⁷⁸

4. Yine Tâhâ Hüseyin'e göre Kur'an ve Hadislerde kullanılan dil ile Cahiliye Şiirlerinin dili birbirlerine çok benzemektedir. Bu ise hem şüpheli hem de garip bir durumdur.

Bu konular daha önce Margoliouth'un irdelediği bir konudur. Ona göre yazılan şiirlerin çok tanrılı olamaması şaşırtıcı bir durumdur. Hristiyan ve Yahudi kutsal kitapları büyük ölçüde şiirler ve lirik şarkılar halinde görülmektedir. Ancak Cahiliye şiirlerinde bahsi geçen Hristiyan saraylarında şiir söylendiği iddia edilen şairlerden Hristiyan kaynaklarında en ufak bir bahis bile yoktur.⁴⁷⁹ Margoliouth'a göre İslam'dan önceki şiirlerin konuları hep İslamiyet'e vurgu yapan bir yapıdadır. Bu da çok şüpheli bir durumdur. Ona göre Cahiliye Şiirlerinin sıhhat probleminin ilk delili de budur.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 24-25.

⁴⁷⁷ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 24-25.

⁴⁷⁸ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 29.

⁴⁷⁹ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 47-48.

⁴⁸⁰ Margoliouth, *Arap Şiirinin Kökeni*, 50-56.

5. Tâhâ Hüseyin'e göre mükemmel Kur'an Arapçasına bakılınca, İslâm'dan çok önce ortaya çıkan Cahiliye Şiirinin yüzyıllar boyunca rivayetle tedvin dönemine intikal etmesi yine şüpheli ve garip bir durumdur. ⁴⁸¹

Margoliouth'da da bu tür yaklaşımlar sıkça görülmektedir. Ancak iddia edilen ne olursa olsun Fuat Sezginin önerisi şudur ki bu tür yaklaşımlar eski Arap şiirinin güvenilirliği hakkında herhangi bir şüpheyi sebep olmamaktadır. ⁴⁸²

Tâhâ Hüseyin bu konunun tehlikeli sonuçlarını takdir edebildiğinden bahsetmiştir. Fakat onu ispat edip yayınlamada tereddüt yaşamamıştır. Ona göre İmruu'l-Kays'ın, Tarafe'nin veya Antara'nın gerçek görüşlerine ait hiçbir şey bu şiirlerin içinde mevcut değildir. Bunlar râvîlerin intihali, tefsircilerin hezeyanları, muhaddislerin uydurmaları ve kıssacıların zorlamalarından başka bir şey değildir. ⁴⁸³

Yukarıda sıralanan iddiaların etkisi ve o toplumdaki ilim adamlarının tepkilerine binaen 1932'de hükümet üniversitede Tâhâ Hüseyin'i dekanlıktan aldı. Bazıları onu dinsizlik ile suçladılar. Pek çok âlim onun kitabına ayrıntılı reddiyeler yazdı. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. “*Naḫdu Kitâbi Fi'ş-Şi'ri'l-Câhili*” adlı eseri yazan Ezher Üniversitesi Rektörü Muhammed el-Hıdır Huseyn'dir. Bu kişi Tâhâ Hüseyin'in bu görüşü kimlerden ve nerelerden almışsa eser sayfa numaralarına kadar belirtmiştir.
2. “*Taḥte Râyeti'l- Kur'ân*” adlı eseri yazan Muştafa Şâdık er-Râfi'î de Tâhâ Hüseyin'nin eserini eleştirmiştir. Yazdığı “*Fi'ş-Şi'ri'l-Câhili*” kitabından dolayı Muştafa Şâdık er-Râfi'î tarafından sert şekilde eleştirilen muasırı Tâhâ Hüseyin, Muştafa Şâdık er-Râfi'î'yi geri kalmışlıkla suçlamış, eski yöntemleri kullandığı gerekçesi ile eleştirilerini önemsemediğini belirtmiştir. Ancak Cahiliye Şiirinin sıhhati konusu bilinen ve hakkında eski edebiyat kitaplarının tamamında açıklamalar bulunan bir meseledir. ⁴⁸⁴
3. “*Eş-Şihâbu'r-Râsıd*” adlı eseri yazan Muhammed Lütfi Cum'a yine Tâhâ Hüseyin'nin eseri “*Fi'ş-Şi'ri'l-Câhili*”yi eleştirmiştir.

⁴⁸¹ Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, 15-75.

⁴⁸² Sezgin, “Orijinallik ve İntihal Arasında Eski Arap Şiiri”, 316.

⁴⁸³ Elmas, “Cahiliye Şiirinin Gerçekliği Üzerine: İntihâl”, 113-122.

⁴⁸⁴ Tâhâ Hüseyin, *Hadîsu'l-Erbi'a*, Kâhire 1957, III, 11.

4. “*en-Nakdu’l-tahlîlî li kitâbi fi’l-edebi’l-Câhili*” adlı eseri yazan Muḥammed Aḥmed el-Ġamrâvî’de Tâhâ Hüseyin’in eserini eleştirmiştir.

Tâhâ Hüseyin’in talebelerinden ve Modern araştırmacılarından biri olan Mahmud Şakir hocasından Cahiliye Şiiri hakkında ki görüşlerini duyduğunda bu kendisine ağır geldi. Mahmud Şakir öğrenci iken hocasının bu görüşlerini aynısını Margoliouth’un İngilizce bir makalesinde okumuştur. Bu da şunu ispatlıyordu ki Tâhâ Hüseyin Margoliouth’un görüşlerini aynısı ile intihal etmiştir. Bu tam manası ile edebi bir hırsızlıktır. Eğer Tâhâ Hüseyin bu görüşleri bir oryantalistten kabul ediyorsa, o oryantalistin kültüre olan yabancılığından dolayı hataları affedilebilir. Çünkü bu oryantalist ile Arap şiiri arasında kültürel farklılık olduğu için bir zevk problemi olabilir. Cahiliye Şiiri ile ondan sonra ortaya çıkan şiir arasındaki farkı bilmeyebilir. Bunu Margoliouth’da doğal bir durum olarak kabul edebiliriz fakat Arap Dili Edebiyatı Fakültesinin dekanı için bu özür kabul edilemez. Bunun sonucunda Tâhâ Hüseyin’nin asistanı olan Mahmut Şâkir Edebiyat Fakültesini terk etti ve bir daha oraya geri dönmedi. Bundan sonra özellikle Arap şiiri ve kültürünü okumaya başladı. Bu çalışmaları on sene sürdü. Daha sonra “*eş-Şi’ri’l-‘Arabî ve hüve Minhecehu’l-ma’rûf*” adlı eserini yayımladı.⁴⁸⁵

Tâhâ Hüseyin’in kitabı için neden bu kadar reddiye yazıldı? Hâlbuki Arap şiiri herhangi bir mukaddesat içermiyordu. Buna binaen tartışmalar ile birlikte Tâhâ Hüseyin Cahiliye Şiirine farklı bir alana kaydirmiştir. Bu alan dil ve edebiyatı ilgilendiren *İstişhâd* alanıdır. İstişhâd: “Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla bir milletin esaslı olan şiir ve nesirden örnek vermek”⁴⁸⁶ anlamında kullanılmıştır. Değerlendirmeleri bu alanları etkilemiş ve Cahiliye Şiirinin sorgulanamaz tarafına dokunmuştur. Ona göre İmrûu’l-Kays ve A‘şa gibi şairlere nispet edilen şiirler onlara ait değildir ve bunlar ile istişhad yapmak doğru kabul edilemez.⁴⁸⁷

Bilim adamları arasındaki değerli konuma gelen Cahiliye Şiiri zamanla dil malzemesinin tespit ve tashihi konusunda daha da güçlenmiş, böylece gramer kitapları ve sözlüklerde şiirle delil getirmeye önem gösterilmiştir. Şiir ile istişhâd geleneği yalnız bu alanlarda değil, tefsir ve hadis gibi metin yorumunu önemseyen İslami ilimlerde de

⁴⁸⁵ Mahmud Muḥammed Şakir, *Kitâbu’l-Mutenebbî*, Kâhire 1977, 12-19.

⁴⁸⁶ İsmail Durmuş, “*İstişhâd*”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 396-397.

⁴⁸⁷ Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, 33.

çok kullanılmıştır. ⁴⁸⁸ Bu durumdan kaynaklanan zorlama kullanımlar olmuş, çıktığı dönemde bu zorlamalara itiraz eden âlimler de tezahür etmiştir. ⁴⁸⁹ İslam'da her zaman kargaşa ortamlarına ilgi ile bakan oryantalistlerin bu konuya yaklaşımları kargaşayı daha da alevlendirmek olmuştur. Tâhâ Hüseyin'in ilgilendiği bu konu aynı zamanda İslami ilimlerin güvenilirliğine dokunmaktadır. Böylece Tâhâ Hüseyin'in eseri eleştirilere sebep olmuştur. ⁴⁹⁰

2.5. ORYANTALİSTLER VE CAHİLİYE ŞİİRİNİN GÜVENİRLİLİĞİ

Arap şiiri üzerine çalışan oryantalistler pek çok araştırma yapıp bu konuda tenkitler yazmışlardır. Bazen sadece bu hususta özel çalışmalar yapmışlardır. Bazen divanları yayınlarken bu tenkitleri o divanların başında yayınlamışlar bazen Arap Edebiyat Tarihi çalışmalarında veya Arap Edebiyatçıların çalışmalarında yayınlamışlar bazen de diğer oryantalistlere verdikleri cevaplar içerisinde yazmışlardır. Bu eserlerden bazıları hızlıca çalakalem yazılmış, bazıları da ders kitabı olarak tasarlanmıştır ki bunlar Cahiliye Şiiri hakkında yanlış bilgiler içerdiği için dikkatle ele alınması gerekmektedir. Bu görüşü ilk başlatan 1864 yılında altı Cahiliye Şairinin divanını yayımlayan Nöldeke olmuştur. ⁴⁹¹

Bu şiirlerin içinde Âd ve Semûd kavimlerine nispet edilenler olsa bile bunların gerçekliği mümkün değildir. Sahih kaynaklara dayanan en eski şiirlerin Hz. Peygamber'in doğumundan yaklaşık 150 yıl öncesine götürülebileceğidir. ⁴⁹²

Abîd ve Tarafe gibi bazı şairlerin birçok şiiri kaybolmuş ve hatalı isnadlar yapılagelmiştir. Bu durumda şu hususlar önem kazanmaktadır:

1. Cahiliye Şiiri daha eski zamanlara gidebilir.
2. En eski şairlerin şiirlerinin kaybolması normal bir durumdur.
3. İsnad ve rivayete ait hata ve sorunlar kendi, dönemlerinde dahi mevcuttur. ⁴⁹³

⁴⁸⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm, Dâru'l-Kütûbî'l-Mısriyye, Kâhire 1964, X, 110.

⁴⁸⁹ İbn Âbis b. el-Munzir el-Kindî, *Divânu İmri'l-Kays*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Beyrût ts., 164.

⁴⁹⁰ Şakir, *Kitâbu'l-Mütenebbî*, 12-19.

⁴⁹¹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'asru'l-Cahilî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 2010, I, 166.

⁴⁹² Nihad Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973, 9.

⁴⁹³ Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, 48-49.

Hicri ikinci asırda Basra ve Kûfe dil mekteplerinde Klasik Arap şiirinin daha önce bahsi geçen şairlere ait olup olmadığı ve gerçekten İslam'dan önceye aidiyeti konuları tartışılmış, on dokuzuncu yüzyılda ise oryantalistlerin üzerine gitmesi ile bu tartışmalar iyice alevlenmiş, Nöldeke ile başlayan eleştiriler D.S. Margoliouth ile zirve yapmıştır. Margoliouth 1925 yılında kaleme aldığı “*Arap Şiirinin Kaynakları*” adlı çalışması ile bu şiirlerin İslami dönemde nazmedildiklerini iddia etmiştir. Ona göre Cahiliye Şiirlerinin yazıldığı doğrudur ancak bunlar rivayet şeklindedir. Yazılı olarak İslami döneme intikal eden şiirler daha önce yazılmamıştır. Bunun delilini Kur'an'dan gösteren oryantalistlere göre şu ayet yeterlidir: “*Yoksa okuduğunuz bir kitabınız mı var?*”⁴⁹⁴ Margoliouth burada geçen kitap kelimesini yazılı şiir metni olarak algılamıştır. Ayrıca Cahiliye Şiirinin üslubunu Kur'an'a benzeten Margoliouth onları lehçe farklılıklarının gözetilmemesi ve râvîlerin güvenilir olmaması nedeni ile sonradan Kur'an'ın ruhuna uygun şekilde yeniden uydurulduğunu savunur.⁴⁹⁵ Daha sonra konuyu tekrar ele alan, tezini ve fikirlerini Margoliouth'a dayandıran Tâhâ Hüseyin 1926 yılında “*fi Edebi'l-Câhili*” adlı eserinde bu şiirlerin Cahiliye dönemini temsil edemeyeceğini iddia etmiştir.⁴⁹⁶

Bu iddialar karşısında hem oryantalistlerden hem de İslam dünyasından itirazlar yapılmıştır. Daha önce değindiğimiz gibi James Lyall (ö. 1920) Cahiliye şiirinin güvenilirliğinin itirazlarını reddeder ve cevaplandırır. Ona göre hicri birinci asrın ilk yarısında yazıya geçirilen Cahiliye Şiirinin nesiller boyunca aktarılması tuhaf değildir. Lyall önemli Cahiliye Şairlerinin şiirlerinin uydurma olmasını oryantalistlerin kabul etmesini hayretle karşılamaktadır. Çünkü hicri birinci asrın şairleri Cahiliye Şairlerine inanıyor, şiirde önder kabul ediyor, biçim ve içerik olarak onları örnek alıyorlardı.⁴⁹⁷

Fritz Krenkow (ö. 1953) ise Cahiliye Şiirinin çok erken dönemlerde yazıldığını söylüyordu. Ona göre Arap harflerinin yapısı sorundu. İlk dönemlerde noktasız ve harekesiz harfler bu sorunun temelini teşkil ediyordu. Sözlü rivayetler yazılı olanlardan daha az hataya sahipti.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Kalem Suresi: 68/37.

⁴⁹⁵ David Samuel Margoliouth, “The Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”, Cambridge University Press, No:3, July 1925, 417-449

⁴⁹⁶ Tâhâ Hüseyin, *fi'l-Edebi'l-Câhili*, Kâhire 1989, 265-268.

⁴⁹⁷ Charles James Lyall, “Some Aspects of Ancient Arabic Poetry as Illustrated by a Little Known Anthology”, in Proceedings of British Academy 1917, 374.

⁴⁹⁸ Sezgin, *Muḥâḍarât fi târihi 'l-'ulûmi 'l-'Arabî ve 'l-İslamî*, 162.

Erich Braunlich'e göre ise Margoliouth'un Arap şiirindeki lehçe farkı gözetilmemiş sorunsalı kabul edilemez. Çünkü ona göre lehçeler üstü bir dil vardır ve ona göre hareket edilmiştir. Kur'an'a benzetilen üslup ve uydurulma konusu yine Braunlich'e göre büyük hatadır. Lafızda ve üslupta Kur'an'dan tamamen farklı olan Cahiliye Arap Şiiri putperestliğe ait ifadeler, mersiyeler, hiciv ve methiyeler ile zaten tarzını belli etmektedir. Şiirlerde kullanılan kelimelerin yapıları ile de bu farklılık açıkça görülmektedir. Braunlich'e göre içinde az bir miktar intihal olsa da Cahiliyenin hayat tarzını yansıtan bir gerçekliğe sahiptir.⁴⁹⁹

Bu konuya Arap edebiyatı araştırmacıları da katılmış ve önemli eserler vermişlerdir. Nâsuriddin el-Esed "*Mesâdiru's-şi'ri'l-Câhili*" adlı eserinde detaylı açıklamalar yapmıştır. Vardığı sonuç itibarı ile uydurma ve çalıntı şeylerin diğer edebiyatlarda da olabileceğini, ayrıca şüpheli görülen nakillere ihtiyat ve şüphe ile yaklaşılması gerektiğinden bahsetmektedir.⁵⁰⁰ Konuya Arap dili ve edebiyatı, felsefe, tarih alanlarında eser yazan Beyrutlu âlim 'Omer Ferruh'da (ö. 1982) değinmiş, intihal yapan kişinin birkaç beyiti veya bir iki kasideyi intihal edebileceğini ama o şairin kişiliğini yansıtamayacağını söylemektedir. Ona göre Kur'an ve Cahiliye Şiirleri arasında göndermeler vardır ve olumlu olumsuz ayetler mevcuttur. İslami dönemde Cahiliye Şiirinin Kur'an'dan etkilenmiş olması onun tamamının uydurma olmasını gerektirmez ve bir kısım intihallerin olması da bu şiirin tamamına şüphe düşüremez.⁵⁰¹

Arap edebiyat tarihinde söz sahibi olan Şevki Dayf (ö. 2005) Cahiliye Şiirinde uydurmaların çok olduğunu ancak ilk dönem uzmanlarının bunları çok iyi bildiğini ve kendilerine has bir değerlendirmeye tabi tuttuklarını söylemektedir. Bu uzmanlar sanılanın aksine bu işi sıkı tutuyorlar, lafızlara, râvîlere ve sigalara kadar inceliyorlardı. Ona göre Cahiliye Şiirinin tamamını intihal olarak değerlendirmek hatalıdır. İlk dönem âlimlerinden kim kimden şüphe ediyorsa onlardan şüphelenmeli, şüphelenmeyip değerlendirdiklerini değerlendirmeli, yeni arayışlara girilmemelidir. Ayrıca şiir mecmualarına da gerek yoktur çünkü kabileden biri bir şiir inşad ettiğinde tüm kabile bunu ezberleyebiliyor ve kayıt altına alabiliyordu.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Erich Braunlich, *Zur Frage der Echtheit der altarabischen Poesie*, Zeitschrift für Orientalistische Literaturzeitung 1926, 826-834.

⁵⁰⁰ Sancak, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, 52.

⁵⁰¹ 'Omer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrût 1984, VI, 87-88.

⁵⁰² Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'asru'l-Câhili*, 175.

Avrupa’da İslam kültürüne damgasını vuran Fuat Sezgin (ö. 2018) bu konuyu araştırmanın İslam bilim ve kültürünü bilimsel düzeyde anlamak için bir anahtar olarak görmüştür.⁵⁰³ Ona göre bu konuda iki önemli problem vardır. Bunlardan biri Cahiliye Şiirinin yazıya geçirilmesinin Cahiliye döneminde olduğudur. Sezgin bu sonuca Ignaz Goldziher’in açıklamalarından yola çıkarak ulaşmıştır. Goldziher “*Muhammedanische Studien*” adlı kitabında Cahiliye Şairlerinden Temim b. Muḳbil’in (ö. 690) bir şiirinden yola çıkarak Cahiliye döneminde şiir yazımının popüler olduğunu söylemektedir. Macarca yazdığı son çalışmasında ise Cahiliye Şairleri tarafından yazılan uzun kasidelerin nesillerce aktarılmasının yazı olmadan olamayacağını söylemektedir.⁵⁰⁴ Sezgin bu önemli tespiti yaparken bazı hatalarını tespit ettiği⁵⁰⁵ Carl Brockelmann’dan da (ö. 1956) faydalanır. Brockelmann “*Geschichte der Arabischen Litteratur*”(GAL) adlı ansiklopedik eserinde 1937 yılında yazdığı zeyilde Margoliouth ve Tâhâ Hüseyin’in *Cahiliye Şiiri tamamen intihaldir* görüşünü yanlış bulur ve bu eserin daha önceki basımında yazdığı gibi Cahiliye Şiirinin Cahiliye döneminde yazılmamış olması konusunu tekrarlamaz.⁵⁰⁶

Cahiliye Şiirlerinin tamamen olmasa da kısmen yazılmaya başladığını söyleyen Sezgin bu durumun İslâmî dönemde de devam ettiğini belirtmiştir. Sezgin İslâmî dönemde Cahiliye Şiirinin gelişimini üç döneme ayırmıştır:

1. Dönem: Cahiliye döneminde olduğu gibi İslâmî dönemde de sınırlı bir şekilde şiir yazımı devam etmiştir.
2. Dönem: Sözlü olarak rivayet edilen ve yazılan şiirler toplanmıştır.
3. Dönem: Dilciler tarafından şiir divanları oluşturulmuştur.⁵⁰⁷

Sezgin’e göre bu konuda ikinci önemli mesele Cahiliye Şiirinin Emevîler döneminde toplanmaya başlamış ve divanlar şeklinde sınıflandırılmış olmasıdır. Ona göre bütün bu tespitler Cahiliye Şiirinin tedvininde çok erken bir dönemde ve geniş bir

⁵⁰³ Sezgin, *Muḥâḍarât fî târîhi ‘l-‘ulûmi ‘l-‘Arabîyye ve ‘l-İslamiyye*, 159.

⁵⁰⁴ Fuad Sezgin, *Târîḥu ‘t-turâṣi ‘l-‘Arabî*, çev. Maḥmûd Fehmî Hicâzî, Câmî‘atü’l-İmam Muḥammed b. Su‘ud el-İslâmî, Riyâd 1991, VIII, 29-30.

⁵⁰⁵ Naci Özsoy, “Bir Zâhid-Âlim Olarak Fuat Sezgin”, *Social Sciences Studies Journal*, 5(51), 2019, 6934.

⁵⁰⁶ Carl Brockelmann, *Târîḥu ‘l-edebi ‘l-‘Arabî (GAL)*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru’l-Meârif, Kâhire 1970, VI, 63-64.

⁵⁰⁷ Selim Tekin, “Cahiliye Dönemi Arap Şiirinin Gerçeklik Tartışmalarına Fuat Sezgin’in Yaklaşımı”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 2020, 728.

çerçevede yazının kullanıldığını göstermektedir. Bu şiirin tamamı orijinaldir denilemez, bunun içinde bazı intihaller mevcuttur. Fakat bu şiir iki yüz-iki yüz elli yıl boyunca sadece sözlü olarak rivayet edilmiştir şeklinde bir iddiada da bulunulamaz. Sezgin'e göre erken bir dönemde yazılmalarına rağmen şiirlere ve hadislerle hatalar ve intihaller karışmıştır fakat yazı bunları sınırlandırmıştır.⁵⁰⁸

Ayrıca sosyal ve ahlaki açıdan baktığımızda da bütün bir Cahiliye Arap Şiirine yakıştırılmış uydurma ve çalıntı fikrinin Arap toplumunun değerlerine zarar verdiği de ortadadır. İçinde güzel örnekler barındıran Cahiliye Arap Şiirinin kıymetini şu örnekle belki bir nebze anlatabiliriz: Hz. Ömer Mısırlılara yazdığı bir mektupta “Çocuklarınıza yüzme ve ata binme öğretiniz, atasözleri ve şiirleri aktarınız” diyerek şiirleri edebi ve ahlaki bir eğitim olarak görmüştür.⁵⁰⁹ Şiirin psikolojik ve moral bakımından kişinin yetişmesinde, şahsiyet oluşumunda, ruhlarının ahlaki beslenmesinde ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Edep olarak nitelendirilen bu durum şiirle de beslenmektedir. Cahiliye Şiirlerinde bolca din konusunun işlenmesi de bu duruma güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

2.6. ORYANTALİSTLER VE İSLAMİ DÖNEM ARAP ŞİİRİNİN GÜVENİRLİLİĞİ

Tarih boyunca oryantalistler fikirleri doğrultusunda İslam kültürüne ve Klasik Arap şiirine çalıştıkları gibi İslami dönem şiir alanında da çalışmışlardır. Bu alanda da intihal konusu devam etmiş, İslam kültürü ile ilgili eleştirilerine devam etmişlerdir. İslami dönemde Cahiliye Şiirine bakış açıları ve fikirleri değişmemiş, hatta daha da alevlenmiştir. İslam kültür dünyasını fikri açıdan eleştirerek kendi metotları ile onları dönüştürmek ve kendilerine bağımlı getirmek onların yöntemlerinden sadece biridir. Bu yüzden oryantalistlerin sundukları bilgilere mümkün olduğunca asli kaynaklar doğrultusunda tekrar bakmak gerekmektedir.

⁵⁰⁸ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, 45-46.

⁵⁰⁹ Selami Bakırcı, “Arap Şiirinin İntikalinde Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü” *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15, Bahar 2003, 182.

2.6.1. İslami Dönem Arap Şiiri İle İlgilenen Oryantalistler

Arap şiiri İslam'ın gelişi ile birlikte gelişmiştir. Cahiliye döneminde inanç ve ahlak kuralları genellikle ihlal edilmiş, bu yüzden şiirler bu iki ilkeye uygun şekilde inşad edilmeye başlanmıştır. Bu sayede nitelikli şiir ortaya çıkmış ve Hz. Peygamberde bu şiirin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Müşriklerin saldırılarına karşı şairleri desteklemesi ve İslam peygamberi olarak tebliğinin ulaştırılmasında pozitif rol vermesi açısından şiire karşı tutumu gelişmesine de sebep olmuştur.⁵¹⁰

Oryantalistlerden bir grup Hz. Peygamberin hayatına, kişiliğine ve mesajına olumsuz; bir grup indirgemeci, bir başka grup da olgusal yaklaşmışlardır. Bu sebeple onunla ilgili olan her şeye olduğu gibi hakkında yazılan şiirlere de aynı mantıkla yaklaşmışlardır. Toplumun ve Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili en önemli olayları mısralara döken ve Müslümanların muhaliflerini yeren Medineli şair Hassân b. Sâbit'in şiirleri onlar içinde önemli kaynaktır. Özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde şiirin durduğu görüşü onların hemen benimseyeceği türden görüşlerdendi. İşin garip tarafı bu görüş Müslüman araştırmacılar arasında da rağbet görüyordu.⁵¹¹

Hz. Peygamber dönemini araştıran oryantalistlerden Brockelmann o devirde yaşayan şairlerin Hz. Peygamberin hâkimiyetini tasdik ettiklerinden bahseder.⁵¹² Goldziher'de Hz. Peygamberin coşkulu öğretilerinden etkilenen şairlerin Müslüman olup insanları şiirleri ile İslam'a yönlendirmelerinden bahsetmektedir.⁵¹³

2.6.1.1. İlk Dönem (Dört Halife Döneminin Sonuna Kadar)

Raşit halifeler dönemi her bakımdan Hz. Peygamberin mirasına sahip çıkılan bir dönemdi. Onlar İslam'a bağlılıkta da en önde şahsiyetler olarak tarih sahnesinde yerlerini almıştır. Raşit halifeler döneminde şiir yaşanan olaylar sebebiyle daha ziyade

⁵¹⁰ Mehmet Yalar, "İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 2009, 61-88.

⁵¹¹ Corcî Zeydân, *Târîhu't-temedduni'l-İslâmî*, I-IV, Beyrût, ts., II, 113.

⁵¹² Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev.: Neşet Çağatay), Türk Tarik Kurumu, Ankara 1992, 26.

⁵¹³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 31.

siyasi bir şiir görünümündeydi. ⁵¹⁴ Bununla birlikte onlar şiiri teşvik etmiş, kendileri de şiirler inşad etmişlerdir. ⁵¹⁵

Hız. Ebu Bekir şiir inşad eden halifelerdendir. Farklı kaynaklarda ona nispet edilen şiirler olduğunu görmekteyiz. ⁵¹⁶ Hız. Peygamberle diyaloglarında bazen şiir konusu açılır, ona bazı şiirleri sorar veya hatırlatmasını isterdi. Bu diyaloglarda rivayete dikkat ettikleri ve Hız. Peygamberin onu tasdik ettiğı görülürdü. Hız. Ebu Bekir şiiri bilen, anlayan ve inşad eden bir halifeydi ve Hız. Peygamberden sonra şiirin seyrini devam ettiren bir anlayışa sahipti. ⁵¹⁷

Hız. Ömer Cahiliye ve İslami dönemde şiire sevgi ve saygı duyan bir başka halifedir. Kendince geliştirdiğı ölçütler doğrultusunda bir takım şiir ve şairleri sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bunlar İslam'ın ilkelerine uyması, dil ve üslup açısından kusursuz oluşu, gerçeğe yatkınlığı, övgü ve yergide aşırılığa kaçılmaması ve topluma hizmet etmesi bu ölçütlerdendir. O da şiir öğrenilmesini tavsiye eder hatta emir buyururdu. ⁵¹⁸

Hız. Ömer yaşadığı toplumda şiirin yeri bilen birisiydi. İnsan psikolojisi üzerinde etkilerinin olduğunu farkındaydı. Kaynaklarda ona nispet edilen bazı şiirler mevcuttur. Genellikle bunların ömrünün sonuna doğru söylediğı emir ve yasakları içeren şiirler olduğu görülmektedir. Hız. Ömer'in şair olmayı istediğı, güzel şiir söylemeyi çok arzu ettiğı, şairlik özentisi içinde bazı şiirler söylediğı, ancak kendisini bir şair olarak görmediğı kaynaklarda belirtilmiştir. Yine bu kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hız. Ömer, birçok şairin şiirlerini, nesir halindeki çok sayıdaki güzel sözlerini ezbere biliyordu. ⁵¹⁹

Hız. Ömer'e göre bir şairin üstünlüğü üç özelliğı ile belli olur:

1. Şiirinin lafzı ile.
2. Anlamı ile.

⁵¹⁴ Ahmed eş-Şayib, *Târîhu's- şî 'ri's-siyâsî*, Kâhire 1983, 141-143.

⁵¹⁵ el-Keyrevânî, *el- 'Umde fî mehâsini's-şî 'r ve âdâbihi ve nakdihi*, 32.

⁵¹⁶ el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb, *Cemheretu eş 'âri'l- 'Arab*, nşr. 'Alî Fa'ur, Beyrût 1986, 54.

⁵¹⁷ Sancak, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, 296-298.

⁵¹⁸ el-Kureşî, *Cemheretu eş 'âri'l- 'Arab*, 41.

⁵¹⁹ Muammer Sarıkaya, "Hız. Ömer ve Edebî Eleştiri", *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 23, 2013-2, 187-211.

3. Şairin takip ettiği yöntem ile.⁵²⁰

Onun şiir ve şairlere verdiği değer şiir bilgisi ve edebi zevki olan uzman kişiler ile fikir alışverişi yaptıktan sonra görülmektedir. Naslar ve delillerin ışığında hüküm vermeye çalışması onun hak hususunda hassasiyetinin bir göstergesidir. Çok beğendiği ve kendince en iyi şair olduğunu düşündüğü Züheyr'in şiirlerinin tamamının günümüze kadar ulaşması onun gösterdiği u hassasiyet ile ilgilidir. ⁵²¹

Hiz. Osman için bazı şiirler nispet edilmesi onun şiirle ilgili olduğunun delili olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ancak Hiz. Peygamberin bu husustaki mirası dolayısıyla izin verdiği bilinmektedir. Haksız hicveden şiirlere karşı tedbirler ve cezalar uyguladığı bilinmektedir. Ancak tüm bunlar onun döneminde onun ve şehadetinin hakkında şiirler söylenmesini engellememiştir. ⁵²²

Hiz. Ali (ö. 661) Raşit halifelerin en güçlü şairi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksek bir ilime ve edebe sahip olan Hiz. Ali'nin müşrikleri hicvetmesine Hiz. Peygamber tarafından izin verilmediği bilinmektedir. ⁵²³ Hiz. Ali şairlere iltifat etmiş ve ikramlarda bulunmuştur. O da Hiz. Peygamberin bu husustaki mirasını devam ettirmiştir. Şiirle ilgilemiş ve günümüze kadar gelen ve pek çok defa basılan divanı mevcuttur. ⁵²⁴

Hiz. Ali'nin şiirleri, yüksek kaliteli şiirlerdir. Takva ve ibadet konularını içermektedir. Konuları imanla süslemiş, sarıh, ifadeleri güçlü ve zühd ile doludur. Zühde önem veren bir halifeydi. Halife olması onu değiştirmemiş zühd halini terk etmeden arpa ekmeği yemeğe devam etmiştir. Şeriat, züht, ahlak ve tasavvuf konusunda görüş sahibi olarak kabul görmüştür. Hiz. Ali hakkında şöyle denmiştir: *“O kuru ekmeği ıslatarak yer, süssüz elbiseler giyerdi. Hatta ölene kadar ailesine az bir geçimlik temin etmiştir.”* ⁵²⁵

Bir şiirinde bu dünya evini zaman yetmediği için kişi tarafından terk edileceğini bir şiirinde şöyle anlatmaktadır:

ليس للدنیا ثبوت

إِنَّمَا الدنیا فناء

⁵²⁰ Sarıkaya, “Hiz. Ömer ve Edebî Eleştiri”, 192.

⁵²¹ Sarıkaya, “Hiz. Ömer ve Edebî Eleştiri”, 208.

⁵²² Sancak, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, 301-302.

⁵²³ el-İsfehânî, *el-Eğânî*, IV, 142.

⁵²⁴ Nevzat H. Yanık, *Ali b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014

⁵²⁵ ‘Abbas Maḥmud ‘Akkad, *‘Abkariyyetu’l-İmam Ali*, ts., 23.

نَسَجَتِهُ الْعَنْكَبُوتُ

أَيُّهَا الطَّالِبُ قُوتُ

كُلْ مِنْ فِيهَا يَمُوتُ

إِنَّمَا الدُّنْيَا كَبَيْتٍ

وَلَقَدْ يَكْفِيكَ مِنْهَا

وَلَعَمْرِي عَنْ قَلِيلٍ

Bu dünya fânidir

(Dünyanın) Kalıcılığı yoktur

Bu dünya ancak

Örümceğin ördüğü ev gibidir

Ondan sana bir azık yeter

Ey (dünyayı) isteyen

Ömrüme and olsun ki

*Dünyadakilerin tümü kısa sürede ölecektir.*⁵²⁶

Başka bir şiirinde dünyanın dört halini kaybolan gölge, misafirlik, rüya ve şimşek teşbihleri ile tarif etmiş ve dünyanın faniliğini anlatmak için kullanılmıştır:

أَوْ كَطِيفٍ بَاتَ لَيْلاً فَارْتَحَلَ

أَوْ كَبَرَقٍ لَاحَ فِي أَفْقِ الْأَمَلِ

إِنَّمَا الدُّنْيَا كَظَلٍ زَائِلٍ

أَوْ كَطِيفٍ قَدْ يَرَاهُ نَائِمٌ

Dünya yok olucu bir gölge

Veya gece yatıp giden bir konuk gibidir

Yahut uyuyan adamın gördüğü bir düş

*Veya ümit ufukta parlayan bir şimşek gibidir.*⁵²⁷

Hız. Ali'nin şiirleri ve divanı bize Hızsan b. Sabit (ö. 682), 'Abdullah b. Revaha (ö. 629) ve Ka'ab b. Zuheyr (ö. 645) vasıtası ile ulaşmıştır. Bu şairler hem onun muhteşem kişiliğine hem de bizzat şairliğine de şahit olmuşlardır.⁵²⁸

Bu dönemle ilgilenen oryantalistler bu dönemde şiirin gerilediğinden dem vurmaktadırlar. Bu sebeple şiir faaliyetlerinin azalarak zayıfladığını ileri sürmüştür. Bu görüşe karşı çağdaş Arap edebiyatı tarihçilerinden Şevki Dayf, Müslümanların bu

⁵²⁶ Yanık, Ali b. Ebî Tâlib Divanı, 54-56.

⁵²⁷ Yanık, Ali b. Ebî Tâlib Divanı, 160.

⁵²⁸ Cabir Kumhi, Edebu 'l- Hulefâi 'r-Râşidîn, Daru'l-Mektebeti'l-İslami, Kâhire ts., 393.

dönemde şiirden kopmadıklarını, tam tersine iç ve dış savaşlar sebebiyle çok miktarda şiir söylediklerini, bu sayede şiirin parlak bir sürece girdiğini söylemektedir.⁵²⁹

Oryantalistlerden Arap Edebiyat tarihi ile ilgilenenler İslam'ın sözde olumsuz bakışından bahsedip durmaktadırlar. Hatta bu görüş diğer araştırmacıları da etkilemiştir. Onlara göre bu dönemler şiirin üslup bakımından zayıfladığı, içerik olarak fakirleştiği bir dönemdir. Hannâ el-Fâhûrî bu dönemde şiirin ve daha genelde edebiyatın bir miktar gerilediğini kabul etmiş, bu gerilemenin Cahiliye dönemi ve sonraki dönemlere göre göreceli bir gerileme olduğunu söylemiştir. Ona göre bu dönemde de hem İslam'ın karşısında hem de yanında duran pek çok kayda değer şair bulunmaktadır.⁵³⁰

Böyle düşünenlerin gözden kaçırdığı bir durum vardı ki Cahiliye döneminde şair olarak yaşamış bulunanların, Asr-ı saadette de yaşamaya devam etmeleri ve bu dönemin güçlü üslubunu İslam'ın başlangıç döneminde de kullanmaya devam etmeleridir. Bu da bu dönemin oldukça kaliteli bir dönem olarak anılmasına yeterlidir.⁵³¹

Olumsuz düşünen oryantalistlerin aksine hem Carlo Nallino (ö. 1938) gibi oryantalistlerden bir azınlık hem de Bustânî (ö. 1969) gibi kimi çağdaş Arap edebiyatı tarihi araştırmacıları bu şiirin özellikle Hz. Peygamberin hayatında ve halifeler döneminde güçlü olduğuna, üslup ve içerik bakımından geliştiğine dikkat çektikleri de bir gerçektir.⁵³²

2.6.1.2. Emeviler Dönemi

Arap edebiyatı ile ilgilenen oryantalistlerin ilgisini çeken en önemli dönemlerden biri de Emeviler dönemidir. Asr-ı saadette Hz. Peygamberin ilkeleri doğrultusunda şiir yazan şairlerin dışında kalan şairler birçok kimseleri saygısızca hicvettikleri zaman Müslümanlar birlik ve beraberlik içinde kalmışlar ve bunların menfi propagandalarını bertaraf etmişlerdir. İlk dört halife de Hz. Peygamberin mirası üzerinden hareketle aynı hassasiyeti göstermiş ve idarelerini bu minvalde gerçekleştirmişlerdi. Ancak ilk altın çağlardan sonra Emeviler (661-750) Şam'da dört halife sonrasındaki mirası ele almış ve

⁵²⁹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî el 'asru'l-İslâmî*, Cilt 2, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 2010, 43.

⁵³⁰ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l- 'Arabî*, Beyrût, Daru'l-Cil, 1986, 386.

⁵³¹ Mehmet Yalar, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler-Arap Şiiri*, İSAM Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2015, 307-356.

⁵³² Carlo Alfonso Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l- 'Arabî mine'l-Câhilî hattâ 'asri Benî Umeyye*, Kâhire 1954, 87.; Buṭrus el-Bustânî, *Udebâu'l- 'Arab fî'l-Câhiliyye ve şadri'l-İslâm*, Cilt I, Beyrût 1989, 129-130.

Ehl-i Beyt'le ilgili olumsuz duygular içerisinde yönetimlerini sürdürmüşlerdi. Ömer b. Abdülaziz (ö. 720) dışında kalan halifeler Ehl-i Beyt ve taraftarlarına düşmanca tavırlar sergilemekteydiler.⁵³³

Bu dönem şairlerinin öne çıkanlarından bazıları Hristiyan Arap şairi Ahtal (ö. 711), aşk şairi 'Omer b. Ebû Rebî'a (ö. 711) ve hiciv şairi Ferezdak'tır (ö. 711).⁵³⁴ Bu dönemdeki şiirler konusu itibariyle daha ziyade Cahiliye Şiiri özellikleri taşımaktaydı. Öne çıkan şiir türleri medih, hiciv ve fahr bu döneme damga vurmaktaydı. Kasideler ise Cahiliye dönemindeki canlılığına kavuşmuşlardı. Siyasi bir dönemi temsil etmesi sebebiyle siyasi pek çok şair yetişmiş ve şiirleri ile döneme yön vermişlerdir. Yazılan şiirlerle ilgili ciddi eleştiriler ise zamanında şiirin daha güçlü bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Siyasi şiirin gelişmesi, başkaldırı ruhunun yerleşmesi ve özellikle Şia şairlerinin düşüncelerinin tesirleri oldukça renkli bir görünüme sebep olmuştur. Yöneticilerin teşviki ayrıca hiciv şiirlerini geliştirmiş, rezil edici ve yaralayıcı yönüyle döneme izini bırakmıştır.⁵³⁵

Emeviler dönemi ile İslam tarihi açısından çok önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Daha önce şûra ile başa geçen halifeler bu dönemde saltanat şeklinde yönetime gelmişler ve liyakatten uzaklaşarak İslam toplumunda huzursuzluk ve antipati oluşturmuşlardır. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra alevlenen ortam Emeviler zamanında daha da alevlenmiş ve zirveye ulaşmıştır. Muaviye b. Ebî Sufyan (ö. 680) ile birlikte kavmiyetçilik öne çıkmış ama buna rağmen devletin sınırları oldukça genişlemiştir.⁵³⁶

Emeviler döneminde pek çok alanda yenilikler olmuş özellikle felsefe konusunda çeşitli anlayışlar baş göstermiştir. Genel itibarı ile dünyevilik hâkim olan Emeviler döneminde bu gidişata bir tepki olarak da zühd hayatının belirginleştiğini görmekteyiz. Bunun sebeplerinin en başında Kerbela olayı gelmektedir. Bu olay asırlarca sürecek bir nefretin tohumlarının atılmasına sebep olmuştur.⁵³⁷

⁵³³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 41.

⁵³⁴ Bkz. Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA*, İstanbul 1989, II, 183-184; Rahmi Er, "Ömer b. Ebû Rebî'a", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 56-57; Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 373-375.

⁵³⁵ Yalar, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler-Arap Şiiri*, 331-339.

⁵³⁶ Ahmed b. Abdi Rabbih el-Endülûsî, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kâhire 1940, VII, 275-282.

⁵³⁷ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Beyrût ts., II, 369-377.

Başka bir olay ise Haccâc'ın⁵³⁸ (ö. 714) 692 senesinde 'Abdullah b. Zubeyr'i⁵³⁹ (ö. 692) Mekke'de hac mevsiminde kuşatması ve 'Abdullah b. Zubeyr'in şehit olması ile sonlanan olaylardır. Ayrıca Muaviye ve Hz. Ali arasında yaşanan problemler Haricilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, kendilerini Mevali 'den ayırmışlar ve daha üstün görmüşlerdi.⁵⁴⁰

Bu olaylar yüzünden toplumda akidevi ve fikri problemler baş gösterdi. Allah'ın fiilleri hakkında ki tartışmalar karşısında büyük bir kargaşa Müslümanları bekliyordu.⁵⁴¹ Çaresizlik içerisinde bu dünyevi konular karşısında ahirete bir an önce kavuşmak isteyen şairler çıkabiliyordu:

إليك فيّ قد سئمتُ من الدّهر

إلهي هب لي زلفة و وسيلةً

على ظلم أهل الحقّ بالغدر والكفر

و قد أظهر الجوار الولاة و أجمعوا

Allah'ım bana bir vesile kıl

Sana ulaşmak için, zamandan sıkıldım

Zulüm öne çıktı, ileri gelenler toplandı

*Ehli hakka zulüm üzerine, ihanet üzerine.*⁵⁴²

Bu kargaşalar arasında halife Ömer b. Abdülaziz insanları zühd hayatına davet ediyor ve kendisi de bu zühd hayatını benimsiyordu:

مع الله في دار القرار نصيب

لاخير في عيش امرء لم يكن له

قليل متاع و الزّوال قريب

فإن تعجب الدّنيا أناساً فإنّها

Kişinin yaşamında hayır yok, onun nasibi

Allah'ın kendisine karar kıldığından başkası değil.

Sen insan olarak dünyayı beğensende

*Aslında o metâsı az, yok olması yakın bir şeydir.*⁵⁴³

⁵³⁸ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 427-428.

⁵³⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 145-146.

⁵⁴⁰ el-Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Beyrût 1992, II, 266-267; *Târîhu't-Taberî*, II, 850-854.

⁵⁴¹ Muḥammed b. Ḥasan ez-Zeyr, *el-Ḥayâtu ve'l-mevtu fi 'ş-şi'ri'l-Emevî*, Kâhire 1989, 18.

⁵⁴² Nayif Ma'ruf, *Dîvânü'l-Ḥavâric şî'ruhum ve ḥuṭbeuhum ve resâiluhum*, Beyrût 1983, 193.

Bu döneme damga vuran şairlerden Ebu'l- Esved ed-Düelî (ö. 688) tâbiinden olup fakih ve hadisçiydi. Bu dönemin bir reaksiyonu olarak o da Allah'a tevekkül, kazaya ve kadere iman konularını en çok işlemiş şairlerden biriydi:

فما للقضاء و التوكل من مثل

إذا كنت معنيًا بأمر تريده

يراد لك آتيك أنت له محل

توكل و حمل أمرك الله إن ما

İstediğin şeye kendini kaptırdığında

İşte bu kaza ve tevekkül gibidir

Tevekkül et ve bunun Allah'ın bir işi olduğuna yor

*Senden istenen kendini O'na vermendir.*⁵⁴⁴

Oryantalistlerin en çok ilgisini çeken bu dönem şairlerinden biri de Hammâd er-Râviye'dir (ö. 776). Hammâd'ın eski Arap şiirini ve Mu'allaka'ları ilk derleyen râvî olduğu belirtilmektedir. Hammâd'ın şiir derleme işlemi yazıdan çok hafızaya dayanan bir yöntemdir. Dönemin bir başka uzmanı Mufaddal eđ-Đabbî (ö. 794) Hammâd er-Râviye hakkında ağır ithamlarda bulunmuş ve onun rivayet ettiği şiirleri düzeltilemeyecek kadar bozduğunu iddia etmiştir.⁵⁴⁵

Bununla beraber el-Asmaî (ö. 831) de Halef el-Ahmer'in (ö. 796) şiir uydurduğunu, Basra ve Kûfe ekolüne mensup râvîlerin bu uydurulan şiirleri rivayet ettiklerini dile getirmiştir.⁵⁴⁶

Oryantalistler bu tür boşlukları doldurarak bu dönemde yapılan çalışmalar üzerinde önyargılı fikirleri sunmuşlardır. Nöldeke ve Ahlwardt bu yüzden Cahiliye Şiirinin güvenilirliğini en çok sorgulayan oryantalistler olmuştur. Araplarda yazı geleneğinin hicri birinci asırda başladığını ve Cahiliye Şiirinin ancak ikinci asırda kayıtlandırılabilirliğinin altını çizen bu oryantalistler, şiirlerin inşad edilmesi ile tedvin edilmesi arasındaki dönemde şiir rivayetinin tamamen şifahi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu yüzden onlara göre şiirlerin yanlışlıklar ve intihallerle dolu olması kaçınılmazdır.

⁵⁴³ Nibal Cemal, *Şi'ru'l- hulefâi fi'l- 'asri er-râsidi'l-Emevî*, 1984, 129.

⁵⁴⁴ 'Abdulaziz b. Muhammed ez-Zîru, Muhammed b. 'Abdillâh el-Etrâm, *Şi'ru'l-da'veti'l-İslâmî fi 'asri'l-Emevî*, 1973, 331.

⁵⁴⁵ Tüccar, "Hammâd er-Râviye", 486-488.

⁵⁴⁶ Ebû Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-naḥviyyîn*, I, nşr. Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1984, 11-12.

Nöldeke ve Ahlwardt'a göre Mu'allaka şairlerine ait olan şiirlerin büyük çoğunluğunun bu tür râvîler tarafından uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Her iki oryantalist aynı zamanda Cahiliye Şiirinin bir kısmının da gerçek olabileceğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴⁷

2.6.1.3. Abbasiler Dönemi

Abbasiler dönemi kabaca üç dönemden içerisinde incelenebilir. Birinci dönem (8-10. yüzyıl) Abbasi devletinin kurulması ve Büveyhiler'in Bağdat'ı ele geçirmesi, ikinci dönem (10-13. yüzyıl) bölgede küçük devletlerin kurulması Büyük Selçuklunun ortaya çıkması, üçüncü dönem (13-16. yüzyıl) Abbasîlerin Moğollar tarafından yıkılıp Eyyubi ve Memlüklerin Arap dünyasına hâkim oldukları dönem.⁵⁴⁸

Birinci dönem içinde gelişen önemli olaylara bakarsak başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınması ile birlikte Arap edebiyatı önemli bir devreye girmiştir. Arap edebiyatçıları bu döneme altın çağ demektedir. Fetihler, tercüme hareketinin başlaması, halifelerin ilme ve edebiyata ilgi göstermesi, şairlere cömert davranılması bu çağı daha eşsiz kılmıştır. Daha önceki dönemlerde şairler sadece Arap unsurlardan oluşurken kozmopolit yapı gereği bu dönemde Arap dışı unsurlardan şairler yetişmiştir. *Muhdes* ve *müvelled* denilen bu şairler şiirin tematik ve biçimsel yapısına katkı sağlamışlardır.⁵⁴⁹

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de medih tarzı şiir revaçtaydı. Ancak övülen taraflar takva, adalet ve şeraite bağlılık gibi daha ziyade manevi tarafları temsil eden şeylerden oluşmaktaydı. Züht bu dönem şairlerinin işlediği başlıca konularından sayılırdı. Saraylar, bağlar, bahçeler, dostluklar, ilim ve eğlence meclisleri de bu dönem şiirlerine konu olmuşur.⁵⁵⁰ Bu dönem züht ve tasavvuf şairleri olarak bilinen başlıca isimler Abdullah b. el-Mübarek (ö. 797), Râbi'a el-Adeviyye (ö. 801) ve Ebu'l-Atâhiye'dir (ö. 825). İlahi aşktan bahseden ilk kişi olarak Râbi'a bu döneme damgasını

⁵⁴⁷ Fuat Sezgin, "eş-Şi'ru'l-'Arabiyyu'l-kadîm beyne'l-asâleti ve'l-intihâl", (Çev.: Hasan Taşdelen), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 1993, 312-313.

⁵⁴⁸ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, 205-348.

⁵⁴⁹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 220.

⁵⁵⁰ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 266.

vurmayı başarmıştır. ⁵⁵¹ Bunun dışında Beşşâr b. Burd (ö. 784), Ebû Nuvâs (ö. 814) ve Ebû Temmâm (ö. 850) dönemin önde gelen şairleridir. ⁵⁵²

İkinci dönem içinde öne çıkan şair Ebû Tayyîb el-Mutenebbî'dir (ö.965). Hayal dünyası oldukça geniş olan el-Mutenebbî'nin hayatı oldukça çalkantılı bir hayattır. Şiirini bir muhalefet aracı olarak kullanmış bu yüzden bir dönem dönem hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ebû Firâs el-Hamdânî (ö.968) ve Ebu'l- 'Alâ el-Ma'arri'de (ö.1057) bu dönemin unutulmaz şairlerindendir. ⁵⁵³

Üçüncü dönem diyebileceğimiz zaman dilimi içinde Abbasilere ait merkezler Moğollar tarafından yıkılmış ve eserlerin çoğu tahrip edilmişti. Arap edebiyatı serencamına Suriye ve Mısır'da gelişme göstermiştir. Hilafetin sembolik olarak devam ettiği bu dönemde hâkimiyet Memlûklere geçmiştir. Arap edebiyatçılarından bir kısmı bu döneme Memlûkler dönemi olarak zikreder. Oryantalist etki altında kalanlar bu dönemi ve devamında Osmanlı dönemini çöküş dönemi olarak tanımlamışlardır. ⁵⁵⁴

Abbasilerin bu üçüncü dönemi fikri çeşitliliğin bol olduğu bir dönemdir. Bir taraftan Moğolların bir taraftan da Haçlıların İslam beldelerini işgal etmeleri, salgın hastalıklar tasavvufa olan ilgiyi arttırmış ve şiirde *na't* ve *bediyyat* türleri öne çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde edebi sanatların ziyadesiyle şiirlerde kullanıldığını görmekteyiz. Aynı dönemlerde Endülüs'te *muvaşşah* ⁵⁵⁵ ve *zecel* türleri revaçtadır. Bu dönem şairlerinin başında Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 1296) gelmektedir. el-Bûsîrî'nin Şâzelî tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'ye intisap etmiştir. "*Ķasîdetu'l-Burde*"nin şairi el-Bûsîrî çok samimi bir Peygamber aşığıdır. Ayrıca kendisinin bir divanı da mevcuttur. ⁵⁵⁶

Abbasiler dönemi oryantalistler için bulunmaz bir hazine olmuştur. Tasavvufun ve tasavvuf şiirinin bu dönemdeki varlığı ve gelişimi özellikle İngiliz oryantalistleri döneme ilgi duyması için yeterli olmuştur. İlk dönem oryantalistler kendilerince yanlış bir algıya düşüp tasavvufu İslam'dan ayrı bir din gibi kabul edip dini değerleri inkâr

⁵⁵¹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 280.

⁵⁵² Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 8-9; Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ebû Nuvâs", *DİA*, İstanbul 1994, X, 205-207; Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *DİA*, İstanbul 1994, X, 241-243.

⁵⁵³ Mustafa Kılıçlı, "Ebû Firâs el-Hamdânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, 125-126; Sahbân Halîfât, "Ebu'l-'Alâ el-Ma'arri", *DİA*, İstanbul 1994, X, 287-291.

⁵⁵⁴ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 1024.

⁵⁵⁵ İsmail Ekinci, *Tasavvuf Şairi Nablusî ve Şiirleri*, Iksad Publications, Ankara, 2020, 185-192.

⁵⁵⁶ Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 468-470.

yöntemine başvurmuşlardır. Kur'an ve sünnetin tasavvuftaki yerini inkâr eden bu düşünce bu yanlışını hala devam ettirmektedir.⁵⁵⁷

İngiliz oryantalist Sir William Jones (ö. 1794) tasavvuf edebiyatının Batıya tanıtılmasında çok önemli bir rol oynamıştır ama aynı kişi tasavvufun yanlış anlaşılmasına da sebep olmuştur. Tasavvuf şiiri mecaz manalar ile örülmüşken o zahiri manalar üzerinden açıklamalar yaparak manaları hatalı bir şekilde Batıya tanıtmıştır. Ayrıca Jones asli metinler yerine Fars ve Hint kaynaklı metinler doğrultusunda tasavvuf metinlerini incelemiş, tasavvufun kökeni hususunda yanlış kanaate varmış ve bunu kendinden sonraki oryantalistlere de bir miras olarak bırakmıştır. Sir William Jones, takipçileri olan Sir John Malcolm (ö. 1833) ve Thomas Parick Hughes'e (ö. 1911) göre sûfiler şarap hakkında şiirler yazan, musikiye ve dansa meraklı, Kur'an ve hadislerle zıt şeyler söyleyen aşk meşk işlerine düşkün kişilerdir. Bu yüzden onların bu yanlış kanaatine göre tasavvuf şiiri ve tasavvuf yolu İslam dışıdır.⁵⁵⁸

Tasavvufun dış kaynaklardan etkilendiği fikri oryantalistler arasında oldukça yaygındır. James William Graham'a (ö. 1946) göre tasavvuf Hristiyanlığa yakın bir inanç sistemidir ve az bir gayretle Hristiyanlığa dönüştürülebilir. Tasavvuf ile Hristiyanlık arasında böyle müspet bir ilişki kurmak tam da oryantalistlerin genel hedeflerine uygun bir harekettir. Hz. Peygamberin şariatını halkı kontrol etmek için kullandığını düşünen Graham'a göre bu dini kurallar gerçekleri anlamayan halkın sadece kötülüklerden uzak tutulması içindir. Ayrıca şiirlerde mevcut olan ilahi aşkın İncil'de devşirilmiş şeyler olduğunu savunmaktadır.⁵⁵⁹

Bir başka oryantalist Edward William Lane (ö. 1876) Müslüman dünyanın gerileme döneminde Mısır'da bulunmuş sivil bir İngiliz'dir. İslam ve tasavvuf hakkındaki görüşlerini özetlersek hurafe olarak görmüştür. Bu tavrı özellikle tasavvuf hakkında oldukça negatif etkiler bırakmıştır. Mısır'da gördüğü ve yaşadığı ortamda halkın eğilimi ona İslam ve tasavvuf hakkında bir kanaat oluşturmuş ve başka devletleri araştırma gereği bile duymamıştır. Mısır'da yaptığı tasavvuf araştırmaları bir katkı

⁵⁵⁷ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 107.

⁵⁵⁸ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 71-83.

⁵⁵⁹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 96-101.

sağlamışsa da Batıya yansıttığı kötü imaj sayesinde tasavvuf ve tasavvuf edebiyatı onulmaz yaralarını çoktan almıştır.⁵⁶⁰

Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak karşımıza sürekli çıkan bir durum vardır ki o da oryantalistlerin tavırlı yaklaşımları. Elbette olumlu düşünen oryantalistler olmuştur ama sesleri kısık ve destek görmeyen bir önyargı yumağının içinde kaybolmuşlardır. Abbasi dönemine ait yaptıkları çalışmalarda da genellikle kusur arama ve karalama yöntemlerini ilmi paravanlar kullanarak yapmaya devam etmişlerdir. Bu da Batıda Müslümanlara ve İslam’a karşı bir önyargı oluşmasına ve günümüze kadar devam etmesine sebep olmuştur.

2.6.1.4. Endülüs Emevileri Dönemi

Endülüs İslam medeniyetinin Avrupa’ya taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Kuruluşundan yaklaşık bir yüzyıl sonra ilmi, kültürel ve edebi alanlarda Doğunun takipçisi olmuş, bulunduğu coğrafyanın da avantajları ile kozmopolit bir kültürün zenginliği gölgesinde dokuzuncu asırdan itibaren özgün edebi eserler vermeye başlamıştır. Şiir başta olmak üzere Endülüs edebiyatı, entelektüel bir seviyeyi yakalarken kendisine has olan *müveşşah* ve *zecal* türü şiirlerle özellikle İspanya ve Fransa olmak üzere Batı şiirini etkileyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu özellikleriyle Endülüs şiiri, Arap edebiyatı tarihçilerini ve oryantalistleri kendine çeken bir alan olmuştur.⁵⁶¹

Endülüs tarih sahnesinde çeşitli dönemlerden geçmiştir. Bu dönemler şunlardır:

1. Fetih ve Valiler Dönemi (711-755).
2. Endülüs Emevîleri (756-1031).
 - a) Emirlik Dönemi (756-929)
 - b) Halifelik Dönemi (929-1031)
3. Mülûkü’t-tavâif (Küçük devletlerin oluşması) (1031-1090)
4. Murâbitlar Dönemi (1090-1147)
5. Muvahhidler Dönemi (1147-1229)

⁵⁶⁰ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, 122-123.

⁵⁶¹ Halil Akçay, “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: Özel Sayı, Güz 2019, 61-76.

6. Gırnata Benî Aḥmer Emirliği (Nasrîler) ve Endülüs'te İslâm Hâkimiyetinin Sonu (Gırnata 1238-1492)⁵⁶²

İlk dönemlerinde fetih ve yerleşme faaliyetleriyle meşgul olan Endülüs bu dönemlerde edebi ürünler vermekte zorlanmıştır. Bu ilk dönemde Doğuda yapılan çalışmaları takip düzeyinde kalmıştır. Ancak dokuzuncu yüzyıl yeni bir dönem olmuş ve çevresindeki kozmopolit kültür sayesinde yeni ürünler vermeye başlamıştır. Edebi alanlardan özellikle şiir Endülüs'te sadece belli bir kısmın sanatı değil her kesimin ilgilendiği bir alan olmuştur.⁵⁶³

Endülüs şiiri dikkatli bakıldığında 11. yüzyıla kadar klasik Arap şiirinin devamı niteliğindedir. Endülüs şairlerinden Ebu'l-Ecreb Ca'vene (ö. 756), Ebu'l-Hattâr (ö. 747), İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 1030), İbn Hânî (ö. 973), İbn Zeydûn (ö. 1071), İbn Hafâce (ö. 1139) ve İbn Gâlib er-Rusâfî (ö. 1177) hep klasik dönem Arap şairlerine benzetilmişler ve Endülüs'te öyle anılmışlardır.⁵⁶⁴

Endülüs'te yenilikçi ekol olarak isimlendirebileceğimiz *Muhdes* dönemi şiirde taklitten kurtulma çabasını temsil eder. Bu dönemin öncüleri arasında İbn Zeydûn (ö. 1071), İbn 'Ammâr el-Endelüsî (ö. 1086), Mu'temid b. 'Abbad (ö. 1094) ve İbn Abdûn el-Fihri (ö. 1134) sayılabilir.⁵⁶⁵

Zaman içinde Endülüs şiirinde farklılar ortaya çıkmış, Arapça hâkim dil olmak kaydı ile diğer dinlerin konuştuğu İspanyolca, Portekizce, Latince, Fransızca, Katalanca ile birlikte Berberice dâhil olmak üzere yedi dilin karışımı olarak *Endülüs Acemiyyesi* denilen yeni bir halk dili oluşmuştur. Zecel şiirler muvaşşahlardan geliştirilmiş olsa bile daha ziyade Endülüs Acemiyyesi ile söylenmiştir. Bu şiirler musiki aletleri eşliğinde ve koro ile okunurdu. Zecelin tanınmış şairleri arasında "*el-'İkdü'l-Ferîd*" adlı eseriyle tanınan Endülüslü âlim ve şair İbn Abdürabbih (ö. 940), er-Remâdî el-Kindî el-Ḳurtubî (ö. 1013) ve İbn Kuzmân el-Ḳurtubî (ö. 1160) bulunmaktadır.⁵⁶⁶

⁵⁶² Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 225-232.

⁵⁶³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 149.

⁵⁶⁴ Halil Akçay, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2018, 31.

⁵⁶⁵ Bkz. Rahmi Er, "İbn Zeydûn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 464-466; Rahmi Er, "İbn Ammâr el-Endelüsî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 313-314; İnci Koçak, "İbn 'Abdûn el-Fihri", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 267-268.

⁵⁶⁶ Bkz. Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn 'Abdürabbih", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 281-283; Musa Yıldız, "Remâdî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 552-553; M. Faruk Toprak, "İbn Kuzmân", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 154-155.

Fuat Sezgin (ö. 2018) *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* adlı eserinde yetmiş sayfa Endülüs Arap Şiirine yer ayırmıştır. Tabâkat kitaplarının adlarını, müelliflerini ve eseri veren kaynak kitapları zikretmiştir. Bu dönemde yaşayan âlim ve edebi kişilerin biyografilerini verirken künye, lakap ve diğer yönlerini de vermiştir. *Geschichte des Arabischen Schrifttums* her cildinin sonunda müellif ve eserlerin Grekçe ve Latince kaynaklarla çağdaş yazarların indeksi de yer almaktadır.⁵⁶⁷

Fuat Sezgin'in üzerinde durduğu asıl mesele Endülüs şiirinin Batı şarkı tarzlarından *Trobador*'ları⁵⁶⁸ şekil yönünden etkilemesidir. İspanyol şiirinin muvaşşaha ve zecellerden etkilendiği, bunların ise Doğu şiiri ile irtibatlı olduğu görüşündedir. Oryantalistler ise Endülüs şiiri konusunda muvaşşaha ve zecellerin Roma şiirine dayandırıldığını iddia etmektedirler. Fuat Sezgin'in çalışması aslında bu görüşe bir itiraz niteliğindedir.⁵⁶⁹

Oryantalist Goldziher "*Klasik Arap Literatürü*" kitabında bizlere bu tartışmaya açıklık getirecek bazı bilgiler sunmaktadır. Ona göre Endülüs'ün berrak semalarında doğan zecel ve muvaşşaha şiirlerin Hristiyan İspanyasının halk şiirini, dünyevi şiir olan *coplas* ve *villancejos* diye adlandırılan *noel şarkılarını* ve ozanların sanatsal örgülü şiirlerini etkilemiştir.⁵⁷⁰

Endülüs hakkında İngiliz oryantalist ve papaz William Montgomery Watt (ö. 2006) ve Pierre Cachia'nın beraber yazdığı ve Endülüs'ten bahseden "*A History of Islamic Spain*" adlı kitap Cumhur Ersin Adıgüzel-Kıyas Şükürov tarafından *Endülüs Tarihi* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitabın şiir ve edebiyattan bahseden bölümünde mecaz ve *teşbihin* sanatsal değeri üzerinde örnekleri ile durulmaktadır. Yazarlara göre Müslüman İspanya sanatı Emevi Suriye sanatının izlerini sergilemekteydi.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ İsmail Balic, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37-38.

⁵⁶⁸ Troubadour; şiirle müziğin iç içe kullandığı, Fransız ozanlarına ait, 12. ve 13. yüzyılda pirenel bölgesinde doğan bir tarz. (Bkz. Bayrav, Süheyla, "Courtois: Aşk Anlayışında Arap Etkisi", *Marife Dergisi*, 8. Yıl, 1. Sayı, Bahar 2008, 243-254.)

⁵⁶⁹ Halil Akçay, "Fuat Sezgin'in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: Özel Sayı, Güz 2019, 61-76.

⁵⁷⁰ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 149.

⁵⁷¹ W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhur Ersin Adıgüzel-Qıyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2011, 78-83.

1.6.1.5. Memlûkler Dönemi

Memlûkler 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Memlûkleri iki dönemde incelemek mümkündür.

1. 1250-1382 yılları arasında hüküm süren Bahrî Memlûkleri denilen Birinci Memlûkler
2. 1382-1517 yılları arasında hüküm süren Burcî Memlûkleri denilen İkinci Memlûkler

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Ridâniye savaşında ordusu ile yendiği Memlûkler bu tarihten sonra tarihe karışmış ve toprakları Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Memlûkler dönemi İslami ilimlerin gelişmesi açısından önemli bir dönemdir. Doğu İslam dünyasının Moğol ve Endülüs'ün Haçlılar tarafından istilasından sonucunda pek çok âlim Memlûklere sığınmışlardır. Bu yüzden Dımaşk ve Kâhire en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir.⁵⁷²

Bu dönemde Arapça sahasında yapılan çalışmalar dikkate şayandır. Arap dilindeki en geniş lûgat olan *Lisânü'l-'Arab*'ın müellifi İbn Manzûr (ö. 1311) ve "*el-Câmiu's-sağîr*" müellifi Suyûtî (ö. 1505) Memlûk âlimlerindendir.⁵⁷³

Arap şiiri bu dönemde parlak bir safhaya girmiştir. Bu dönem şairleri başında *Ḳasîdetu'l-Burde*'nin sahibi Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 1296) gelmektedir. Şerefuddin el-Enşârî, Tel'afrî, Safiyyüddin el-Hillî, Şihâb Maḥmûd b. Suleyman, Sirâcuddin el-Verrâk, İbn Nubâte el-Mısrî, İbn Ebû Hâcele ve 'Âişe el-Bâûnî adını zikredebileceğimiz diğer Memlûklü şairleridir. Memlûkler döneminde Türkçe eserlerde telif edilmiştir. Buna örnek Ebû Ḥayyân el-Endelüsî'nin "*Kitâbu'l-İdrâk*"ıdır.⁵⁷⁴

Genel olarak önyargılı bakan oryantalistler Memlûkler döneminden bahsederken sadece *şerh*, *haşiye* ve *ihtisar* dönemi olarak zikrederler. Ancak bu hususta hassas davranmadıkları ve taraf oldukları oldukça açıktır.⁵⁷⁵

⁵⁷² İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 90-97.

⁵⁷³ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198; Hulusi Kılıç, "İbn Manzûr", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 171-172.

⁵⁷⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 90-97.

⁵⁷⁵ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 156.

2.6.1.6. Osmanlı Dönemi

Oryantalizm 13.-19. Yüzyıl arasında dünya üzerinde mevcut güçlerin en önemlilerinden biri olan Osmanlı devletine tüm yönleri ile akademik bir disiplin içerisinde ve kendi bakış açısı ile yaklaşmıştır. Temel olarak açıktan açığa farklı bir dünyayı algılama, bazen kontrol etme, yönlendirmek veya eritme perspektifindeki oryantalizm Osmanlı kültür ve medeniyetine de böyle yaklaşmıştır.⁵⁷⁶

Bu disiplinin bir başka açıdan görünümü başkalarını bilme ve yönetme fikri altında siyasi, ekonomik ve kültürel bir birlik olarak Batıyı özne olarak gösterip bir merkez haline getirmektir. Çünkü kendini bu şekilde konumlandırması için bir nesneye yani ötekine ihtiyaç duymaktadır. Aranılan bu nesne oryantalizme göre Doğudur ve kendinden aşağı, kaba ve güdülmek zorundadır.⁵⁷⁷

Osmanlı devleti pek çok Müslüman ülkeyi ve tebaayı içinde barındıran büyük bir devlettir. Özellikle Arap Müslüman ülkeler bu çatının altında yaşıyorlardı. Arap edebiyatında Osmanlı dönemi denildiğinde bu Arap coğrafyası anlaşılmaktadır. Mısır, Lübnan ve Suriye bölgelerinin ağırlıklı olarak anıldığı bu dönem oryantalistlerin ilgisi çekmek açısından oldukça önemli bir dönemdir.⁵⁷⁸

Osmanlı Arap Edebiyatı ile ilgili üç görüşten bahsedebiliriz. Bunların birincisi; Oryantalistler tarafından özellikle incelenen ama görmezden gelinmeye çalışılan Osmanlı dönemi Arap Edebiyatı, belli ki bazı sebeplerden dolayı böyle görülme istenmiş, bir planın parçası olarak işletilmiştir. Bu görüşü ilk gündeme getiren oryantalistlerin başında Hamilton A. R. Gibb (ö. 1971) gelmektedir.⁵⁷⁹ Eserinde 1517-1800 yılları arasında kalan dönemdeki Arap edebiyatından bahseden Gibb kendinden sonraki oryantalistleri de etkilemiş ve bu düşüncüyü daha sistemli hale getiren kişi Régis Blachère (ö. 1973) olmuştur. Ona göre Osmanlı dönemi aslında Abbasilerin devamı niteliğindedir. Ona göre sadece on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren başlayan

⁵⁷⁶ Said, *Oryantalizm*, 13-14.

⁵⁷⁷ Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitaplar, İstanbul 1999, 56.

⁵⁷⁸ Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 26, (2015-1), 31-62.

⁵⁷⁹ Hamilton A. R. Gibb, *Arabic Literature An Introduction*, Oxford University Press, London 1963, 155-158.

*Nahda*⁵⁸⁰ dönemi eserleri var olmuştur ve bunun dışında Osmanlıya ait bir dönem olmamıştır.⁵⁸¹ Bu görüşten etkilenen bir başka oryantalist Fransız André Miquel olmuştur. Ona göre bu dönem *derin uykudaki edebiyat* olarak tanımlanmaktadır. İşin ilginç yanı bu durumdan Arap araştırmacılar da bu tanımdan etkilenmişler ve kullanmışlardır.⁵⁸²

İkinci görüş; geçmiş dönemleri de içine alan geniş bir zaman diliminin bir parçası olduğunun kabul edilmesidir. Bu görüşü Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938) ileri sürmektedir. Nallino'ya göre Memlûkler ve Osmanlılar dönemi birlikte değerlendirilmelidir. Bu dönem Arap edebiyatının çöküş dönemini temsil etmektedir. Bu görüşün bir diğer takipçisi Charles Pellat'dır (ö. 1992).⁵⁸³ O bu dönemi eserinde Arap Edebiyatının Karanlık Çağları olarak tanımlamıştır.⁵⁸⁴

Üçüncü görüş ise Osmanlı dönemini diğer dönemlerden ayıran müstakil bir dönem olarak gören görüştür. Corcî Zeydân'ın (ö. 1914) bu dönemin bağımsızlığından ilk bahseden kişidir. Bu dönemin Yavuz Sultan Selim'in 15167 yılında Halep'ten Kâhire'ye yapılan seferi ile başlar ve 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgaline kadar devam eden zaman dilimi olduğunu söyler.⁵⁸⁵ Carl Brockelmann (öl. 1956) bu dönemi bağımsız olarak gören oryantalistlerden bir başkasıdır. O bu dönemi *Arap diliyle yazılmış İslami edebiyat* olarak nitelendirmiştir.⁵⁸⁶

Osmanlı ilmiye teşkilatının zayıflamasıyla bu dönemde pek çok eser kaleme alınsa bile bunlar içinde ilmi değeri olanlar azdı. Padişahlardan bazılarının da ilmi çalışmalara yeterince önem vermemesi kaliteli çalışmaların azalmasına neden olmuştur. Fakat bununla birlikte pek çok Arap bilim adamı önem veren padişahlar tarafından önemli yerlere getirilmiş ve çalışmaları da desteklenmiştir. Elbette bu dönemde edebi

⁵⁸⁰ Batı'da Fransız ihtilaliyle başlayan Rönesans dönemi, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali ve sonrasında yaşanan gelişmelerle Arap dünyasına taşınmıştır. XIX. yüzyılla başlatılan bu yeni döneme Araplar genellikle *Nahda Hareketi* adını vermişlerdir. (Bkz: Enîs Nasûlî, *Esbâbu'n-Nahdâti'l-'Arabîyye fi'l-Karni't-Tâsi'* 'aşer, Dâr İbn Zeydûn, Beyrût 1985, 59.).

⁵⁸¹ Régis Blachère, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Histoire de la Littérature Arabe), trc. İbrâhîm el-Kîlânî, Dimaşk 1984, 14-15.

⁵⁸² Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", 37.

⁵⁸³ Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", 37.

⁵⁸⁴ Charles Pellat, *Târîhu'l-luğa ve'l-âdâbi'l-'Arabî* (*Langue et Littérature Arabes*), trc. Refik b. Vennâs-Sâlih Hayzem et-Tayyib el-'Aşşâs, Beyrût 1997, 21

⁵⁸⁵ Corcî Zeydân, *Târîhu'l-âdâbi'l-luğati'l-'Arabî*, I-IV, nşr. Şevkî Dayf, Kâhire ty., III, 289.

⁵⁸⁶ Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", 39.

faaliyetler Emevi ve Abbasiler kadar parlak olmasa da adı geçen dönemi kısır ve verimsiz olarak nitelemek oldukça yanlıştır.⁵⁸⁷

Köklü bir tarihe sahip olan Arap şiirine gelince uzun yolculuklar sonunda Osmanlı dönemine kadar ulaşmış ve gereken özeni ve itibarı görmüştür. İslam'ın ilk yıllarında, halifeler döneminde, Emeviler, Abbasiler ve Memlûklerden sonra dünyanın en etkili Müslüman devletlerinden Osmanlıların kültürel ve ictimâî hayatına girmiş ve önyargılı bakan oryantalistlerin iddia ettiklerinin aksine değer verilmiş ve değer görmüştür. Bir açıdan bakıldığında Osmanlı dönemindeki Arap şiiri geçmiş dönem şiirlerinin bir devamı niteliğinde kabul edilebilir. Kaliteli şairlerin varlığı ve otorite tarafından değer görmesi bu şiirin ehemmiyetini devam ettirmiştir.⁵⁸⁸

Bu dönem şiirinin en önemli özelliklerinden biri bed'î sanatlarının yoğun bir biçimde kullanılmasıdır. Şairler bir yandan önceki dönemlerde bilinen sanatlara şiirlerinde yer verirken diğer yandan da yeni sanatlar geliştirip Arap Edebiyatı'na katkıda bulunmuşlardır.⁵⁸⁹ Bu dönemdeki şiirin estetik ve sanatsal açıdan geçmiş dönemlerden geri kalmadığını da söyleyebiliriz. Bu dönem şairleri yüksek bir kültür düzeyine de sahiptirler. Bu dönem şairlerinin pek çok eseri hala el yazması halinde olmasıdır. Bu da değerlendirme yapmayı zorlaştıran bir etkidir. Brockelmann "Târîhu'l-edebi'l-'Arabî" adlı eserinde Osmanlı döneminde yaşayan Mısır ve Suriye'de mukim yetmişten fazla şairin divanını tespit etmiştir. Bunlardan sadece birkaçının divanı basılıp insanlığın hizmetine sunulabilmiştir.⁵⁹⁰

Bu dönemin şiirlerinin konu, şekil ve üslup özelliklerine baktığımızda:

1. Medih şiirlerinin Cahiliye döneminden beri geleneksel olan *izler üzerinde durma, sevgiliden ayrılmanın acısı* yerine bazen şiire *şarap, bahar ve tabiat* tasvirleri ile başlandığı görülmektedir.
2. Hiciv şiirleri bu dönemde uzun değildir ve fahiş ifadelere rastlanmamaktadır. Ayrıca belirgin bir şairi de yoktur.

⁵⁸⁷ Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001, 148149.

⁵⁸⁸ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV-Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yayınları, 2015 Erzurum 96.

⁵⁸⁹ Mücahit Küçükşarı, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Taştır", *Marife Dergisi*, Yaz 2015, 15(1), 189-206.

⁵⁹⁰ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV-Osmanlı Dönemi*, 97-98.

3. Mersiye şiirlerinde duygu yoğunluğu çoktur. Bununla birlikte ilim adamlarına söylenen mersiyeler oldukça fazladır. Bu da ilme ve ilim adamlarına verilen değerin bir göstergesidir.
4. Gazeller fikir, tasvir, mana ve üslup açısından geçmiş dönemlerde yazılanlarla hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. Bun şiirler için *taklit* benzetmesi yapılabilir.
5. Hamriyyât şiirleri için de gazellerdeki gibi bir benzeşme söz konusudur ve geçmiş dönemlerdeki Hamriyyât taklit edilmiştir diyebiliriz.
6. Fahr ve Hamaset şiirleri bu dönemde de var olan ve sıkça kullanılan şiir türüdür.
7. Dini şiirler en sık bu dönemde kullanılmıştır. Sıdk konusu en fazla işlenen dini şiir konusudur.
8. Konusu teşvik, korkutma, af, taziye, tebrik, edeb, hikmetli söz, züht ve gurbet gibi kavramları içeren İhvanîyyat olarak adlandırılan didaktik şiir türü eski türler ile benzeşmiş, varlığını sürdürürken gelişmesine devam ettirmiştir.
9. Halk şiiri geleneğinde yeni nazım türleri kullanılmış, Osmanlı döneminde bu vezinlerde şiir nazmetme geleneği devam etmiştir.
10. Osmanlı dönemindeki şairler klasik tarzda bazı yeniliklere öncülük etmişler, ancak gereksiz görülüp eleştirilmişlerdir. Tarih düşürme, taştîr, tahmis, tazyîl, tatrîz, lugaz ve muammâ bunlardan bazılarıdır.
11. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri de avamcının şiirlerde kullanılmasıdır. Bu tarz genellikle ninnilerde görülmüştür.⁵⁹¹

Oryantalizm ve oryantalistler karakter yapısı itibarı ile görmezden geldiği bu dönemde özellikle *Divan Şiiri* üzerinde olumsuz düşüncelere sahiptirler. Batıda Osmanlı edebiyatına yönelik çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu alanda ilk önemli çalışma, Baron Von Hammer-Purgstall'ın (ö. 1856) 1836 ile 1838 tarihleri arasında Peşte'de yayıma hazırlanıp basılan dört ciltlik "*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*" adlı eseridir. İkincisi, M. Dora d'Istria'nın (ö. 1888) 1877'de yayımlanan ve Havass Yayınları'nca 1982'de "*Osmanlılarda Şiir*" adıyla Türkçeye çevirilen "*La Poésie des Ottomans*"'tır. Üçüncüsü ise, W. J. Wilkinson Gibb'in (ö. 1901) ilk cildi 1900

⁵⁹¹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi IV-Osmanlı Dönemi*, 416-427.

yılında Londra’da son cildi de ayn şehirde 1907’de yayımlanan altı ciltlik meşhur “*Osmanlı Şiir Tarihi*” adlı eseridir.⁵⁹²

Amerikalı oryantalist ve Osmanlı şiiri uzmanı olan Walter G. Andrews (ö. 2020), oryantalistler tarafından Osmanlı şiirinin görünmez kılındığını kabul etmiş, ama yeniden önemli olduğunu konumlandırmak gerektiğinden de bahsetmiştir.⁵⁹³

⁵⁹² Kemal Kahraman, "Oryantalizmin Gölgesinde Divan Şiiri", *Marife Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Kış 2002, 269-275.

⁵⁹³ Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

SONUÇ

Klasik Dönem Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistlerin çalışmaları hakkında genel anlamda Türkiye’de literatürün sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmada genelde oryantalizm, oryantalistler ve Klasik Dönem Arap Şiiri alanları konu edinilmiştir. Özelde ise Klasik Dönem Arap Şiiri üzerinde uzman oryantalistlerin usul, yöntem görüş ve iddialarından bahsedilmiştir. Ayrıca oryantalizmin tarihsel gelişim safhaları ve etki ettiği alanlar üzerinde durulmuş, genelde İslami ilimler özelde Arap Dili ve Edebiyatı ile neden bu kadar ilgilendikleri hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Haçlı seferlerine kadar tarihlendirebileceğimiz oryantalizm, kilise ve otoritenin yardımı ile genelde Doğu’ya özelde İslam topraklarına hâkim olabilmek için elbirliği etmişler, Doğu üzerinde bir ittifak kurmuşlardır. İslam’ı ve Müslümanları araştırma faaliyetlerini sürdürmek için kurdukları müesseseler Batıda ve Doğuda organize bir biçimde hareket etmişlerdir.

İslam hakkında yaptıkları araştırmalar ve ulaştıkları sonuçlar kendi usul ve üslupları doğrultusundadır. İlk dönem oryantalistlerin çalışmalarında azimli ve kararlı oldukları, yaptıkları çalışmalardan anlaşılmaktadır. Ancak konuya hâkimiyet, kaynak tarama ve okuduklarını anlamlandırmada birtakım sıkıntılar yaşamışlardır. İlk dönem oryantalistler İslami ilimler konusunda yaptıklarına benzer biçimde Arap Dili’nde eleştirel bir yaklaşım sergilemişler, kendilerinden sonra gelen takipçileri de benzer bir biçimde kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bunun ortak sebebi Hristiyan, misyoner, sömürgeci halleriyle İslam dinini eleştiren bakış açılarıdır. Bu düşüncede olmayan bazı oryantalistlerin mevcudiyeti Batı nezdinde genel eleştirel görüşü değiştirmemiş, günümüze kadar gelen oryantalist mirasın ve yaklaşımın devamını sağlamıştır.

Cahiliye Dönemi Arap Şiiri konusunu araştıran oryantalistlerin ilk aşamada doğrudan Cahiliye Şiiri konusuna girmedikleri, bu şiirlerin İslami ilimlerde kullanılan sağlam kanıtlar arasında olması ve Müslümanlar için oldukça önemli kaynaklar ve deliller görülmesi üzerinden meseleye yaklaştıkları tespit edilmiştir. Nitekim özellikle bu şiirlerin sonradan Kur’an, Hadis, çevre kültürler, diğer kadim dinler ve medeniyetlerden intihal edilerek kurgulandığını iddia etmişlerdir. Bundan hareketle oryantalistlerin İslam kültürünü ve Müslümanları kendi kaynakları hususunda eleştirme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu çalışmaların, teorilerin ve yaklaşımların

sonucunda Müslümanlar arasında ettikleri tohumlar yeşermiş, bu iddialara meyledip ilmi çalışmalarla oryantalistleri destekleyen Müslüman entelektüellerin varlığı belirlenmiştir. Tâhâ Hüseyin bunlardan biridir. Aslında eleştirdikleri şeyler klasik dönem dil âlimlerinin ilgilendikleri konularla yer yer kesişmektedir. Aslında oryantalistler Klasik Dönem Arap Dilcilerden farklı bir şey söylememektedirler. Çünkü bu tür eleştirilere İslam kültürünün ve Müslümanların uzmanları tarafından ilk dönemlerde ve sonrasında defalarca reddiyeler yazılıp gereken cevaplar verilmiştir. Fakat oryantalistler var olan bu istisnai tenkit ve yorumları genelleştirerek özelde Arap dilinin genelde ise bütün İslam literatür kültür ve medeniyetine uyarlamak istemişlerdir.

Cahiliye dönemi Arap Şiirini yoğun kullanan ilimlerin sıhhat derecelerini sorgulatma çabaları fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf alanlarında çeşitli kargaşalara sebep olmuş, çağdaş İslami fikirleri de etkilemeyi başarmıştır. Arap edebiyatını araştıran oryantalistler Asr-ı Saâdet, Râşit Halifeler, Emeviler, Abbasiler, Endülüs, Memlükler ve Osmanlı dönemlerine genellikle aynı düşünce ve yöntemlerle yaklaşmışlar, her dönemde Müslümanların ilgi alanı olan Klasik Arap Şiiri için benzer söylemler üretmişlerdir.

Oryantalizmin başlangıcından günümüze kadar Arap dili ile oryantalistler arasında sıkı bir ilişki vardır. Doğuyu daha iyi anlayabilmenin Arap dilini iyi öğrenmekten geçtiğini bilen oryantalistler bu konuda fazlasıyla fedakârlık yapmışlar, dönem şartları itibarı ile meşakkatli ve yapılması zor seyahatlere çıkmışlar, bazen de bu yolculukların bedelini hayatları ile ödemişlerdir. Bu yolculuklardan dönebilenler gerçekten azımsanamayacak bir azim ve gayretin sahibidirler. Bu sebeple oryantalist psikolojinin iyi anlaşılması gerekmektedir. İlk dönem oryantalistlerin kendilerinden sonraki oryantalistleri çok fazla etkilediklerini düşünürsek bu tahlillerin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Oryantalistler arasında Doğu kültürleri ve araştırmaları hususunda devletlerarası bir saha paylaşımının varlığı kendini hissettirmektedir. Bu durum İslami ilimler ve Arap Dili sahalarının pay edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. İngiliz, Fransız, Alman, ABD ve Rus oryantalistlerin genel ilgi alanlarına bakıldığında bu konuya bir açıklık getirilebilir. Günümüzde oryantalizm eleştirel farklı bir yüzünü bize gösterse bile hala ilk dönem oryantalistlerin kazıdığı fikirlerin izini taşıdığı görülmektedir.

Oryantalistler kendi sahip oldukları Batılı bilimlerle Klasik Arap şiirine, İslam kültür-medeniyetine ve İslami ilimlere yeni bir bakış açısı getirme çabaları gerçekten takdire şayandır. Ama bu iki medeniyet arasında her zaman bir uyum olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim Doğuyu eleştirme ve Doğuluların Batılı olmama fikri yaptıkları çalışmalarda bariz bir şekilde kendini göstermektedir. İlmi çalışmalar yapan çoğu oryantalistin birçok amacının olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Klasik Arap Şiiri ile ilgilenen oryantalistler aynı zamanda İslami ilimlerin birçok alanı ile de ilgilidir. Oryantalistlerin elde ettiği bilgiler ve alana dair çeşitli çalışmalarda kaynakları konusunda problemli olmaları belki de onların ilmi derinliklerinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdulhamîd, ‘İrfân, *el-Musteşrikûn ve'l-İslâm*, Matba‘atu'l-İrşâd, Bağdâd 1969.
- ‘Abdulkerîm, İbrâhîm, *el-İstişrâk ve ebhâsu's-sirâ'i ledâ İsrâîl*, Dâru'l-Celil, ‘Amman 1992.
- ‘Abûd, Muhammed M., *Menheciyyetu'l-istişrâk fî dirâseti't-târîhi'l-İslâmî*, Munazzametu'l-‘Arabî li't-terbiyeti ve's-sekâfe ve'l-‘ulûm, C. 1, Kuveyt 1985.
- Adilbayev, Alau, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü'nün Rolü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2002, 4(12), 109-123.
- Ahmed, İbrâhîm Halil, *el-İstişrâk ve 't-tebşîr*, Mektebu'l-Vâi el-‘Arabî, Kâhire 1973.
- Ahmed, Muhammed Halîfe Hasan, *Âşâru'l-fikri'l-istişrâkî fî'l-mucteme'âtî'l-İslâmiyye*, Kâhire 1997.
- Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2018.
- Akçay, Halil, “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel Sayı), Güz 2019, 61-76.
- ‘Akḫad, ‘Abbas Maḥmud, *‘Abkariyyetu'l-İmâm ‘Alî*, ts.
- ‘Aḫîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, Dâru'l-Ma‘ârif, Kâhire 1946.
- ‘Aḫîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, Dâru'l-Ma‘ârif, Kâhire 1981.
- ‘Aḫîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, İkinci Baskı, Dâru'l-Ma‘ârif, Kâhire 1964.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, 1-4. Cilt, İstanbul 1987.
- ‘Alî Câhcâh, el-Cevhere bintu Bahît, *Ârau Marcilyus fî nakdi'l-‘Arabî*, Deracetu'l-Macestir, Câmi‘atu'l-İmam Muhammed b. Su‘ud el-İslâmiyye, Külliyyetu'l-Luḡati'l-‘Arabî bi'r-Riyâd, h. 1426.
- ‘Alî Su‘ud, Na‘if b. Senyân b. Muhammed, *el-Musteşrikûn ve tevcîhu's-siyâseti't-ta'limiyye fî'l-‘âlemi'l-‘Arabî*, Dâru Umeyye, 1414 h.
- Alwishy, Attia, *Hivâru'l-ḥadârât*, Mektebetu'l-menâri'l-İslâmiyye, Kuveyt 2001.

- Amâyira, İsmail, “Tarihsel Süreçte Oryantalistler ve Arap Dili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(32), Aralık 2015, 202-203.
- Andrews, Walter G., *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Arberry, A.J., *British Orientalists*, William Collins of London, Londra 1943.
- Arberry, Arthur John, *el-Musteşrikûne'l-Biritaniyyûn*, (Çev.: Muhammed ed-Dusûgî en-Nuveyhî), Londra 1946.
- Arlı, Alim, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınları, 11. baskı, İstanbul 2010.
- Atay, Esmâ, *İlk Dönem İngiliz Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları W. Muir ve D.S. Margoliouth Örneği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- ‘Avnî, ‘Abdurraûf Muhammed, *Cuhûdu'l-musteşrikîn fi't-turâşi'l-'Arabî beyne't-tahkîk ve't-terceme*, Kâhire 2011.
- Aycan, İrfan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 427-428.
- Ba'lebeki, Munîr, *Qâmûsu'l-Mevrid*, Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, Beyrût 1977.
- Bakırcı, Selami ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001.
- Bakırcı, Selami, “Arap Şiirinin İntikalinde Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15, Bahar 2003, 179-194.
- Balic, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37-38.
- Bayhan, Nevzat, *Bilimler Tarih'inde Zirve İsim: Prof. Dr. Fuat Sezgin*, Yafa Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2015.
- Bayrav, Süheyla, “Courtois: Aşk Anlayışında Arap Etkisi”, *Marife Dergisi*, 8. Yıl, 1. Sayı, Bahar 2008, 243-254.
- Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Difâ'u 'an Muhammed*, ter. Kemâl Ca'dullah, Dâru'l-'İlmiyye li'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrût, ts.

- Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-musteşrikin havle şihhati'si 'ri'l-Câhili*, Dâru'l-‘İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1979.
- Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-musteşrikin*, Dâru'l-‘İlim li'l-Melâyîn, 2. Basım, Beyrût 1989.
- Bedir, Murteza, "Oryantalizm ve İslâm Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4, 2004, 11-42.
- el-Behîy, Muhammed, *el-Fikru'l-İslamiyyu'l-hadis ve sîlatuhu bi'l-isti'mâri'l- Ġarbiyye*, Mektebe Vehbe, Kâhire 1975.
- Bell, Richard, *Introduction to The Qur'an*, ed. W.M. Watt, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1970.
- Bilgenoglu, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007.
- Blachère, Régis, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (Histoire de la Litterature Arabe)*, trc. İbrâhîm el-Kîlânî, Dımaşk 1984.
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), Türk Tarik Kurumu, Ankara 1992.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (GAL)*, (Çev.: ‘Abdu'l-Halîm en-Neccâr), Cilt 6, Dâru'l-Ma‘ârif, Kâhire 1970.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu's-su'ûbi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Melâyîn, Beyrut 1960.
- Braunlich, Erich, *Dirâsâtu'l-musteşrikin havle şihhati'si 'ri'l-'Arabî*, t. D. Abdurrahman Bedevî, Dâru'l-‘İlim li'l-Melâyîn, Beyrût 1969.
- Braunlich, Erich, *Zur Frage der Echtheit der altarabischen Poesie*, Zeitschrift für Orientalistische Literaturzeitung, 1926.
- Bodur, Hüsnü Ezber, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2003, 7-20.
- Bodur, Hüsnü Ezber, "Orta Asya'da Militan İslamcı Hareketler ve Vahhabilik", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, 2004, 195-204.

- Buaben, J., *Image of the Prophet Muhammad in the West*, The Islamic Foundation, Leichester 1996.
- Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437.
- Bulut, Yücel, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife Dergisi*, Sayı: 3, 2002, 13-38.
- Bundâk, Muḥammed Şalîḥ, *el-Musteşrikûn ve tercemetu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İnfâki'l-Cedîde, Beyrût 1981.
- Bustânî, Buṭrus, *Udebâu 'l-'Arab fî 'l-Câhilî ve saḍri 'l-İslâm*, (I-IV), Beyrût 1989.
- Câbirî, Muḥammed 'Âbid, *er-Ru'yetu'l-istişrâkî fi'l-felsefe ve'l-İslâmî*, Mektebetu't-Terbiyeti'l-'Arabî li duveli'l-Ḥalîc, *Munazzametu'l-'Arabî li't-terbiyeti ve's-sekâfeti ve'l-'ulûm*, Kuveyt 1985.
- Cemâl, Nibâl, *Şi'ru 'l-Hulefâ fî 'l-'asri 'r-râşidî el-Emevî*, 1984.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Câmi'ü'l-Beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân" *DİA*, VII, 105-107.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1989, Cilt XXXI, 95-136.
- Ceviz, Nurettin, K. Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı*, Akdem Yayınları, Ankara 2004.
- Cubûrî, Yahya Vehîb, *el-Musteşrikûn ve's-şî'ri'l-Câhilî beyne's-şekki ve't-tevşîk*, 1. Basım Dâru'l- Ġarbi'l-İslâmî, Beyrût 1997.
- Cûzû, Muştafa, *Naẓariyyâtu 'ş-şî'r 'inde 'l-'Arab*, Beyrût 1981.
- Cuhenî, Mânî' b. Ḥamîd, *el-Mevsû'atu 'l-meysere fî 'l-edyâni ve 'l-meẓâhib ve 'l-aḥzâbi 'l-mu'âşira*, 4. Basım, Dâru'n-Nedve el-'Âlemiyye, 1320 h.
- Cureyşe, 'Alî, *Eşâlibu'l- ġazvi'l-fikrî*, Kâhire 1977.
- Çap, Sabri, "13. Asır Misyoner ve Oryantalistlerinden William of Tripoli'nin Hz. Peygamber ve Kur'an Hakkındaki Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi" *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 12 (Haziran 2021), 111-145.
- Çetin, Nihad, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 276-309.

- Çetin, Nihad, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973
- Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî el- 'asru'l-Cahilî*, Cilt 1, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 2010.
- Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l- 'Arabî el- 'asru'l-İslâmî*, Cilt 2, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 2010.
- Dayhan, Ahmet Tahir, *Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler*, Rihle Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2020.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi IV - Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yayınları, 2015, 87-100.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I - Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, 2014, 3. Baskı, Erzurum, 87-100.
- Demirayak, Kenan, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 26, 2015-1, 31-62.
- Derin, Süleyman, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Derin, Süleyman, "Nicholson, Reynold Alleyne", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 76-77.
- Durmuş, İsmail, "İslam Kültüründe Hz. Muhammed, Arap Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 2005, XXX.
- Durmuş, İsmail, "İstişâd", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 396-397.
- Düzgün, Şaban Ali, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 41-101.
- Ebû Halîl, Şevkî, *Edvâu 'alâ Mevâkifi'l-musteşrikin ve'l-mubeşşirin*, Cem'iiyyetu'l-da'veti'l-İslâmî, Trablûs 1992.
- Ekiz, Necmettin Salih, 19. Yüzyıl Alman-Yahudi Oryantalizminde İslam Algısı, *Sakarya Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), 2022, 235-260.
- Elmalî, Hüseyin, "Ebû Temmâm", *DİA*, İstanbul 1994, X, 241-243.
- Elmas, Musa, "Cahiliyye Şiirinin Gerçekliği Üzerine: İntihâl", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV*, 14-17 Mayıs 2015, Kütahya, 113-122.

- Endulûsî, Ahmed b. ‘Abdi Rabbih, *el-‘Ikdü'l-Ferîd*, Kâhire 1940, VII, 275-282.
- Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 373-375.
- Er, Rahmi “İbn Ammâr el-Endelüsî”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 313-314.
- Er, Rahmi “İbn Zeydûn”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 464-466.
- Er, Rahmi, “Ömer b. Ebû Rebîa”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 56-57.
- Esed, Muhammed; *el-İslâm ‘alâ mufteriki’t-turûk*, Dâru'l- ‘İlim li'l-Melâyîn, Beyrût 1974.
- Esed, Nâsiruddîn, *Hivâru hivâri'l-hadârât, Muesesetu'l- ‘Arabî*, ‘Amman-Beyrût 2004.
- Esed, Nâsiruddîn, *Maşâdiru's-şî'ri'l-Câhilî*, Kâhire 1962.
- Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi ‘ fî târihi'l-edebi'l- ‘Arabî*, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1986.
- Ferrûh, ‘Omer, Muştafa Hâlidî, *et-Tebşîr ve'l-istismâr fî bilâdi'l- ‘Arabî*, Dördüncü Baskı, Beyrût 1970.
- Ferrûh, ‘Omer, *Târîhu'l-edebi'l- ‘Arabî*, Cilt 6, Beyrût 1984.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.
- Furat, Ahmet Suphi, "Avrupa Ülkelerindeki Arapça, Farsça ve Türkçe Yazma Eserlerin Katalogları", *Şarkiyat Mecmuası*, 0(9), 2006, 9-19.
- Fück, Johann, *Târîhu hareketi'l-istişrâk*, t. ‘Omer el-‘Âlim, Dâru Kuteybe, Dimaşk 1996.
- Geiger, Abraham, *Judaism and Its History*, The Bloch Publishing Co., New York 1865.
- Gemici, Nurettin, “Fuat Sezgin’in Eşsiz Çalışması: Gas (Geschichte Des Arabischen Schrifttums) ve Almanya’da Şarkiyat Çalışmalarına Dair”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, Düzce 2019.
- Goldziher, Ignace, *El-Akîdetu ve's-şerî'atu fî'l-İslâm*, t. Muhammed Musa Vahron, Kâhire 1946.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev.: Prof. Dr. Azmi Yüksel-Doç. Dr. Rahmi Er), İmaj Yayınları, Ankara 1993.

- Gökkır, Bilal; İngiliz “Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur’an ve Peygamber”, VII. *Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler, 19 Nisan 2004*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2006.
- Görgün, Halil, “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 217-218.
- Görmez, Mehmet, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyât Dergisi III/1*, Ankara 2000, 11-31.
- Gran, Peter “el-İstişrâku’l-mu‘âsır fi’l-Vilâyâti’l-Müttehide”, (*el-İstişrâk*), 2. sayı, Bağdat 1987.
- Güç, Ayşe, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 2008, 649-673.
- Güleç, İsmail, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, İstanbul 2017, 123-146.
- Günay, Doğan, *Dil ve İletişim*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2004, 234.
- Gündüz, Şinasi, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 2/4* (Ağustos 2002), 1-21.
- Ğazâlî, Ebu Hâmid, *Feğâihu’l-Bâtinîyye*, thk. ‘Abdurrahmân Bedevî, Muessesetu Dâri’l-Kutubi’s-Şekâfî, Kuveyt 1974.
- Ğazâlî, Ebu Hâmid, *el-Munkizu mine’d-dalâl*, ter. Yahya Pakış, Umran Yayınları, İstanbul 1988.
- Ğazâlî, Muhammed, *Difâ’u ‘ani’l-‘akîde ve’s-şerî’a đıdde metâini’l-musteşrikin*, Dâru’l-Kutubi’l-Hadîse, Kâhire 1965.
- Hâc, Şasî Salim, *Nağdu’l-ħiţâbi’l-istişrâkî*, Dâru’l-Mektebeti’l-Vaţanî, Binğazi 2001.
- Hamdan, Nezir, *er-Resûl fi kitâbâti’l-musteşrikin*, Rabi’atu’l-‘Âlemi’l-İslâmî, Mekke h.1402.
- Hatipoğlu, İbrâhîm, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Hatipoğlu, İbrâhîm, *Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadis Yaklaşımına Etkisi*, Oryantalistlerin Gözüyle İslam, İstanbul 2003, 15-50.
- Halîfât, Sahbân, "Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arri", *DİA*, İstanbul 1994, X, 287-291.

- Hevâli, Sefer ‘Abdurrahmân, *el-‘İlmaniyye neş’etuha ve teṭavvuruha ve ‘âsâruha fî’l-ḥayâti’l-İslâmiyyi’l-mu ‘âsıra*, Dâru Mekke, Mekke h. 1402.
- Hughes, Aaron, *Stuating Islam: The Past and Future of an Academic Discipline*, Sunny Press, New York 2013.
- Humphreys, Stephen R., *Islamic History: A Framework for Inquiry*, London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1995.
- Hurgronje, C. Snouck, *De La Nature du droit Musulman*, edit. G.-H. Bousquet-J. Schacht, Selected Works of C. Snouck Hurgronje (Leiden: Brill, 1957).
- Huseyn, ‘Abdulazîz, *Neş’etu’l-istişrâk merâhiluhu ve devâfi’u’l-musteşrikin*, Mektebetu’l-Îmân, 1. Basım, Manşûre 1432 h.
- Huseyn, Muḥammed M., *el-İslâm ve’l-ḥaḍâretu’l-Ġarbiyye*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrût-Şam, 1979.
- Huseyn, Tâhâ, *Fi’l-Edebi’l-Câhilî*, Kâhire 1989.
- Huseyn, Tâhâ, *Fi’ş-şi’ri’l-Câhilî*, Maṭba‘atu Dâru’l-Kutubu’l-Mısrıyye, Kâhire 1926.
- Huseyn, Tâhâ, *Mustakbelu’s-sekâfe fî Mısr*, el-Mecmû‘âtu’l-Kâmile li Muellefâti Dr. Tâhâ Huseyn, Beyrût 1973.
- Hüseyin, Tâhâ; *Cahiliye Şiiri Üzerine*, (Çev.: Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Hussain, Asaf, “The Ideology of Orientalism”, *Orientalism, Islam and Islamists*, Amana books, USA 1984.
- Hüseyin, A., Olson, R., Kureşi, C., *Oryantalistler ve İslamiyatçılar-Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev.: Bedirhan Muhib), İnsan Yayınları, İstanbul 1989
- Islam, Ziaul, “Christianization and Christianity in Bangladesh: Historical Perspectives”, *Journal of the Chittagong University Journal of Arts and Humanities*, 29, 2016, 10-18.
- İbn ‘Abdi Rabbih, *Aḥmed b. Muḥammed*, el-‘Ikdu’l-ferîd, (I-VI), Kâhire 1965.
- İbn Manzûr, “ş-r-k”, maddesi *Lîsânu’l-‘Arab*, , Cilt 6, Dâru’s-Şadr, Beyrût 1996.
- İbn Reşîk, *el-‘Umde*, nşr. M.M. ‘Abdulḥamîd, I. Cild, Kâhire 1934.

- İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, I-XXV, nşr. 'Abdussettâr 'Ahmed Ferrâc v.dğr, Beyrût 1962.
- Ekinci, İsmail, *Tasavvuf Şairi Nablusî ve Şiirleri*, Iksad Publications, Ankara 2020.
- Ekinci, İsmail, "Arap Şiirinde Urcûze Geleneği ve Râciz Halîl Mutrân'ın Erâciz'i", *Şarkiyat*, 12 / 4 (Aralık 2020), 1166-1182.
- Ekinci, İsmail, *Arap Şiirinde Cömertlik*, Sır ve Hikmet Yayınları, İstanbul 2021.
- Ekinci, İsmail, Modern Arap Edebiyatı Ekolleri ve Şiir Toplulukları. *Iğdır Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Iğdır 2020, 370-377.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik, İslami Köktencilik'in Tarihi Temelleri*, 4. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, Fecr Yayınevi, Ankara 1993, 47-65.
- Jhally, Sut, "Edward Said ile Oryantalizme Dair", (Çev.: Âdem Köroğlu), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2016, 167-178.
- Johansen, Baber, *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*, Brill, Leiden 1998.
- Kahraman, Kemal, "Oryantalizmin Gölgesinde Divan Şiiri", *Marife Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Kış 2002, 269-275.
- Kalın, İbrâhîm, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 6. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.
- Kalın, İbrâhîm, *İslam ve Batı*, İsam Yayınları, On ikinci Basım, İstanbul 2018.
- Kandemir, M. Yaşar; "el-Müsned" *DİA*, 2006, XXXII, 105-105.
- Kanar, Yüksel, *Batı'nın Doğusu-Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2016, 56-57.
- Kanar, Yüksel, "Söyleşi: Batı'nın Doğusu-Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi Üzerine", *Kertenkele Edebiyat ve Düşünce Dergisi*, Mayıs -Ağustos 2018, Sayı:35, Muğla, 2018, 50-70.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, "Ebû Nüvâs", *DİA*, İstanbul 1994, X, 205-207.

- Karal, Enver Z., *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 77-80.
- Ka'şemî, 'Abdulazîz b. Muḥammed, *el-İstiṣṣaḥ meḥḥûmuḥu ve asâruḥu*, el-'Âmu'l-Câmi', 1427.
- Kavas, Ahmet, *Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Kavas, Ahmet, "Geçmişten Günümüze Fransız Şarkiyatçılığı ve Kurumları Tebliği, Oryantalizmi Yeniden Okumak", *Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2003, 112.
- Keyrevânî, İbn Reşîk, *el-'Umde fî meḥâsini's-şî'r ve âdâbihi ve naḥdihi*, I-II, nşr. M. Muḥyiddin 'Abdu'l-Ḥamîd, Beyrût 1972.
- Kılıç, Hulusi, "İbn Manzûr", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 171-172.
- Kılıçlı, Mustafa, "Ebû Firâs el-Ḥamdânî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 125-126.
- Kızıl, Fatma, "Golziher'den Schacht'a Oryentalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VII(2), 2009, 45-62.
- Kindî, İbn Âbis b. el-Munzir, İmruu'l-Kays, *Dîvânu İmri'l-Kays*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Beyrût ts.
- Kocabaş, Süleyman, *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990.
- Koçak, İnci "İbn Abdûn el-Fihri", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 267-268.
- Komisyon, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (I-VII), İstanbul 1986, Madde: Na't.
- Kotan, Şevket, "İslam Geleneğinin Dönüşümü ve Tarihselcilik Sorunu", *Bilimname* VI, 2004/3, 117-129.
- Ḳumḥî, Cabir, *Edebu'l-ḥulefâi'r-râşidîn*, Daru'l-Mektebeti'l-İslamî, Kâhire ts.
- Kuran, Ercüment; "II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1995, 107-111.
- Kurd 'Alî, Muḥammed, *el-İslâmu ve'l-ḥadâretu'l-Ġarbî*, Kâhire 1974.

- Ḳurtûbî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. ‘Ahmed, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. ‘Ahmed el-Berdûnî- İbrâhîm, Atfîş, Dâru’l-Kutubi’l-Mıṣriyye, Ḳâhire 1964.
- Ḳureşî, Ebû Zeyd Muḥammed b. Ebi’l-Ḥattâb, *Cemheretu eş‘âri’l-‘Arab*, thk. ‘Alî Muḥammed el-Becâvî, Naḥḍatu Mıṣr, Ḳâhire ts.
- Ḳureşî, Ebû Zeyd Muḥammed b. Ebi’l-Ḥattâb, *Cemheretu eş‘âri’l-‘Arab*, nşr. ‘Alî Fa‘ur, Beyrût 1986.
- Ḳureşî, Ebû Zeyd Muḥammed b. Ebi’l-Ḥattâb, *Cemheretu eş‘âri’l-‘Arab*, Beyrût 2003.
- Kuzudişli, Bekir, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 2012, 141-172.
- Küçüksarı, Mücahit, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Taştîr", *Marife Dergisi*, Yaz 15/1, 2015, 189-206.
- Laoust, Henri, *La politique de Gazâlî*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1970.
- Le Bon, Gustave, *Ḥaḍâretu’l-Arab (La civilisation des Arabes)*, t. ‘Âdil Zuaytar, Muessesetu Hindâvî, Ḳâhire 2012.
- Luğavî, Ebû Ṭayyib, *Merâtibu’n-naḥviyyîn*, C. I, nşr. Ebu’l-Faḍl İbrâhîm, Dâru’l-Ma‘ârif, Ḳâhire 1984.
- Lyll, James Charles, *Mukaddimetu dîvâni ‘Abîd el-Ebras*, trc. Ḥuseyn Naşşâr, Ḳâhire 1957.
- Lyll, Charles James, "Some Aspects of Ancient Arabic Poetry as Illustrated by a Little Known Anthology", in *Proceedings of British Academy* 1917, s.374.
- Macfie, A. L.; *Orientalism*, Longman: Pearson Education, London, 2002.
- Mâcid, Sa’d b. ‘Abdillâh b. Şa’d, *Mevkıfu’l-musteşrikin mine’s-şahâbe*, Dâru’l-Hudâ/Dâru’l-Faḍîle, Mıṣr/Riyaḍ 2010.
- Maḥmûd, ‘Abdulḥalîl, *Ûrubba ve’l-İslam*, Ḳâhire.
- Marciliyus, David Samuel, *Usûlu’s-şi’ri’l-‘Arabî*, (Ter. İbrâhîm ‘Avd), Daru’l-Firdevs, 2006.
- Margoliouth, D. S, *Arap Şiirinin Kökeni*, (Çev.: Nurettin Ceviz), Aktif Yayınevi, Ankara 2004.

- Margoliouth, D. S., D. Litt. Dodd, Cairo, *Jerusalem and Damascus*, Mead and Company, New York 1907.
- Margoliouth, D. S., D. Litt, F.B.A., *Lectures on Arabic Historians*, Published by University of Calcutta, 1929.
- Margoliouth, D. S, M.A., D. Litt, *Relations Between Arabs and Israelites Prior to the Rise of Islam*, Oxford University Press, London 1924.
- Margoliouth, D. S., *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, ter. Suat Ertüzün, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- Margoliouth, D. S., *Mohammed and the Rise of Islam*, Copyright 1905 by G. P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press, New York.
- Margoliouth, D. S., *Mohammedanism*, Home University Library, London, 1912.
- Margoliouth, David Samuel, “*The Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*” Cambridge University Press, No:3, July 1925, s. 417-449.
- Margoliouth, D. S., *The Renaissance of Islam*, The Jubilee Printing & Publishing House, Patna, First Edition, 1937.
- Margoliouth, D. S., *Usûlu's-şi'ri'l-'Arabî*, t. D. Yahya Cubûrî, 2. Basım Muessesetu'l-Risâle, Beyrût 1992.
- Ma'ruf, Na'îf, *Dîvânu'l-havâric şi'ruhum ve huṭbeuhum ve resâiluhum*, Beyrût 1983.
- Me'âleykî, Munzir, *el-İstişrâk fi'l-mîzân, el-Mektebetu'l-İslâmî*, Beyrût 1997.
- Medenî, Şalih, *Târîhu'l-'usûri'l-vustâ fî Ūrubba*, Kâhire 1979.
- Mertcan, Hakan, "Oryantalizm-Sömürgecilik İlişkisi", *Milel ve Nihal Dergisi*, 4(2), Mayıs – Ağustos 2007, 12-28.
- Meydânî, 'Abdurrahmân, *Ecnihetu'l-mekri's-selâse*, Dimaşk 1975.
- Meydânî, 'Abdurrahmân, *Ecnihetu'l-mekri's-selâse ve havâfihâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2000.
- Meyerovitch, Eva de Vitray, *Islam: l'autre Visage*, Edition Albin Michel, Paris 1995.

- Mikdâd, Maḥmûd, *Târîhu'd-dirâsâti'l-'Arabiyye fî Fransa*, Meclisu'l-Vaṭanî, Kuveyt 1992.
- Motabagani, Mazin, *Minhecu Musteşrik Bernard Lewis fî Dirâsetu'l-Cenûbî'l-Fikriyyi fî Târîhi'l-İslâm*, Câmi'atu el-İmam Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Medine 1994.
- Muir, Sir William; *The Apology of Al kindy*, SPCK, Second Edition, London, 1887.
- Muir, Sir William; *The Mohammedan Controversy*, Smith, Elder, & Co. London: The Religious Tract Society, Edinburg, 1897.
- Muir, Sir William; *The Life of Mahomet*, Smith, Elder, & Co., third edition, London, 1861.
- Muhtar, Cemal, “Beşşâr b. Bürd”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 8-9.
- Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Umeyye*, Kâhire 1954.
- Nasûlî, Enîs, *Esbâbu'n-naḥdati'l-'Arabî fî'l-ḳarni't-tâsi' 'aşer*, Dâr İbn Zeydûn, Beyrut 1985.
- Nebhânî, Muḥammed Faruḳ, *el-İstişrâk, Menşûratu'l-munazzameti'l-İslâmî li't-terbiyeti ve'l-'ulûmi ve's-şekâfe*, Rabat 2007.
- Nebî, Mâlik b., *İntâcu'l-musteşrikîn ve eşeruhu fî'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-ḥadîs*, Daru'l-İrşâd, Beyrut 1969.
- en-Nemle, 'Alî, *Dirâsâtu istişrâkiyye ve ḥadâriyye*, Câmi'atu el-İmam Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Medine 1993.
- Norman Daniel, *Islam and The West*, Edinburg University Press, Edinburg 1980.
- Nuhoglu, Hidayet Yavuz, “Ahlwardt, Wilhelm”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 28-29
- Öğmüſ, Hârun, *Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, İlim-Yayma Vakfı, Ankara 2009.

- Özcan, Azmi, “İngiltere-İngiliz Sömürgeciliği”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 301.
- Özcan, Abdülkadir, “İkinci Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1995, 13–39.
- Özdemir, Emin, “Sömürgecilik-Oryantalizm İlişkisi Kapsamında 19. Yüzyılda Türkistan’a Seyahat Eden İngiliz Seyyahlar”, *Türk Yurdu*, Sayı: 287, 2011.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 225-232.
- Özkan, Halit, "Süyûti", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198.
- Özsoy, Naci, Bir Zâhid-Âlim Olarak Fuat Sezgin, *Social Sciences Studies Journal*, 5(51), 2019, 6931-6937.
- Özsoy, Naci, "David Samuel Margoliouth'un Hayatı Eserleri ve Arap Şiirine Bakışı", *Social Sciences Studies Journal*, Sayı 61, Nisan 2020, 1903-1914.
- Özsoy, Naci, “Osmanlı Medyasında Batılılaşma, Din ve Gelenek”, *Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), 5(13), 2020, 251-258.
- Paçacı, Mehmet, “Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem”, *İslâmiyât Dergisi*, 4(4), 2001, 91-110.
- Pellat, Charles, *Târîhu 'l-Luğa ve 'l-Âdâbi 'l-'Arabiyye (Langue et Littérature Arabes)*, trc. Refik b. Vennâs-Sâlih Hayzem et-Tayyib el-'Aşşâş, Beyrut 1997.
- Rey, Alalin, *Le Petit Robert*, Paris, Robert, 2014.
- Rıdâ, Reşid, *Muḥâverâtu'l-muslih ve'l-muḳallid ve'l-vaḥdetü'l-İslamiyye*, Dâru'n-Neşr li'l-Câmia', Kâhire 2007.
- Rodinson, Maxime, “Oryantalizmin Doğuşu”, ter. A. Turan Yüksel, *Marife Dergisi*, Yıl 2, Sayı: 3, Kış 2002, 171-188.
- Sadık, Abdulhalim Muḥammed, *eş-Şi'ru mevḳibi'd-da'vet*, Kâhire 1976.
- Said, Edward, el-İstişrâk: *el-Mefâhîmu'l-Ġarbiyye li'ş-Şarkî*, ter. Muḥammed Anânî, Ru'yetu li'n-Neşri ve't-tevzî', Kâhire 2006.
- Said, Edward, *Orientalism*, Vintage Books, New York 1979.
- Said, Edward, *Oryantalizm*, (Çev.: Nezih Uzel), İrfan Yayınevi, İstanbul 1982.

- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, (Trc: Berna Ünler), Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Sancak, Yusuf, *H. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınları, Erzurum 1999.
- Sarikaya, Muammer, H. Ömer ve Edebî Eleştiri, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 23, 2013-2, 187-211.
- Semrâî, Kâsım, *el-İstişrâku beyne'l-mevdû'iyye ve'l-ifti'âliyye*, Dâru'r-Rufâ'î, Riyâd 1983.
- Sezgin, Fuat, "eş-Şi'ru'l-'Arabiyyu'l-kadîm beyne'l-asâleti ve'l-intihâl", (Çev.: Hasan Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 1993, 311-316.
- Sezgin, Fuad, *Muhâdarât fî târîhi'l-'ulûmi'l-'Arabiyye ve'l-İslamiyye*, Frankfurt 1984.
- Sezgin, Fuad, *Muhâdarât fî târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, (Çev.: Maḥmûd Fehmî Hicâzî), Cilt 8, Câmî'atu'l-İmam Muḥammed b. Su'ud el-İslâmiyye, Riyâd 1991.
- Sezgin, Fuat, "Orijinallik ve İntihal Arasında Eski Arap Şiiri", trc. H. Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 5(5), 1993, 311-316.
- Sıbâ'î, Muştafa, *el-İstişrâk ve'l-musteşriḳûn*, 2. Basım, el-Mektebu'l-İslâmî, 1969.
- Şıbâî, Muştafa, *el-İstişrâku ve'l-Musteşriḳûn (mâ lehum ve mâ 'aleyhim)*, Dâru'l-Verrâk el-Mektebetu'l-İslâmî, Riyâd 2018.
- Şıbâî, Muştafa, *es-Sunnetu ve mekânetuhâ fî't-teşrî'i'l-İslâmî*, Dâru'l-Verrâk, Riyâd 1998.
- Şıbâî, Muştafa, *es-Sunnetu ve mekânetuha mine't-teşrî'i'l-İslâmî*, Beyrût 1978.
- Şıbâî, Muştafa, *el-İstişrâku ve'l-Musteşriḳûn- mâ lehum ve mâ aleyhim*, Dâru'l-Verrâk el-Mektebetü'l-İslâmî, Riyâd ts.
- Sıbâî, Mustafa, *Müsteşrikler ve Hedefleri*, (Çev.: Kemal Çobanbeyli), Sinan Yayınları, İstanbul 1971.
- Sıbâî, Mustafa, *Oryantalizm ve Oryantalistler-Yararları-Zararları*, trc. Mücteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.
- Siyâğ, Muḥammed, *el-İbtîâsu ve meḥâtiruhu*, Mektebetu'l-İslâmî, Dımaşḳ 1968.
- Sönmezsoy, Selahattin; *Kur'an ve Oryantalistler*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.

- Suzren, Richard, *Sûretu'l-İslâm fî-Ûrûbbâ fî'l-'usûri'l-vusâtâ*, (Çev.: Rıdvan el-Seyyid), M'ahedü'l-inmâi'l-'Arabî, Beyrût 1984.
- Suhreverdi, 'Avârifü'l-Ma'ârif, Beyrût 1966.
- Şâkir, Maḥmud Muḥammed, *Kitâbu'l-Mutenebbî*, Kâhire 1977.
- Şâyib, Aḥmed, *Târîhu's-siyâsî*, Kâhire 1983.
- Şehâvî, Selâhu 'Abdisettâr Muḥammed, el-İstişrâku târîhu ve esbâbuhu ve devâfi'uhu, *Mecelletu'd-Dâ'î*, Sayı 1-2, Yıl: 2011, 120-134.
- Şek'a, Muştafa Muḥammed, "İbn Abdürabbih", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 281-283.
- Şelebî, 'Abdulcelil, *el-İslâm ve'l-Musteşrikûn*, Dâru's-Şu'ub, Kâhire 1977.
- Tanûs, Vuheyb, *Nuşûsu'l muhtâr mine'l-edebi'l-İslamî ve'l-Emevî*, Halep 1996.
- Tarik, Ramazan, *Şükrü Ayran, Risâletü'l-İslâm Dergisi'nde Mezhep Yazıları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2020.
- Taşçı, Özcan, *Alman Oryantalizm Geleneği*, Nobel Yayınları, Ankara 2018.
- Taşçı, Özcan, "Yurtdışında Kelam Araştırmaları-Aydınlanma Dönemi Almanya Örneği", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2014, 67-79.
- Tazegül, Murat; *Modernliğin Oluşum Sürecinde Basın*, Babil Yayınları, İstanbul 2005.
- Tekin, Selim, "Cahiliye Dönemi Arap Şiirinin Gerçeklik Tartışmalarına Fuat Sezgin'in Yaklaşımı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 2020, 713-736.
- Tibawi, A.L., *English Speaking Orientalists, Orientalism, a Reader*, (ed. Alexander Lyon Mcfie), New York 2000.
- Toprak, M. Faruk, "İbn Kuzmân", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 154-155.
- Tüccar, Zülfikar, "Ḥammâd er-Râviye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 486-488.
- Tüccar, Zülfikar, "Lyall, Charles James", *DİA*, XXVII Cilt, Ankara 2003, 264.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakât", *DİA*, İstanbul 2020, XXX, 310-312.
- 'Ulyân, Muḥammed 'Abdulfettah; *Edvâu 'ale'l-istişrâk*, Dâru'l-Buḥûsi'l- 'İlmiyye, Kuveyt 1980.

- ‘Ulyân, ‘Abdullah, *el-İstişrâku beyne'l-inşâfi ve'l-ichâf*, Merkezu's-sekafiyyi'il- ‘Arabî, Dâru'l-Beydâ, Beyrût 2003.
- ‘Usfûr, Câbir, *el-Mirâyâ'l-mütecâviretu*, Dâru Kubbâi, Kâhire 1998.
- ‘Uzûrî, Hasan, ‘*Âliyyatu'l-menheci'l-istişrâkiyyi fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Matba‘atu Ânfû-Berânit, Fas 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, (3. Baskı), Ülken Yayınları, İstanbul 1992.
- Vehbe, Mecdî, *Kâmil el-Muhendis, Mu‘cemu'l-mustalahâti'l-‘Arabiyye fi'l-luğati ve'l-âdâbi*, (2. Baskı), Mektebetu Lubnân, Beyrût 1984.
- Vezzan, Adnan Muhammed; *Oryantalizm ve Oryantalistler*, (Çev.: Yavuz Fırat), Tezmer, Kayseri 2013.
- Watt, W. Montgomery, Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, (Çev.: Cumhuriyet Ersin Adıgüzel-Qiyas Şükürov), Küre Yayınları, İstanbul 2011, 78-83.
- Ya‘kubî, *Târîhu 'l-Ya 'kubî*, Beyrût 1992, II, 266-267.
- Yalar, Mehmet, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 2008, 95-120
- Yalar, Mehmet, "İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 2009, 61-88.
- Yanık, Nevzat H., *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yaşar, Naif, *Oryantalistlere Göre Kur'an'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2017.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Margoliouth, David Samuel", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 53-54.
- Yavuz, Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitaplar, İstanbul 1999.
- Yıldırım, Kadri, "Hz. Peygamber ve Şiir", *Diyanet İlmi Dergisi*, Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 145-146.
- Yıldız, Musa, "Remâdî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 552-553.

- Yılmaz, Mustafa Selim, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), İstanbul 2014, 532-553.
- Yılmaz, Ömer, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2018, Özel Sayısı, 60-83.
- Yılmaz, Yasin, "Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları", *Journal of Islamic Research*, 2020, 31(2), 346-362.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 90-97.
- Yücel, Ahmet, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, (2. Basım), İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- Yüksel, Azmi, "Ahtal", *DİA*, İstanbul 1989, II, 183-184.
- Zakzûk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, (Trc. Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir 1993.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I-IV, nşr. Şevkî Dayf, Kâhire, ts., III.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu't-temedduni'l-İslâmî*, I-IV, Beyrût, ts.
- Zeyr, Muhammed b. Hasan, *el-Hayâtu ve'l-mevtu fî 'ş-şi'ri'l-Emevî*, Kâhire 1989.
- Zeyyâdî, Muhammed Fetḥullah, *el-İstişrâku ehdâfuhu ve vesâiluhu*, Dâru Kuteybe, Beyrût 1998.
- Zîru, 'Abdulaziz b. Muhammed, Muhammed b. 'Abdillâh el-Etrâm, *Şi'ru'l-da'veti'l-İslâmî fî 'asri'l-Emevî*, 1973.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı ve Soyadı	Naci ÖZSOY
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	Atatürk Ünivrsitesi Arap Dili ve Edebiyatı
Bildiği yabancı Diller	
İş Deneyimi	